

ד פ י
א ל ע ז ר

5

הנושא:

יהודה ושומרון

יד דוד אלעזר * הוצאת עמיקם תל-אביב

IE JAFFEE CENTER FOR STRATEGIC STUDIES
Information Center and Library
TEL-AVIV UNIVERSITY
Ramat-Aviv, Tel-Aviv 69978
Tel. 872 - 3 - 6407707
Fax. 872 - 3 - 6422404

©

כל הזכויות שמורות
ליד דוד אלעזר
ציטוט או שימוש בחומר זה מותר
ומותנה בציון המקור.
נרפס ברפס אחדות, תל-אביב
Printed in Israel, 1982

רישום מאת חיים סופול

רבי-אלוף דוד אלעזר (דדו)

נולד בשנת 1925 בסרייבו שביוגוסלביה. אביו שירת כפרטיון ביוגוסלביה הכבושה, במלחמת העולם השנייה, ולחם נגד הגרמנים בחילו של טיטו. לאחר מכן שירת כרב-סרן בצבא היוגוסלבי הסדיר.

דרו עלו ארצה ב"עליית הנוער", התחנך וגדל בקיבוצים שער-העמקים, עמיר ועין-שמר.

בשנת 1946 התגייס לפלמ"ח והשתתף בפעולות שונות במאבק נגד הבריטים ובהגנה על היישוב היהודי.

במלחמת-העצמאות לקח חלק במבצע "נחשון" לפריצת הדרך לירושלים הנצורה. השתתף בקרב על מנזר סן-סימון בירושלים. עמד בראש פלוגת פלמ"ח שפרצה אל העיר העתיקה בירושלים. לחם בקרבות בפרוודור ירושלים ובמבצע "חורב" בנגב ובקדמת סיני. סיים את מלחמת העצמאות כמפקד הגדוד הרביעי ("הפורצים") בחטיבת פלמ"ח-הראל.

לאחר המלחמה השתתף בקורס מפקדי גדודים. לאחר מכן הדריך באותו קורס והיה מדריך ראשי בבית הספר למפקדי חטיבות. שימש כקצין אג"מ בפיקוד המרכז, כראש מחלקת תורת הלחימה במטה הכללי וכמפקד בית-הספר לחיל הרגלים.

במבצע "קדש" פיקד על חטיבת חיל-רגלים שפעלה ברצועת-עזה. לאחר מכן הצטרף לגיסות השריון, ועשה בהם כמפקד חטיבה, כסגן מפקד גיסות השריון ובשנת 1961 כמפקד הגייסות. בשנים אלה היה פעיל בתקצירות בגבול סוריה, גיבש את הארגון ואת תורת הקרב של השריון.

יום העיון השנתי שנערך באוניברסיטת תל-אביב

מטעם

יד דוד אלעזר

עם

המרכז למחקרים אסטרטגיים — אוניברסיטת תל-אביב

הנושא:

יהודה ושומרון

התוכן:

מושב ראשון

10	תא"ל (מיל') יששכר שדמי	דברי פתיחה
12	פרופ' יהודה קרמון	הגיאוגרפיה של יהודה ושומרון
15	ד"ר אליעזר שפר	חקשר הכלכלי בין ישראל לבין יהודה ושומרון

מושב שני

21	אלוף (מיל') רחבעם זאבי	דברי פתיחה
22	פרופ' עוזיאל שמלץ	קווים בדמוגרפיה של יהודה ושומרון
33	אינג' יעקב ורדי	בעיית מקורות המים של יהודה ושומרון
39	תא"ל (מיל') אריה שלו	סיכונים בטחוניים לישראל ממזרח

מושב שלישי

55	רב-אלוף (מיל') מרדכי גור	דברי פתיחה
57	תא"ל (מיל') אורי בראון	היישובים היהודיים ביהודה ושומרון

מושב רביעי

- רב-שיח בנושא: הפתרון המדיני-בטחוני ליהודה ושומרון
בהשתתפות: אלוף (מיל') אהרון יריב (יו"ר), אורי אבנרי,
ח"כ ד"ר אליהו בן-אלישר, שמואל כץ, ח"כ דני רוזוליו
- 63

בסוף 1964 התמנה כאלוף פיקוד הצפון ושימש בתפקיד זה עד סוף 1969. בחמש שנים אלו פיקד על תקריות רבות בגבול הסורי וניצח על "המלחמה על המים". במלחמת ששת הימים פיקד על כיבוש השומרון ורמת הגולן. מסוף 1969 עד סוף 1971 שימש כראש אג"מ במטה הכללי. ב-1 בינואר 1972 מונה כרמטכ"ל התשיעי של צה"ל.

היה רמטכ"ל צה"ל במלחמת יום-הכיפורים וניהל את המלחמה באופן מזהיר. חודשים אחדים לאחר שהסתיימה המלחמה בניצחון, ולאחר שחתם על הסכם הפרדת הכוחות עם מצרים — נאלץ להתפטר מתפקיד הרמטכ"ל, עקב מסקנותיה של "ועדת אגרנט" — בהגישו שנעשה לו עול חמור.

כאזרח שימש כשנתיים בתפקיד יו"ר מועצת המנהלים של חברת הספנות הלאומית "צים".

את בקורתו על העול שנעשה לו נשא בתוכו וכמעט שלא נתן לכך ביטוי חיצוני, עד שכרע ונפל בהתקף-לב ביום ט"ו בניסן תשל"ו (15 אפריל 1976). המוני בית ישראל, מכל חלקי הארץ ומכל שדרות העם, רחשו לו אהבה וכבוד רב והיו שותפים להרגשת העול המחריד שנעשה לו. מפעלים רבים להנצחת זכרו פרושים על פני מפת המדינה מהגליל עד לנגב.

השאיר אשה, בת ושני בנים.

ד. ז.

מושב ראשון

יור — תא"ל (מיל) יששכר שרמי:

תלמה, הילה, גידי ויאיר, קהל נכבד!

אני מתכבד לפתוח את יום העיון החמישי לזכרו של רב-אלוף דוד אלעזר ז"ל — המפקד, העמית והרע, כפי שהכרנוהו — דדו. דדו מסמל, בפרשת חייו ובפעלו, דרכו של דוד — דור מקימי המדינה.

דדו, שעלה מהגולה כנער, נקלט בארץ, הולך להתיישבות בחזית ראשונה. עם הקריאה להקמת הכוח העצמאי — מתגייס לפלמ"ח ובמלחמת העצמאות מתגלה כמפקד מעולה.

עם סיום מלחמת השחרור, חרף כל המחלוקות, הקרעים והתהפוכות, נשאר בצבא הקבע וממשיך בבניינו ובגיבוש כוחו ודרך חשיבתו המקורית של צה"ל מראשית דרכו.

דדו חותר ללימודים אקדמיים, להתקדמות ולהעמקה.

הוא משתתף בכל מערכות ישראל; ובאחרונה — כמצביא עליון של הכבדה והקשה במלחמות, היא מלחמת יום-כיפור, ומוביל עד לניצחון בה.

יהודה ושומרון

בשש השנים שחלפו מאז מותו השתדלנו — חבריו, האגודה להנצחת זכרו של דדו, הנקראת יד דוד אלעזר — להיות נאמנים להחלטתנו, לגבש מסגרת של ימי-עיון שנתיים במהות וברמה שיהלמו את פעלו ואת דרכו של דדו. סידרת ימי העיון ואגד הספרים דפי אלעזר (ארבעה עד כה) הפכו מפעל הנצחה מתקיים ומתמשך. בימי-עיון אלה התמקדנו בבעיות ובסוגיות מרכזיות של הארץ, המדינה והחברה. עיצבנו דפוסים של מיצוי נושאים ברמה עיונית ובעומק אקדמי, ככל שניתן לעשות בתנאי יום-עיון. בכל ימי-העיון הקפדנו לתת ביטוי למגוון הדעות בקשת הפוליטית ומבלי לטשטש ניגודים. ימי-עיון אלה אינם מסתכמים, כידוע, בהחלטות המתייבות פורום כלשהו, אולם הם בודאי מהווים נדבכים, המחזקים ומגבשים דרך מחשבה וחשבון-נפש קולקטיבי. ימי-עיון אלה מעלים תרומה נכבדה, גם בזכות הרכב הפורום המשתתף בהם, לגיבוש ראייה רחבת אופקים ומעוגנת בהשקפת עולם, שדדו היה אחד מנאמניה וממעצביה, בפועלו ובדרך-חייו, כחלוץ, כלוחם וכמצביא.

יום-העיון החמישי נועד לליבון נושא יהודה ושומרון.

ביום-עיון זה ארבעה מושבים. בשלושת המושבים הראשונים יסקר הנושא מהיבטים שונים — הגיאוגרפי, הדמוגרפי, הכלכלי, מקורות המים, התיישבות וביטחון. מטרת ההרצאות במושבים אלה, לספק מידע ונתונים בסיסיים בדוקים לתחומיהם ולבחון את השפעותיהם על המערכת הישראלית באותו תחום.

במושב הרביעי יתקיים רב-שיח על אחדות האפשרויות והאופציות לפתרון מדיני-בטחוני ליהודה ושומרון, בהתבסס על מה שנשמע בשלושת המושבים הראשונים.

הריני מתכבד להזמין את פרופ' יהודה קרמון מהאוניברסיטה העברית בירושלים להשכילנו בגיאוגרפיה של יהודה ושומרון; ולאחריו ירצה ד"ר אליעזר שפר על הקשר הכלכלי בין ישראל לבין יהודה ושומרון.

פרופ' יהודה קרמון:

הגיאוגרפיה של יהודה ושומרון

כשמדובר בסקירה גיאוגרפית של אזור מסויים, אין הכוונה, כמובן, לפירוט שמות הנחלים, ההרים וכדומה. במיוחד אין הדבר נחוץ לקהל המעורה בכל ענייני הארץ. עיקר כוונתי אפוא — לעמוד על האופייני לאזורים אלה ובייחוד על ההבדל במבנה הגיאולוגי-מורפולוגי שבין שני האזורים והשפעתיו על היישובים והתחבורה.

תחילה, אדון בקצרה בשמות אזורים אלו, שזכו בשמות שונים. כינויים הרשמי היום הוא "יהודה ושומרון" ואילו בפי העם — "הגדה". בחוף-לארץ הם ידועים בשם "West Bank". אציין בקיצור נמרץ את המשמעות של כל אחד מהשמות האלה:

יהודה ושומרון — אלה שמות של ממלכות שהיו קיימות בתקופת הבית הראשון, ממלכות ששינו את הקפן מדי דור ואין לנו כל מודד להקף המדייק של השמות האלה ולגבולות של האזורים האלה. בתקופת ההתיישבות הציונית החיינו את השמות האלה, מבלי שנדע בבירור מה הוא ההקף. השם יהודה אינו כולל את הרי-יהודה בלבד, אלא גם את מה שאנו מכנים היום "השפלה"; וגם מישור-החוף הדרומי נכלל בדרך-כלל ביהודה. כשדיברו בהתיישבות הראשונה על "מושבות יהודה", הכוונה הייתה לראשון-לציון ולרחובות. כן הדבר לגבי שומרון: חדרה וזכרון-יעקב נחשבו כחלקים משומרון. לפיכך, אם אנחנו מתייחסים היום לשטח מסויים

באזור ההררי בשם יהודה ושומרון, הרי שיצרנו למעשה תחום חדש, הכולל לא רק את השטח הנתון עכשיו במינהל צבאי, או מינהל צבאי-אזרחי ישראלי, אלא אף שטחים, שהם חלקי ישראל עצמה. לכן, מבחינה גיאוגרפית, אין אנחנו מדייקים כלל וכלל בשימוש בשמות יהודה ושומרון. זהו אפוא מושג מעורפל, המקביל למעשה לאזור שהיה בשליטה ירדנית מ-1948 עד 1967.

בשימוש במושג "גדה מערבית" אנחנו חוטאים יותר לכל מציאות גיאוגרפית. גדה מערבית של נהר הלא היא האזור הגובל בנהר גופו, במרחק של קילומטר אחד או שניים; ברור, שלא לכך הכוונה. אם נתייחס ל"גדה מערבית" באותו מובן שיוחס בעבר לגדה השמאלית של הנהר ריין, בויכוחים שבין גרמניה לצרפת, הרי גם אז דובר במושג שלמעשה לא היה מוגדר. אם נשתמש בביטוי "גדה מערבית" ונרחיק מהנהר, הרי הגדה המערבית מגיעה עד לים-התיכון. למעשה, הביטוי "גדה מערבית" הוא פוליטי, המתייחס לממלכת ירדן והאשמיית, שבהכרזה על שמה החדש, קבעה שיש למדינה שתי גדות: "הגדה המזרחית" — זו שנהגנו לכנותה "עבר-הירדן המזרחי"; ו"הגדה המערבית", כלומר, הגדה המערבית של ממלכת ירדן, ולא של נהר הירדן. כאן מתעוררת סתירה: מי מדבר היום על הגדה המערבית של ממלכת ירדן? הלא הם בעיקר הכוחות הפוליטיים בעולם המתנגדים שאזור זה ישתייך לממלכת ירדן. בסיכום: אנחנו נוקטים שימוש בשמות, שאף אחד מהם אינו מגדיר בדיוק את התחום הגיאוגרפי שאליה אנו מתייחסים.

בכל זאת, כאשר מדובר ביהודה ובשומרון, הרי מודגש, שישנם שני אזורים, שהם כנראה שונים זה מזה, שאם לא כן — היינו קוראים לאזור זה בשם אחד. ושוב נשאלת השאלה, שהגיאוגרפים התחבטו בה זמן רב לפני היות מדינת ישראל: איפה הגבול שבין יהודה לבין שומרון. למעשה, בתקופה שלפני קום המדינה ועד למלחמת ששת הימים, הגבול שבין יהודה לשומרון היה בערך פרווודור ירושלים, אשר חצה את האזור לשטחים שמצפון לפרוודור ומדרום לו, כשהחיבור ביניהם עבר דרך ירושלים המזרחית ומדבר יהודה. אלא שהגיאוגרפים אף פעם לא ראו את פרווודור ירושלים כגבול גיאוגרפי. הראשון שניסה להגדיר את הגבול היה פרופ' א' י ברור שקבע בערך את הגבול שבין האזורים האלה לאורך הגאיות של שני נחלים, שכל אחד מהם גקרא בשם עוג'ה — האחד הירקון והשני ואדי עוג'ה, היורד לבקעת הירדן. הוא קבע את הקו בין שני הנחלים האלה בערך כגבול שבין שני האזורים. סבורני, שזה עודנו הקו המתקרב ביותר לתופעה הזאת, אלא שכדי להסביר זאת טוב יותר, יש לפנות לגיתוח המיבנה הגיאולוגי-גיאוגרפי של שני האזורים האלה. ייתכן שמכך נוכל ללמוד על ההבדל בין השניים.

בניתוח גיאוגרפי, אנחנו מבחינים בשלושה תהליכים גיאומורפולוגיים: האחד — קימוט, היוצר רכסי הרים מקומיים; השני — שבירה; והשלישי — סחיפת הנחלים, המבטרת את האזור. הקימוט קובע את הגיאולוגיה של האזור. זה היה התהליך הראשון והוא הקובע את הסלעים שמהם בנוי אזור מסויים. השבירה קובעת את עליית ההרים ושקיעת העמקים; והביתור מתבטא בעמקי נחלים.

ד"ר אליעזר שפר:

הקשר הכלכלי בין ישראל לבין יהודה ושומרון

א כללי

המאפיין את המשק ביהודה ושומרון (להלן: יו"ש) הוא ממדיו הקטנים מבחינת היקף הייצור בתחומי והתפתחותו כמשק אזורי בתכונותיו, יותר מאשר כמשק לאומי מאוזן, במובן המקובל. המדובר הן בתקופה הירדנית והן כיום. היקף ההשקעות בתשתית ובענפי המשק היה קטן יחסית ולא היה בהן כדי לספק תעסוקה מקומית לכלל האוכלוסיה. עוד ייחוד למשק ביו"ש הוא, שהתוצר המקומי קטן יותר באופן משמעותי מהתוצר הלאומי (בשנת 1980 לערך 800 מיליון \$ לעומת 1000 מיליון \$); ונוסף על כך, עודף היבוא מספק משאבים נוספים לשימוש התושבים. כתוצאה מכך, גשענת רווחת התושבים בחלקה על יצוא שירותי עבודה וקבלת סיוע-הוצ. תוצאת הדבר: תלות גדולה בהתפתחויות שמחוץ לאזור עצמו, במיוחד בכלכלת ישראל, ירדן וארצות המפרץ הפרסי. אולם מהצד האחר, נהנים תושבי יו"ש מיתרונותיו של שוק גדול ומרמת הכנסות גבוהה יותר מזו שמאפשר הייצור המקומי בתחומי הטריטוריה שבה הם חיים. התושבים מפנים חלק ניכר מחסכונותיהם להשקעות בדיור ובשיפור רמת החיים, שכן חלק מהם זוכה בתעסוקה, שהיא פרי השקעות של אחרים מחוץ לאזור. מכאן, שלאחר הכלכלי עם ירדן ועם ישראל ולקשרים ההדוקים אתם יתרונות כלכליים ברורים.

האוכלוסיה המקומית ביו"ש מנתה לפני 1948 כ-450 אלף תושבים ונוספו עליה כ-350 אלף פליטים בתקופת המלחמה. בסך-הכל חיו באזור זה בראשית הכיבוש הירדני כ-800 אלף תושבים, כולל ירושלים המזרחית. במספר זה לא חל שינוי משמעותי עד היום הזה. בירדן חיו לפני 1948 פחות מ-400 אלף תושבים, כמחציתם במסגרת שבטית בדואית. רמת ההשכלה והרמה המקצועית של תושבי הגדה המערבית היו גבוהות יותר, וכן היו המשק החקלאי, המסחר והשירותים העסקיים מפותחים יותר. תעשייה מדרגית לא הייתה קיימת למעשה בעת ההיא בשתי הגדות. המפגש בין שני המשקים והאיחוד הכלכלי ביניהם — כשלאחר עודף אוכלוסיה ואבטלה גדולה,

אם נתבונן במפה במרכז הארץ, נבחין, כי מה שמציין את יהודה הוא שיש חפיפה בין הקימט לבין השבירה. השבירה יצרת את המדרגות במדבר יהודה, היורדות עד ים המלח ואת המדרגות המערביים של והר, בעוד ההר כולו הוא רכס אחד ויחיד של קמר. יש לשים לב לכך, שהכיוון של הקמר שונה מכיוון השבירה. כתוצאה מכך, הקמר מתקרב והולך לשקע הירדן, עד שבצפונו הוא רחוק כשמונה ק"מ בלבד מהשקע, בעוד בחברון, הוא מרוחק ממנו כשלושים ק"מ. בגלל הוהות שבין הקימט והשבירה יש גבירה רחב בהר יהודה, שהוא למעשה המרכז היישובי והתחבורתי של האזור. רק על גב ההר אפשר היה לבנות דרך עוד בימי קדם, או לסלול כביש, שעד היום הזה הוא הכביש היחיד בכיוון צפון — דרום באזור יהודה. היישובים העירוניים המרכזיים, הן ההיסטוריים והן העכשוויים, שוכנים כולם לאורך גב-ההר הזה: חברון, בית-לחם, בית-גאלה, ירושלים, רמאללה-בית-אל. ברור אפוא, שהמרכז האסטרטגי של הרי יהודה היא במת ההר, או גב ההר. גם האזורים החקלאיים העיקריים שוכנים על גב ההר.

לעומת זאת, בשומרון מצויים כמה רכסים וניכרת אי-התאמה מוחלטת בין הקימט לבין השבירה. הרכס של יהודה גמשיך בשומרון לרכס, שמתחיל עוד ביהודה באזור רמאללה ועובר בכיוון צפון — מזרח, עד שהוא גוגע ממש בבקעת הירדן. ואילו ביהודה מופיע קצר של קימט ממערב לרכס והוא היום נקרא "שפלה". קצר זה מופיע בשומרון במרכז ההר, כלומר: האזור הנמוך מבחינה גיאולוגית מופיע מבחינה מורפולוגית כגוש מורם, הוא הגוש של הרי עיבל וגרזים; ומתקבלת אי-התאמה מוחלטת בין הקימט לבין השבירה, ואי-התאמה הזאת גורמת לכך שהקמרים שבורים והשבירה החזקה ביותר היא בואדי פרעה, המחלק את הקמר המזרחי לשניים. כן מצויות כאן בקעות רבות. כל הקטעים הבהירים שבמפת שומרון הם בקעות, והן המציינות את הגוף של שומרון. הן מרכזו החיים והמרכז האסטרטגי של שומרון. כי בהן מתרכז השטח החקלאי, והיישובים הגדולים שוכנים בשולי הבקעות. הבקעות עצמן יוצרות מערכת תחבורה, המאפשרת תנועה בכל בקעה, כשבין בקעה לבקעה מפריד גב הר כלשהו, לא גבוה ביותר. היישובים שוכנים לא על גב הרכס, כביהודה, אלא בשולי הבקעות ובמדרגות הרכסים. הדוגמה הבולטת לכך ביותר היא בירת שומרון, גבלס, השוכנת בעמק. וגם יתר האזורים — שהפכו לעירוניים רק בתקופת המנדט, כמו: טל כרם, ג'נין, קלקיליה — יושבים בבקעות בשולי האזור. אנו רואים אפוא, כי ההבדל העיקרי בין שני האזורים הוא: יהודה היא ארץ שבה המוקדים האסטרטגיים, היישובים והתחבורה מתרכזים על ראש הרכסים; ואילו בשומרון — המוקדים הם בעמקים ובחיבורי העמקים. הבחנה זו מקנה לנו גם נקודת אחיזה לקביעת הגבול שבין יהודה לשומרון. מי שבא מדרום על רכס ההר בהרי יהודה ומגיע עד מעבר לרמאללה, יבחין בשומרון, המתחיל בבקעה הראשונה שלפניו, הלא היא עמק שילה.

בעמק שילה משתנה הגוף לגמרי. כאן נראים העמקים הגדולים והיישובים היושבים בשולי העמק. לכן, מן הראוי לציין בערך את גבול יהודה ושומרון מעמק שילה, כשהוא נמשך בשולי ההר לאורך אותם הנחלים, שכאמור פרופ' א' י' ברור קבע אותם כגבול שבין שני החבלים.

אין אני מתייחס לבעיה הסבוכה של עלות הביטחון השוטף או במשמעות הכלכלית של ההתנחלות הישראלית בשטחים, שכן אין להתייחס אליהם באמות מידה כלכליות. אי אפשר גם לפסוק אם הוצאות הביטחון של ישראל היו גבוהות יותר או נמוכות יותר ללא הנוכחות בשטחים המחוזקים. נבחן אפוא את חשיבותו של הקשר הכלכלי הרגיל בין המשקים, אם כי, כפי שכבר ציינו, חשיבותו לתושבי השטחים רבה לאין ערוך. המדובר, בראש ובראשונה, בסחר ההדדי בסחורות ובתנועת גורמי ייצור. המשק של יו"ש ורצועת עזה לא סיפק לישראל הרבה מעבר להיותו מקור אספקת ידיים עובדות ושוק לסחורות; וזאת בצד היותו מקור שולי בלבד ליבוא סחורות לישראל.

3. הפחר של ישראל עם יו"ש

מה הם ממדיו ומהי חשיבותו של השוק ביו"ש לגבי המשק הישראלי? האוכלוסיה ביו"ש מונה למעלה מ-700 אלף תושבים. זהו בהחלט סדר גודל ניכר, יחסית לאוכלוסיית ישראל — למעלה מ-18% ממנה (כ-29% בתוספת רצועת עזה). אולם גודלו של שוק אינו נקבע לפי מספר התושבים, אלא לפי כוח הקנייה שבידיהם. מקורות ראות, זה, מהווה השוק של יו"ש כ-5.3% בלבד בהשוואה לגודל המשק הישראלי: תל"ג של כ-1 מיליארד \$ לערך בשנת 1980 לעומת תל"ג של כ-20 מיליארד \$ בישראל¹. שוק קטן זה אינו עולה מבחינת כוח הקנייה שלו על רמת-גן וגבעתיים או ראשון-לציון ורחובות, שכן ההכנסה לנפש גבוהה בישראל פי 3.5 מאשר ביו"ש.

לפי נתוני השנתון לסטטיסטיקה לשנת 1981 קנו תושבי יו"ש מישראל סחורות בשנת 1980 בערך של 355 מיליון \$, שהיוו כ-6% מיצוא הסחורות הכולל של ישראל. נוסף על הסחורות, רכשו תושבי יו"ש מישראל שירותים הנאמדים בכ-50 מיליון \$ (ביטוח, תחבורה, תיירות וכו'). זהו סדר גודל מזערי לגבי המשק הישראלי. אולם, יש להדגיש, שלמסחר בין ישראל ויו"ש אופי של סחר פנים יותר מאשר של מסחר בינלאומי. יתרה מזו, חלק ניכר מהיבוא מישראל מורכב ממוצרי מזון בסיסיים, דלק, חומרי גלם ומוצרים שונים המיובאים מעבר לים וישראל משמשת רק צינור-מעבר לרכישות אלה. מכאן, שמדד מתאים יותר לבחינת חשיבותו של הסחר עם יו"ש עבור ישראל יהיה ההשוואה של מכירת הסחורות ליו"ש כאחוז מהתל"ג של ישראל, או מסד המקורות לשימוש מקומי ולא מסד יצוא הסחורות. לפי מדידה זו פוחת המשקל ל-1.7%—2.0% בלבד. זהו, ללא ספק, שיעור קטן למדי, יחסית להיקף הפעילות הכלכלית של המשק הישראלי.

יבוא הסחורות של ישראל מיו"ש הסתכם ב-1980 בכ-110 מיליון \$. זהו גודל מזערי עבור המשק הישראלי, כ-1.3% בלבד מיבוא הסחורות של ישראל (0.6% מהתל"ג). אולם, בגלל גודלו היחסי של המשק הישראלי מהווה סכום זה כ-13% מהתמ"ג של יו"ש. אכן, לא כל היצוא הזה לישראל הוא בבחינת ערך מוסף של ייצור מקומי ויש בו מרכיב לא מבוטל של יבוא.

1 שימושים מקומיים של 1.2 מיליארד \$ לעומת כ-24 מיליארד \$ בישראל. תל"ג של רצועת עזה היה בשנת 1980 420 מיליון \$ שהם 2.2% מזה של ישראל.

בעיקר מקרב הפליטים; ולשני אוכלוסיה דלילה ונחותה מבחינה מקצועית — התבטא בשינוי מרחיק לכת במאזן הדמוגרפי ובמאזן הכלכלי. עיקר המאמץ להקמתה ולפיתוחה של תשתית כלכלית-אדמיניסטרטיבית ולפיתוחם של ענפי המשק נעשה בגדה המזרחית. בעת הכיבוש הירדני חיו, כאמור, כשני-שליש מהתושבים בגדה המערבית וגם גודלו של התוצר הלאומי היה בראשית התקופה קרוב לודאי גבוה במקצת מאשר בגדה המזרחית. ערב מלחמת 1967 פחת משקלה של אוכלוסיית הגדה המערבית ועמד על פחות מ-45% מכלל אוכלוסיית ירדן, בעיקר עקב הגירה לגדה המזרחית; ומשקלו של התוצר פחת לשליש לערך מהתוצר הלאומי של ירדן. שיעור הצמיחה הכלכלית המהיר יותר בגדה המזרחית ושיעור התעסוקה הגבוה יותר שם, התבטאו גם בהיווצרות פער בהכנסה הממוצעת לנפש לטובת הגדה המזרחית.

המפגש בין משק יו"ש והמשק הישראלי ב-1967 והאיחוד הכלכלי שהתפתח בעקבותיו, היו אירוע כלכלי בעל חשיבות מרובה אף יותר, לגבי האוכלוסיה המקומית, מאשר האיחוד עם ירדן. השגשוג הכלכלי ועליית רמת החיים, שהיו מנת חלקם של תושבי יו"ש (ויותר מאלה — של תושבי רצועת עזה) מאז 1967, קשורים במידה רבה באיחוד הכלכלי עם ישראל, שמשמעו לידם היה פתיחתו של המשק הישראלי הגדול, העשיר והמזדנני, על כל המשתמע מכך לגבי גורלם הכלכלי. התרחש תהליך מואץ של גידול בהכנסות וברמת הצריכה הפרטית, שהביא לצמצום הפער בין יו"ש לבין ירדן וישראל. בשנת 1980 היה התל"ג לנפש ביו"ש כ-1500 \$ בקירוב, בדומה לרמתו בירדן, בעוד שלפני 1967 הייתה הרמה בירדן גבוהה יותר בכ-50%. קצב גידולו הריאלי של התל"ג ביו"ש הסתכם בשנים 1968—1980 בממוצע שנתי של כ-12%, שיעור כפול מזה שבישראל. התל"ג של 1980 היה גדול כמעט פי ארבעה מזה שב-1968 ומשקלו הוכפל ביחס לתל"ג של ישראל מ-2.6% ליותר מ-5% ממנו. התל"ג לנפש בישראל, שהיה גבוה פי 6 מזה שביו"ש בשנים 1966—1968, היה גבוה ממנו פי 3.5 בלבד בשנת 1980.

לגבי כלכלת ישראל היו ההשלכות של המפגש הזה פחות דרמטיות ולו רק בגלל גודלו הועיר של המשק בשטחי יו"ש, יחסית לגודלו של המשק הישראלי. ערב האיחוד, היה התוצר של יו"ש כ-2.6% בלבד מזה של ישראל, ושל רצועת עזה 1.1%.

כבר בראשית התקופה התעורר ויכוח, האם האיחוד הכלכלי הוא לברכה גם למשק הישראלי; האם הוא נכס או נטל כלכלי? השאלה הייתה, האם הקשר הכלכלי כרוך בויתור על משאבים מצד המשק הישראלי, במישרין ובעקיפין. היעדר נתונים מהימנים והקושי במתן ביטוי כמותי לחלק מן התופעות, הקשו על מתן תשובה חד-משמעית.

היו שראו בתמיכת ישראל בתקציב הציבורי בשטחים המחוזקים מעין העברת משאבים כלכליים. אולם כיום, לאחר שהתרחבה מערכת הגבייה של מסים ותשלומי חובה אחרים, כמו התשלומים לביטוח הלאומי של העובדים בישראל, ספק אם מנקודת ראות תקציבית נמשכת עדיין התמיכה גטו, גם כאשר מביאים בחשבון את התועלת שמפיקים תושבי יו"ש ורצועת עזה מהמערכת המסיבית של סובסידיות הנהוגה במשק הישראלי. חסרים אמנם נתונים מלאים בתחום זה, אך סביר להניח, שלא קיימת כיום סטייה משמעותית ממצב של איזון בין הוצאות לתקבולים מצד התקציב הישראלי, בהגדרה הרחבה יותר.

הנתונים בדבר מרכיב היבוא אינם בנמצא, אך אם נניח על צד הזהירות מרכיב יבוא של 40%, נקבל עדיין סכום נכבד מאוד של ערך מוסף של יצוא בתמ"ג של יו"ש — סדר גודל של 8% ממנו.

מנתוני הסחר ההדדי עולה, כי לישראל עודף יצוא סחורות ליו"ש בסך של כ-250 מיליון \$ והרי משמעות עודף כזה היא העברת משאבים ממשק העודף למשק הגרעון. כדי לקבוע, האם אמנם הגרעון המסחרי של יו"ש עם ישראל הוא בבחינת נטל כלכלי, יש לבחון כיצד הוא ממומן. בין 55% ל-60% מהגרעון המסחרי ממומנים ביצוא של שירותי עבודה לישראל והשארית, כפי הנראה, באמצעות תשלום במטבע-חוץ ברהמרה. מקורו של מטבע החוץ למימון הגרעון בחשבון השוטף עם ישראל הוא מהעודף המסחרי של יו"ש עם ירדן, העברות של עובדים בירדן ובארצות הנפט, העברות שונות של ממשלת ירדן ושל גופים ומוסדות כמו: סוכנות הסעד והתעסוקה לפליטים, ואחרים. הנתונים בתחום ההעברות ותנועות ההון הם חלקיים מאוד וקשה לכן לפרט את דרך המימון של הגרעון במאזן התשלומים השוטף עם ישראל. עם זאת, קשה להצביע על מענקים נטו מישראל או מתן אשראי מישראל בהיקף ניכר. אשראי הספקים מישראל מתקזז, קרוב לדאי, בשל צבירת זכויות פנסיוניות של העובדים המאורגנים מיו"ש בישראל ואחזקת מזומנים בשקלים, שהנם בבחינת מתן אשראי לישראל.

לסיכום — אפשר לומר, שיצוא הסחורות ליו"ש איננו בעל היקף משמעותי למשק הישראלי ועודף היצוא על היבוא איננו בבחינת נטל, שכן יו"ש מממנת אותו באמצעות תשלומים במטבע חוץ ברהמרה.

ג. התעסוקה בישראל

התעסוקה בישראל הייתה הגורם שהניע את השגשוג הכלכלי בשטחים, במישרין ובעקיפין. ראשית, ההכנסות מהעבודה בישראל איפשרו את העלאת רמת החיים של משפחות העובדים. שנית, הגידול החד בהוצאות המקומיות של משפחות אלה לצריכה ולבנייה, הניע פעילות כלכלית מקומית ענפה.

בתוך זמן קצר, כבר בראשית שנות ה-70, חוסלה האבטלה הגלויה, שהייתה לפני 1967 11% ביו"ש ו-17% ברצועת עזה וכן האבטלה הסמויה הנרחבת, בעיקר בענף החקלאות. עם היפתח הזדמנויות התעסוקה המשתלמות יותר בישראל, נטשו גם עיסוקים בפעילויות מקומיות שונות בעלות הכנסה נמוכה. פתיחת לשכות עבודה וארגון יעיל של הסעת עובדים, הקרבה למקומות העבודה והאפשרות לחזור מדי ערב הביתה, עודדו אף הם יציאה לעבודה בישראל (לפי תוצאות סקרים נראה, שמדי ערב חוזרים הביתה קרוב ל-90% מהעובדים מיו"ש וכ-75% מהעובדים מעזה. מרביתם של הנותנים מגיעים לפחות פעם בשבוע לבתיהם).

העלייה החדה בפעילות הכלכלית בישראל בשלב היציאה מן המיתון של 1966-7, יצרה ביקוש רב לידיים עובדות וכבר ב-1974 הועסקו בישראל קרוב ל-70 אלף עובדים מהשטחים ומהם כ-42 אלף מיו"ש. אחרי שנת 1974 התייצב, פחות או יותר, מספרם, כאשר מספר העובדים מיו"ש פוחת במידת מה ובמספר העובדים מרצועת עזה נמשכת עלייה אטית. ההאטה בפעילות הכלכלית בישראל מצד אחד וכוח המשיכה הגובר לעובדים בארצות הנפט ובירדן מצד שני,

מהי המשמעות ומהן ההשפעות של תופעה זו על המשק הישראלי? מובן, שלא יהיה זה נכון לאמוד את ההשפעה רק על-פי השיעור מכלל המועסקים בישראל, כ-5.5%. תעסוקת העובדים מהשטחים בסקטור העסקי מגיעה ל-8%, שכן מעטה תעסוקתם בשירותים הציבוריים והקה"ל תחיים בישראל. גם בסקטור העסקי מועט מספרם במגזרים רבים, או שאינם קיים כלל. בולט הריכוז בענף הבינוי — 31% מכלל העובדים בענף זה בישראל; ובאתרי הבניה ממש — משקלם בוודאי רב עוד יותר. אין ספק, שההצט הגמיש של עובדים מהשטחים בתקופת העלייה החדה בפעילות הכלכלית במשק בסוף שנות ה-60 וראשית שנות ה-70 תרם לריסון עליות שכר העבודה במשק. כוכור, האשגה בשנים אלה צמיחה מהירה, שהייתה מלווה באינפלציה נמוכה יחסית, ולהצט העובדים מהשטחים חלק בהישג הזה.

העובדים הישראליים, שנטשו את ענף הבנייה בתקופת השפל שלפני מלחמת ששת הימים, לא חזרו אליו עוד, גם כשהחלה הגאות, ואת מקומם תפשו עובדי השטחים. כן החליפו עובדי השטחים עובדים ישראלים, ירדנים וערבים, בעבודות כפיים קשות ובכאלה הנחשבות ל"ירדות" מבחינת סוג העיסוק ושכר העבודה הנמוך.

כתוצאה מהצט העובדים מהשטחים הצליחו להתקיים ואף להתפתח ענפי חקלאות ותעשייה עתירי עבודה, וזאת בזכות שכר עבודה נמוך יחסית. ההחלטה להעסיק את העובדים מהשטחים הייתה פרי בחירתם החופשית של מעסיקים בישראל והייתה כראית להם. לעתים הועלו טיעונים, ששכר תופעה זו יוצא בהפסד בומן הארוך מבחינתו של המשק הלאומי. יש להרגיש, שהמבחן הכלכלי איננו אמת המידה היחידה להתייחסות לנושא זה ואין להתעלם מההשפעות החברתיות השליליות המתלוות לתופעה, ובמיוחד לנטישת ענפים שונים על-ידי עובדים יהודים והיצרות מעמד של "חוטבי עצים ושואבי מים" מתושבי השטחים. אך אם מצמצמים בהשפעות הכלכליות כשלעצמן, וזמינותו הגמישה של גורם-ייצור העבודה, בעת שגבר הביקוש לו, הייתה

מושב שני

לתועלת למשק. התרומה התבטאה ב-1968—1974 באחוזים נוספים של צמיחה כלכלית ובירידה בכמה אחוזים בשיעור האינפלציה. נהסכו השקעות הון המיועדות להחליף ידיים עובדות והפרייון הכללי של גורמי הייצור עלה, כתוצאה מזמינותו של גורם ייצור וול יחסית, בדומה להשפעה על הפרייון שיכולה להיות לזמינותן של תשומות אחרות וזלות יחסית, כמו: דלק או מלט. במידה שהמשק מסתגל למציאות החדשה ומתרחשת תפנית מבחינת זמינות גורם הייצור, ייתכנו ועוועים במשק והוא ייאלץ להשקיע הון נוסף לפיתוח תהליכים חסכניים עובדות. עם זאת אין להציג אפשרות כזאת כשואה כלכלית. כאמור, לאחר 1974 נפסק כמעט לחלוטין הגידול במספר העובדים מהשטחים.

מנקודת הראות של תושבי שטחים עצמם, ובמיוחד תושבי יו"ש, שונה המצב כיום מזה שלפני 1975. נכון, שהתעסוקה בישראל הייתה המניע לשגשוג הכלכלי שם ומהווה עדיין ביו"ש מקור תעסוקה ישיר ל-30% מהתושבים. אולם נפתחה לפניהם בשנים האחרונות אלטרנטיבה לתעסוקה בארצות הנפט ובירדן, שהייתה מוגבלת הרבה יותר לפני כן. השגשוג הכלכלי בארצות המפרץ הפרסי, בעקבות העליות התלולות במחירי הנפט, יצר שם ביקוש אדיר לעובדים זרים. רק מעטים מתושבי יו"ש ניצלו עד כה הזדמנות חדשה זו, עקב קיומה של אלטרנטיבת תעסוקה בשכר גבוה יחסית בישראל. יתרון חשוב של התעסוקה בישראל היא האפשרות לחזור מדי ערב הביתה, מבלי שיהא צורך לנדוד למרחקים בחיפוש אחר מקום עבודה. בזאת שונה התעסוקה בישראל מתעסוקה בחוץ לארץ.

בארצות הנפט הערביות עובדים כיום למעלה מ-900 אלף מצרים ועוד כמה מאות אלפי עובדים מסוריה, ירדן ולבנון. הגירת עובדים מירדן למפרץ הפרסי יצרה מחסור חמור של עובדים בירדן עצמה, במיוחד בבעייה ובחקלאות, שהתבטא בעלייה ניכרת בשכר העבודה. כדי להתמודד עם בעיה זו פתחה ירדן את שעריה ליבוא עובדים ממצרים, וכמה עשרות אלפים כבר עובדים בתחומיה. כמו כן גבר כוח המשיכה לעובדים מיו"ש ויש סימנים שהתחדשה נטייתם לעבודה בירדן. יצוא שירותי עבודה הפך לאחרונה לענף היצוא העיקרי של ירדן, שהכניס ב-1980 קרוב ל-800 מיליון \$. מן הצד האחר, הוציאה ירדן למעלה מ-150 מיליון \$ על יבוא שירותי עבודה. ספק אם סכום זה כולל גם תשלומים לעובדים מיו"ש, שכן הסטטיסטיקה הירדנית אינה מסווגת אותם בדרך-כלל כזרים. לגבי תושבי רצועת עזה, אלטרנטיבת התעסוקה בירדן מוגבלת הרבה יותר, ואכן מספר המועסקים משם בישראל מוסיף לעלות, אם כי בקצב איטי ביותר. בתנאי התעסוקה החדשים, שנוצרו באזור בעקבות משברי האנרגיה, השתפרה מאוד יכולתם של תושבי השטחים המוחזקים לספוג צמצום או סגירה של אפשרויות התעסוקה בישראל, בהשוואה לתנאים ולגמישות המוגבלת ששררו לפני 1974—1975.

תא"ל (מיל') י' שדמני:

נודה לר"ר שפר. נראה לי שהחכמנו, ובמיוחד יושב-ראש המושב, לקראת הדיון. אני מעריך, שרמות להשלכות לאו דוקא כלכליות, שבדאי תמצאנה את ביטויין ברב-שיח, שיערך במושב שאחרי-הצהריים.

יו"ר — אלוף (מיל') רחבעם זאבי:

המושב הראשון, שעסק בנושאי הגיאוגרפיה של יהודה ושומרון ובבעיותיהם הכלכליות, היה בבחינת מבוא; ואילו במושב השני אנחנו מבקשים לעסוק בשלושה נושאים, שיוצגו על-ידי ברי-סמכא בתחומיהם, והם: הנושא הדמוגרפי; עניין מקורות המים; והסיכונים הבטחוניים, או ההבטים הבטחוניים. ראשון המרצים הוא פרופ' עוזיאל שמלץ, איש האוניברסיטה העברית והמרכז לסטטיסטיקה. פרופ' שמלץ, בבקשה.

פרופ' עוזיאל שמלץ:

קיום בדמוגרפיה
של יהודה ושומרון

מ ו א

יהודה ושומרון מהווים אזור הררי דל במשאבים מקומיים, השוכן בפנים הארץ, שלא זכה אלא למידה מצומצמת של פיתוח כלכלי. לעומת זאת, היה לאוכלוסייתם, הכפרית ברובה, ריבוי טבעי גדול מאז תקופת המנדט. תנאים אלה גרמו למגמה ממושכת של תנועות הגירה אל מחוץ לאזור. תנועות ההגירה לבשו שתי צורות: העתקת מגורי המשפחות, או מציאת מקומות עבודה מחוץ ל"ש ללא העתקת מגורים. בנוסף לאפיונים קבועים אלה ידע האזור גם גלי הגירה פתאומיים — נכנסים או יוצאים — בעקבות מלחמות 1948 ו-1967.

כוונת הרצאה זו — לשרטט בקווים כלליים את ההתפתחות הדמוגרפית שחלה עד כה ב"ש¹ ואת ההתפתחות הצפויה לאוכלוסיית אזור זה בעתיד, במסגרת כלל אוכלוסיית ארץ-ישראל.

התפתחות האוכלוסיה ביהודה ושומרון 1922—1980

לוח 1 מראה את התפתחות גודל האוכלוסיה ואומדנים למאזן ההגירה בתחום הנוכחי של יהודה ושומרון (למעט ירושלים בגבולותיה המורחבים מאז 1967, משנכללו בה כפרים שבסביבתה). המספרים מובאים ממיפקי אוכלוסיה, מאומדנים רשמיים ומאומדני המחבר, כפי שיצויין להלן. אומדני המחבר אמנם מבוססים על נתונים רשמיים, אך אין לראותם אלא כציונים של סדרי גודל סבירים. נתוני ההגירה מתייחסים בדרך-כלל למאזן ההגירה ולא לזרמים של נכנסים ושל יוצאים. אך יש לחשוב, שחץ מפליטי 1948 לא הגיעו ל"ש משתקעים רבים (להבדיל מתושבים שחזרו או ממבקרים זמניים).²

בתקופת המנדט הבריטי נערכו שני מיפקי אוכלוסיה, ב-1922 וב-1931. אומדני האוכלוסיה הרשמיים האחרונים, המפרטים כל יישוב ויישוב, מתייחסים לסוף 1946. במקורות אלה מתברר, שמספר התושבים ב"ש גדל מ-223,000 ב-1922 ל-387,000 ב-1946. הגידול השנתי הממוצע (2.3%) היה נמוך מזה של כלל האוכלוסיה הלא-יהודית בארץ ישראל. סביר להניח, שחלק

1 פרסום קודם של המחבר, הנוגע בחלק זה של הנושא, הוא: "השינויים בגודל האוכלוסיה ביהודה ושומרון — גורמים דמוגרפיים", בתוך: שמואלי א', גרוסמן ד' וזאבי ר' (עורכים). יהודה ושומרון — פרקים בגיאוגרפיה ישובית, כ"א, 1977.

2 האומדנים של מאזן ההגירה נתקבלו מההפרש בין מספר האוכלוסין המצויים במועד מסוים לבין מספרם הצפוי (בהתאם לגודל האוכלוסיה במועד קודם בתוספת ריבוי טבעי); זאת תוך ניכוי הריבוי הטבעי בקרב המהגרים עצמם, לאחר הגירתם.

לוח 1 — אוכלוסיה ומאזן הגירה ב"ש
1922 עד 1980

מאזן הגירה (אומדן גולמי באלפים)	% שינוי שנתי	אוכלוסיה (אלפים)	מועד
		223	1922
{ שלילי במקצת	+ 2.3	274	1931
	+ 2.3	387	1946
+ 250	גידול	684	1952
— 150	+ 0.7	729	1961
{ — 250	(+ 0.7 או פחות)	(760 או פחות)	מאי, 1967
(— 100)	{ התמעטות	596	ספטמבר, 1967
(— 150)		584	דצמבר, 1968
— 29	+ 2.4	674	1974
— 14	+ 0.7	704	1980
— 75			

המקורות צוינו בטקסט.

מההפרש בשיעור הגידול נבע ממאזן הגירה שלילי ושכבר אז, כפי שאירע מאוחר יותר, הריבוי הטבעי ב"ש, שגבר בתקופת המנדט, קוזז חלקית עקב עזיבות.

מלחמת תש"ח גרמה לכניסת זרם פליטים לי"ש. חלקם רק עברו באזור בדרכם לגדה המזרחית של הירדן או לחוף-לארץ, חלקם נשארו ב"ש תקופה ארוכה יותר או אפילו עד ימינו. דו"ח מקיף על ירדן, שפורסם ב-1957 על-ידי הבנק הבין-לאומי לשיקום ולפיתוח,³ מוסר, כי ב-1948 הגיעו כ-280,000 פליטים לגדה המערבית (כולל מזרח ירושלים) ו-70,000 לגדה המזרחית, אולם בפרק הזמן 1948—1952 עברו 88,000 נפש — פליטים ותושבים ותיקים — מהגדה המערבית למזרחית. בהתאמה סבירה למידע זה מצויים אומדנים דמוגרפיים, המבוססים מצד אחד על גודל אוכלוסיית י"ש ב-1946 ומהצד האחר על הנתון המקביל במיפקד הירדני הראשון, שנערך ב-1952. אוכלוסיית י"ש גדלה בפרק זמן זה מ-387,000 ל-684,000, כלומר ב-300,000 בקירוב. בהתחשב בריבוי טבעי סביר בזמן הביניים, ניתן להסיק, ששרר מאזן הגירה חיובי של כ-250,000 (לוח 1). מאחר שללא ספק הייתה יציאה כלשהי של תושבים ותיקים לגדה המזרחית או לחוף-לארץ, אפשר לאמוד את גודל אוכלוסיית הפליטים שנמצאו ב"ש ב-1952 ואשר כללו כבר ריבוי טבעי מסויים, שנצטבר מאז מלחמת 1948, בלמעלה מרבע מיליון. זה מתאים לסדר הגודל בדו"ח שנזכר לעיל, לאחר שהמספר המקורי של הפליטים ב"ש השתנה במידת-מה עקב יציאות מזה וריבוי טבעי בקרבם מזה.

International Bank for Reconstruction and Development. The Economic Development 3 of Jordan, Baltimore, 1957, p. 49.

פרט ליוצאי השנה האחרונה, הרוב הגדול לא נמצא בגדה המזרחית אלא בארצות אחרות ובעיקר בכווית. כל הנתונים האלה מצביעים על עצמת העזיבות מיו"ש בפרק הזמן שקדם למלחמת ששת הימים.

ג. אילו אוכלוסיית יו"ש המשיכה לגדול בפרק הזמן שממפקד 1961 ועד מאי 1967, ערב המלחמה, באותו קצב כמו בשנים 1952–1961, כלומר ב-0.7% לשנה, היה מספרה עולה מ-729,000 ב-1961 ל-760,000 במאי 1967. בהנחה זו, מאזן ההגירה השלילי בפרק זמן זה התקרב ל-100,000.

ד. בהתאם לאמור בקבוצות א' ו-ב' דלעיל, אין זה מן הנמנע שהשיעור של מאזן ההגירה ביחס לאוכלוסיה הקיימת ביו"ש היה אפילו שלילי יותר בתקופת 1961 – מאי 1967 מאשר בשנים 1952–1961, זאת בייחוד מפני שרק מקרב הבנים/ות שעל יציאתם נמסר במפקד 1967 יצאו כ-50,000 מ-1961 ועד פרוץ מלחמת ששת הימים. בהנחה זו, היה הגידול השנתי הממוצע אפילו פחות מ-0.7%, אוכלוסיית יו"ש מנתה במאי 1967 פחות מ-760,000 ומאזן ההגירה השלילי היה גדול מ-100,000.

עקב מלחמת ששת הימים הייתה יציאה חזקה מיו"ש לגדה המזרחית ולחו"ל בקיץ 1967. בספטמבר 1967 נערך, כאמור, מטעם שלטונות ישראל, מפקד אוכלוסין בשטחים המוחזקים. הוא הראה ש-596,000 תושבים נכחו ביו"ש, דהיינו חלה התמעטות ב-19% לעומת מפקד 1961. התמעטות זו חלה בגלל העזיבות הרבות לפני המלחמה ובעקבותיה.

אם משווים למספר האנשים שנתפקדו ביו"ש על-ידי שלטונות ישראל בספטמבר 1967 את המספר הצפוי למועד זה, על בסיס הנתון המקביל במפקד הירדני של 1961 בתוספת ריבוי טבעי סביר – ניתן להסיק, שמאזן ההגירה השלילי של יו"ש בתקופה שבין שני המפקדים, הסתכם בכרבע מליון. אמדנו זה עתה את מאזן ההגירה ממפקד 1961 ועד לפני פרוץ מלחמת ששת הימים ב-10,000 או יותר; וכך נגיע להנחה, שבקיץ 1967 – מן המלחמה ועד למפקד שנערך בחודש ספטמבר – עזבו או פחות 150,000 איש או פחות. ככל שמספר המהגרים לפני המלחמה עלה אולי על 100,000, מצטמצמים ממדיה הסבירים של היציאה מפרוץ המלחמה ועד ספטמבר 1967.⁶

6 אין לשער שינויים ניכרים בריבוי הטבעי במשך פרק הזמן הנדון. ההיעדרויות הרבות של הגברים לצרכי עבודה בגדה המזרחית ובחו"ל עשויות היו להשפיע להגבלת-מה בילודה. 7 הדו"ח של סס"ח לשנה מיולי 1966 עד יוני 1967 מסר את הסברה ש-200,000 איש חצו את הירדן בכיוון מזרח בקיץ 1967. מספר זה הוא עגול וכלל גם פליטים ממזרח ירושלים המורחבת וכן כ-14,000 ששלטונות ישראל הרשו להם לחזור עוד באוגוסט 1967. בשים לב לנקודות אלה, ההפרש אינו נראה גדול לעומת אומדנו, של כ-150,000. ודאי גם שאין סתירה לאומדנו בטענה שבינוי 1968 נמצאו במחנות חירום בירדן 78,000 איש, בלי שהשתנתה בהרבה אוכלוסיית המחנות הקבועים שם (על פי דו"ח סס"ח 1967–1968). מצד אחד יצא מהשטחים המוחזקים דרך גשרי הירדן עוד מספר נטו של 47,000 מספטמבר 1967 עד יוני 1968; מן הצד האחר, ברור שלא כל פליטי מלחמת ששת הימים מיו"ש נכנסו למחנות חירום או נשארו בכלל בירדן. – בדו"ח סס"ח 1967–1968 גם נאמר, שממשלת ירדן רשמה 237,500 "עקורים" (displaced persons) מהגדה המערבית. אך אפילו אם הספירה הייתה אמינה, יש להניח שבסיכום זה נכללו גם אנשים אשר: (א) עזבו רק אחרי ספטמבר 1967 (ראה לעיל); (ב) עזבו את הגדה המערבית לפני המלחמה – למשל, למטרות עבודה – אך לא יכלו לחזור לבתיהם הקודמים ביו"ש ובמזרח ירושלים בגלל סגירת קו הירדן כתוצאה מהמלחמה.

בין שני מפקדי האוכלוסיה הכלליים, שנערכו בממלכת ירדן בשנים 1952 ו-1961, גדלה אוכלוסיית יו"ש בכ-45,000 נפש בלבד, במשך 9 השנים הללו, כלומר בשיעור שנתי ממוצע של 0.7% לשנה. גידול מעט זה היה תוצאה של הגירה רבה אל מחוץ לאזור – לגדה המזרחית. לחוץ-לארץ ובמקצת גם למזרח ירושלים. את מאזן ההגירה השלילי בין שני המפקדים ניתן לאמוד ב-150,000 בקירוב.

עובדת ההגירה הגדולה מיו"ש בין 1952 ל-1961 מתאשרת לאור הסימוכין הבאים:

א. על פי המפקדים, פחת החלק היחסי של יו"ש מכלל אוכלוסיית ירדן מ-51.5% ב-1952 ל-42.7% ב-1961. לעומת גידול שנתי ממוצע של 0.7% ביו"ש, היה בגדה המזרחית הגידול השנתי 4.7%, כלומר ממדיו עלו בהרבה על הריבוי הטבעי הסביר וניתנים להסבר רק ככניסת מהגרים רבים. בתנאים של ירדן יכלו אלה לבוא רק מהגדה המערבית ובפרט מיו"ש.

ב. במפקד הירדני של 1961 נשאל בפירוש על בני משפחה הנמצאים בחו"ל (המפקד נעשה דה-פקטו). עצם ההתעניינות בנושא זה היא אפיינית. ברי, שמהתשובות נתקבלה תמונה חלקית בלבד על היקף ההגירה; וזאת מפני שלא יכלו להיכלל משפחות שהיגרו בשלמותן, ולא נותר מהן אדם שדיווח במפקד; וכן מפני שרק הגירה אל מחוץ לירדן באה לביטוי, אך לא המעבר מיו"ש לגדה המזרחית. בכל זאת דיווחו תושבי יו"ש על 46,700 בני משפחה בחו"ל, שהיוו שלושה רבעים מכלל הירדנים בחו"ל, שעליהם נמסר במפקד.⁴

מאז 1961 ועד מלחמת 1967 לא נערך מפקד אוכלוסין חדש בירדן, אך ניתן להצביע על הידיעות והשיקולים הבאים:

א. הסטטיסטיקות הירדניות בדבר נסיעות של נתינים ירדניים לחו"ל ומחו"ל מצביעות על הגברה חזקה של ההגירה לחו"ל מממלכת ירדן בכללותה. גם ידוע, שבפרק הזמן הנדון גדלה משיכתן של הארצות המפיקות נפט לגבי עובדים זרים, בהם ירדנים ופלסטינאים.

ב. במפקד הישראלי שנערך בספטמבר 1967, זמן קצר לאחר מלחמת ששת הימים, נכללו שאלות על בנים/ות של כל ראש משק-בית שנתפקד, הנמצאים מחוץ לשטחים המוחזקים בידי ישראל: מספרם של הבנים/ות האלה, זמן יציאתם וארץ הימצאם. גם במקרה זה יש בתשובות תמונה חלקית בלבד, שכן היו התניות אחדות: יחס קרבה של בן/בת לראש משק בית; הישארות האב/האם ביו"ש אחרי העזיבות הרבות שקדמו למפקד, כולל זו שבקיץ 1967; נספרו רק הבנים/ות עצמם ולא בני משפחתם הגרים אצלם.⁵ בכל-זאת נתברר, כי לשליש ממשקי הבית שנתפקדו ביו"ש בספטמבר 1967 היו בנים/ות בגדה המזרחית או בחו"ל. סך הבנים/ות האלה הסתכם ב-77,500, מהם עזבו כ-65,000 עד 70,000 לפני מלחמת ששת הימים, כלומר מספרם עמד ביחס של כ-11 לעומת כל 100 אנשים שנתפקדו בפועל ביו"ש; בקירוב 50,000 עזבו בפרק הזמן ממפקד 1961 ועד מלחמת ששת הימים;

4 האנשים בחו"ל לא נכללו בסיכום האוכלוסיה הנוכחית, המשתקף בלוח 1.

3 לעומת זאת, מקרב זוג, הנמצא בחו"ל, יכלו גם הבעל וגם האשה להיות מדווחים, כל אחד ע"י הוריו/ה.

גדולה של ריבוי טבעי. מסתבר, שמרבית אוכלוסיית הפליטים עזבה את יו"ש עד ספטמבר 1967 ושעזיבתה היא הסבר חשוב למדי מאזן ההגירה השלילי של יו"ש. עם זאת, ניתן להסיק, שהייתה גם עזיבה רבה מקרב האוכלוסים הותיקים ביו"ש. לעומת 387,000 תושבים ב-1946 נמצאו בספטמבר 1967 רק 480,000 (כלומר 596,000 פחות 116,000) איש באוכלוסייה הוותיקה. זה פחות בהרבה מהגודל הצפוי על פי הריבוי הטבעי. חלה אפוא התחלפות מסוימת באוכלוסיית יו"ש: במקום חלק מהותיקים שעזבו, נמצאו בספטמבר 1967 אותם 116,000 פליטים או בני משפחותיהם, שנותרו ביו"ש.

מאז 1967 ועד ימינו היה הריבוי הטבעי גבוה ביו"ש. בעוד שרישום הלידות כמעט שלם, לקוי מאוד רישום הפטירות, שכן האוכלוסייה התרגלה לא לדווח עליהן במקרים רבים. חלה אמנם ללא ספק ירידה בתמותה, אך נישואין ופריון נתקלים במגבלות בגלל העיוותים בהרכב האוכלוסייה לפי מין וגיל, שכבר היו קיימים ב-1967, ועיוותים נוספים שנוצרו עם התחדש היציאה לחו"ל (ראה להלן). משום כך, יש לאמוד את הריבוי הטבעי "רק" בכ-3%.

מאז מיפקד 1967 גרשמו ההגירות החיצוניות של אנשי יו"ש. בסוף 1967 וב-1968 הורגשו עדיין ספיחים של היציאה עקב המלחמה. הם הסתכמו בהפסד אוכלוסין נוסף של 29,000. בשנים 1969—1974 חלה ההשתלבות של עורפי כוח העבודה מי"ש (ובדומה מרצועת עזה) בשוק העבודה הישראלי. על פי סקרי המשפחות, המתנהלים באופן קבוע בשטחים המוחזקים, עבד בשנת 1974 (בממוצע) מספר שיא של 42,000 אנשי יו"ש בישראל. מאז 1975 התחדשה שליליות רבה במאזן ההגירה של יו"ש. מאזן זה הסתכם ב-75,000 מ-1975 ועד 1980 וב-90,000 ב-7 השנים 1975—1981. עם הסיבות המשוערות נמנות הבאות: שוק העבודה הישראלי אינו קולט עובדים נוספים מהשטחים (38,000 אנשי יו"ש בממוצע שנת 1980), בעוד אנשים רבים, שהיו עדיין ילדים בעת מיפקד 1967, הגיעו בינתיים לגילי העבודה; הפיתוח העצום של תעשיית הנפט במדינות ערב יצר מקומות עבודה רבים וכדאיים.

בסיכום פרק זה, נציין שתי עובדות לגבי התקופה 1952—1980, כלומר פרק הזמן של כמעט שלושים שנה, מאז המיפקד הראשון שנערך לאחר כניסת פליטי 1948:

א. גודל האוכלוסייה ביו"ש נע תמיד בין 600,000 ו-700,000 בקירוב.

ב. מאזן ההגירה היה תמיד שלילי, אם כי בעוצמות שונות, והוא הסתכם ביותר מחצי מיליון יוצאים נטו.

אוכלוסיית ארץ ישראל בעשור האחרון

בין סוף 1970 לסוף 1980 כמעט ולא נשתנה היחס בין מספר היהודים (כ-65%) לבין מספר הלא-יהודים (כ-35%) בארץ ישראל (ראה לוח 2).¹⁰ זה קרה למרות השוני הרב ברמת הפריון

9. ההשתייכות של כל בני הבית נקבעה על פי ראש משקי הבית.
10. לא כולל צפון סיני. הנתונים על האוכלוסייה במדינת ישראל, יהודים ואחרים כאחד, הינם ברמה גבוהה של איכות. בשטחים המוחזקים, לעומת זאת, לא נערך מיפקד אוכלוסין מאז 1967. רישום הפטירות שם לקוי מאוד ויש להסתייע באומדנים להשלמתו, וחלו שינויים רבים ב-15 השנים האחרונות. משום כך, נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שבהם השתמשנו בכל לוחותינו, טעונים הסתייגות-מה לגבי השטחים המוחזקים, אם כי אין לפקפק בתמונה הכללית המצטיירת.

בספטמבר 1967 נתפקדה ביו"ש אוכלוסייה של 596,000. המיפקד היה מסודר ונערך בתנאי עוצר, כדי להקטין את הסיכון של כפילויות או השמטות. ניתנה גם הזדמנות סבירה להיכלל לאלה שטענו כי הפוקדים לא הגיעו אליהם (כמובן אגב ביקורת, למניעת רישום כפול). היענות האוכלוסייה הייתה טובה — לא רק בגלל האווירה המיוחדת ששררה, כזכור, בזמן הראשון לאחר הניצחון המוחץ ולפני שהחלו נסיונות ההתנגדות לישראל, אלא גם מפני שהאנשים היו מעוניינים מאוד לזכות באישור הכתוב על הימצאם, שנמסר להם על-ידי הפוקד. אישור זה אכן שימש לאחר מכן לקבלת תעודת זהות מהשלטונות הישראליים.

המיפקדים, הירדני של 1961 והישראלי של 1967, הצביעו על עיוותים בולטים בהרכב האוכלוסייה לפי מין וגיל, ביחוד בלט החוסר בגברים צעירים. קווים אלה תואמים את תדמיתה של אוכלוסיית יו"ש כמפסידה לאורך תקופה ממושכת מהגרים רבים, שבהם בלטו, מטעמים כלכליים, גברים צעירים בעלי כושר עבודה וניידות.

מיפקד 1967 נתן הזדמנות למדוד את גודל האוכלוסייה של פליטי 1948 שנותרה ביו"ש. השלטונות הירדניים מנעו קודם לכן, מטעמים מדיניים, כל ספירה מעודכנת של אוכלוסייה זו. במיפקד הירדני של 1961 לא זו בלבד שלא נשאלה כל שאלה בנושא כל כך רלוואנטי להרכב התושבים בממלכת ירדן, אלא שנמנע אפילו פרסום מספר האנשים המתגוררים במחנות. אם המחנה לא שכן בתוך עיר או לידה, כשניתן למוג את אוכלוסייתו בקרב האוכלוסייה הכוללת של העיר — אחד המחנה עם יישובים סמוכים אליו, כדי לטשטש את מספר המתגוררים בו.

על-פי מיפקד 1967, מנו ביו"ש כל האנשים במשקי-הבית שראשן התגורר, לטענתו, בשטח מדינת ישראל לפני מלחמת 1948 — 116,000 (לא כולל בנים/ות נעדרים בחו"ל); כלומר הם היו כ-20% מכלל האוכלוסייה שנתפקדה ביו"ש. תוצאה דומה — 21% — גם נתקבלה כשבני הגילים מ-21 ומעלה מוינו לפי מקום מגוריהם האישי לפני מלחמת 1948. תוצאות אלה הוימו את נתוני סס"ת (סוכנות הארץ לסעד ולתעסוקה לפליטים), שלפיהם מנתה אוכלוסיית הפליטים ביו"ש 430,000 לפני מלחמת 1967 ועדיין באוגוסט 1967, לאחר עדכון מסויים — 311,000, בהם כביכול 77,000 במחנות. לעומת זאת, מצא המיפקד של ספטמבר באותה שנה 56,000 בלבד במחנות שביו"ש, מהם רק 50,000 (87%) שטענו כי התגוררו בשטח ישראל לפני 1948. מצד אחר העלה מיפקד 1967 שלעומת 116,000 איש במשפחות פליטים — על פי מקומם הגיאוגרפי לפני 1948 — היו 190,000 רשומים בסס"ת. לגבי העודף של 74,000 צויין במיפקד, שראש משקי-הבית התגורר ביו"ש עצמא, או בכל-אופן מחוץ לשטח ישראל, לפני 1948.⁸

מתוך המספר המקורי של כ-280,000 פליטים, שהשתקעו אולי בראשונה ביו"ש ב-1948, ומתוך רבע המיליון, שנאמד לעיל ל-1952, נשארו אפוא רק 116,000 בספטמבר 1967, למרות הצטברות

8. ידוע מכבר, שבסס"ת גרשמו גם אנשים שמעולם לא היו פליטי מלחמת 1948. הדו"חות השנתיים של סס"ת מודים, כי הדיווח על הפטירות בקרב האוכלוסייה נרשמה בסס"ת לקוי מאוד. לאור מדי ההגירות גם קל להבין, שהעויבות לא השתקפו די הצורך בעדכונים של סס"ת. אופייני הוא, שהגזומה במספרי סס"ת ליו"ש גדולה בהרבה לגבי הגרים מחוץ למחנות מאשר לגבי דידי המחנות, כי הקשר עם הראשונים היה קלוש יותר.

ובריבוי הטבעי בין שתי קבוצות האוכלוסיה ונתאפשר בגלל ההתפתחויות הבאות :
א. בקרב הלא-יהודים — ירידה בולטת בפרייון ובריבוי הטבעי בתוך מדינת ישראל ; הגירה מהשטחים המוחזקים.
ב. בקרב היהודים — פרייון ניכר בהשוואה למדינות מפותחות ; מאזן הגירה חיובי.

לוח 2 — אוכלוסיית ארץ ישראל, לפי קבוצות ואזורים (א) 1970, 1980

אזור וקבוצת אוכלוסיה	התפלגות (באחוזים)		% הנדלול 1980—1970
	1980	1970	
ארץ-ישראל			
סך כל	100	100	28
יהודים	65	65	27
לא-יהודים	35	35	29
מדינת ישראל	76	76	30
שטחים מוחזקים — ס"ה	24	24	22
י"ש	15	15	17
חבל עזה	9	9	31
לא-יהודים בארץ-ישראל			
סך כל	100	100	29
מדינת ישראל	32	32	45
שטחים מוחזקים — ס"ה	68	68	22
י"ש	44	44	17
חבל עזה	24	24	31

(א) לא כולל צפון סיני. מקורות : נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

כבר עמדנו לעיל על התחדשות מאזן ההגירה השלילי בממדים רציניים ביו"ש מאז 1975. בעשור 1971—1980 הסתכם מאזן ההגירה השלילי : יו"ש — 85,000, עזה ¹¹ — 28,000. סך הכל — 113,000.

המוסלמים בישראל הצטיינו זמן ממושך בפרייון גבוה ביותר. השילוב של פרייון "מורחית" ותמחתה "מעריבית" (בהשפעת שירותי הבריאות הישראלים) העניק להם שיעור עצום של ריבוי טבעי — ובהיעדר כמעט גמור של הגירות חיצוניות, ¹² גם שיעור עצום של גידול אוכלוסין. המפנה, שניתן היה לצפות לו משיקולים דמוגרפיים-סוציולוגיים, חל בעשור האחרון. פרייון של מוסלמי ישראל ירד בשליש מ-9 ל-6 ילדים. אם כי נשאר עדיין גבוה, הרי שהתחולל שינוי מהיר. פרייון הגוברים ירד אפילו מזה של היהודים (לוח 3), הריבוי הטבעי של כל הלא-יהודים במדינת ישראל ירד מ-4.0% ב-1970 ל-3.2% בשנת 1980.

11 כולל צפון סיני.
12 פרט לתושבי מזרח ירושלים.

בקרב היהודים בישראל שרר בשנות ה-50 הבדל של 3 — 4 ילדים בפרייון הממוצע של הגשים שמוצאן מאסיה-אפריקה או מאירופה. הבדלי פרייון ניכרים בקרב היהודים, לפי המוצא, הם עכשיו נחלת העבר. ילידי אסיה-אפריקה הורידו את פרייוןם במהירות, בהתאם למגמות המודרניזציה, לעומת זאת העלו ילידי אירופה את פרייוןם בישראל. ירידת הפרייון בקרב כלל היהודים מ-3.4 ל-3.1 ילד, הגראית בלוח 3, גבעה מהשלבים המאוחרים של תהליך זה בקרב ילידי אסיה-אפריקה בישראל. לילידי אירופה ולקבוצה הגדלה הולכת של ילידי ישראל הייתה במשך כל העשור רמת פרייון של 2.7—3.0 ילדים בממוצע. לכל היהודים בישראל יש פרייון אשר לא רק עולה בהרבה על זה שבתפוצות, אלא אף עולה באופן משמעותי על הפרייון של האוכ-לוסית הכלליות במדינות המפותחות, שאופיינו בירידת פרייון חריפה בשנות ה-60 וה-70. פרייוןם של יהודי ישראל מאפשר להם ריבוי טבעי מתון, אך לא מבוטל, בסדר גודל של 1.5% לשנה בקירוב. נוסף על כך היה ליהודי ישראל בעשור 1971—1980 מאזן הגירה חיובי (עולים פחות יורדים) של 217,000 בקירוב.

ההתפתחויות שלעיל, בקרב היהודים והלא-יהודים בארץ ישראל, השוו את שיעורי גידולם בפועל בעשור 1970—1980, למרות השוני החשוב שנותר בפרייון ובריבוי הטבעי. נוסף על כך, ניתן לראות מלוח 2, שגידול האוכלוסיה בתקופת 1970—1980 היה רב יותר במדינת ישראל ובחבל עזה מאשר ביו"ש ; באזור האחרון הוא נבלם ביחוד עקב ההגירות

לוח 3 — הפרייון בארץ ישראל, לפי קבוצות אוכלוסיה ואזורים — 1970, 1980

אזור וקבוצת אוכלוסיה	פרייון ממוצע לאשה	
	1970	1980 (א)
ארץ-ישראל		
סך כל	4.8	4.1
יהודים	3.4	3.1
לא-יהודים	7.4	6.5
מדינת ישראל	3.9	3.1
שטחים מוחזקים (ב)	7.3	7.1
לא-יהודים בארץ ישראל		
סך כל	7.4	6.5
מדינת ישראל — ס"ה	7.6	5.4
מוסלמים	9.0	6.0
נוצרים	3.6	2.7
שטחים מוחזקים (ב)	7.3	7.1

(א) 1979 לגבי השטחים המוחזקים.
(ב) ב-1970 כולל צפון סיני (בלי בדוים).

א. האם יהודי ישראל ישמרו על פריונם הנוכחי, או לפחות על פריון שאינו נמוך בהרבה — למרות המצב השונה, השורר לא רק בתפוצות אלא גם בקרב האוכלוסיות הכלליות של המדינות המפותחות?

ב. האם מאזן ההגירה של יהודי ישראל יישאר חיובי ובאיזו מידה? באזורי היציאה המקובלים של העולים לישראל מתמעטת ומזדקנת האוכלוסיה היהודית במהירות. האם תבוא עליה מתמדת בהיקף לא מבוטל מ"ארצות הרווחה"? האם הירידה מישראל, שממדיה מתוארים לעיתים בהפרה רבה, תישאר ברמה של אלפיות מועטות לשנה? והאם להבא תקוּוּ — ובעודף — עקב עליית יהודים מחו"ל, כך שליהודי ישראל יהיה מאזן הגירה חיובי בהיקף לא מבוטל?

אין עליי, בהרצאה זו, לפרט בסוגיות האלה, הנוגעות ליהודים. אך מן הנמנע שלא להעלות אותן כאן, כי לא פחות מאשר ההתפתחויות בקרב הערבים עצמם הן עשויות להשפיע על היחס העתידי בין הגדול של שתי חטיבות האוכלוסין הראשיות בארץ ישראל. מכל מקום, העשור האחרון הראה, שאין זה בלתי אפשרי שתישמר — או לא תשתנה בהרבה — הפרופורציה הנוכחית של יהודים ואחרים בארץ ישראל; וזאת, אגב התפתחות "אורגנית", ללא זעזועים יוצאים מגדר הרגיל.

יתר על כן, בעניינים דמוגרפיים נודעת חשיבות רבה לגורם הזמן. הגידול באחוז הלא-יהודים, שרבים ציפו לו, לפחות נדחה. זאת ועוד: בינתיים הספיקו להתחזק הגורמים — ירידת הפריון, הגברת ההגירה לחו"ל — העשויים למנוע, או להקטין, את גידול אחוז הלא-יהודים גם להבא, בתנאי שלא יחולו בקרב היהודים שינויים שליליים מאוד לסיכויי גידולם הם.

רשימת המקורות העיקריים

תקופת המנדט

J.B. Barron, Palestine, Report and general abstract of the census of 1922.
מיפקד האוכלוסיה בפלשתינה (א"י) לשנת 1931, תושבי הכפרים, הערים והיחידות האדמיניסטרטיביות (נערך ע"י א' מילס).

Government of Palestine, Department of Statistics, Village Statistics, 1945.
ממשלת א"י, המחלקה לסטטיסטיקה, אומדני האוכלוסיה ביישובים לסוף 1946 (לא התפרסמו).

Hashemite Kingdom of Jordan, Department of Statistics: 1952 census of housing.
Statistics for districts, subdistricts, nahiyas and principal towns.
First census of population and housing, 1961, 4 vols.

(בין הפרסומים המוקדמים של מיפקד 1961 היה כרך לכל מחוז).
Population census and internal migration for Amman, Jerusalem, Zarqa, Ruseifa, Irbid and Aqaba, 1967.

Statistical Yearbook.

מאז מלחמת ששת הימים

ישראל, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (ל.מ.ס.):
מיפקד האוכלוסין תשכ"ז (1967) (בשטחים המוחזקים), 5 כרכים.
מזרח ירושלים — מיפקד האוכלוסין והיזר — תשכ"ו, 2 כרכים.
שנתון סטטיסטי לישראל.

רבעון סטטיסטי לשטחים המוחזקים.

Report of the Commissioner General of the United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East. Annual

הרבות. כן רואים, שבקרב הלא-יהודים היה הגידול הרב ביותר בישראל עצמה, פחות בחבל עזה ועוד פחות בי"ש; שוב נעוץ ההסבר העיקרי בהבדלים במאזן ההגירה, שהיה קרוב לאפס, שלילי, ושלילי מאוד בשלושת האזורים האלה, בהתאמה.

מגמות לעתיד

על בסיס הנסיון האמפירי בעשור האחרון, כפי שתואר בפרק הקודם, ניתן להשקיף על סיכויי ההתפתחות המספרית של שתי קבוצות האוכלוסיה הראשיות בארץ-ישראל. הגורמים העיקריים, העשויים להשפיע על מה שמכנים לעתים "הבעיה הדמוגרפית", הם שינויים עתידיים בפריון ובמאזן ההגירה של שתי הקבוצות.

נעמוד שוב בנפרד על הצד הלא-יהודי מזה ועל הצד היהודי מזה — כדי לנסות להעריך את השפעת התפתחותם הספציפית על היחס המספרי ביניהם.

ניתן לצפות להמשך הירידה בפריון של המוסלמים בפרט ושל הלא-יהודים בכלל בתוך מדינת ישראל, מה גם שבשנים האחרונות חלה תאוצה בתהליך זה.

בשנת 1970 פריון המוסלמיות בישראל עלה עדיין במידה ניכרת על הפריון בשטחים המוחזקים, כי שם התבטאו העיוותים בהרכב לפי מין וגיל, שהם עצמם קשורים בהגירות בעבר הרחוק יותר או הקרוב (ראה לעיל). לעומת זאת, בשנת 1980 היה פריון המוסלמיות בשטחים גדול מאשר בישראל, שבה ירד שיעור זה במהירות, כאמור. אך ניתן לחזות צמצום הפריון גם בשטחים המוחזקים. זאת לא רק בגלל שיקולים דמוגרפיים-סוציולוגיים כלליים ובגלל הדוגמה הרל-וונטית הניתנת לאנשי השטחים על-ידי הלא-יהודים בישראל, נוסף על הדוגמה הניתנת על-ידי היהודים. יש להצביע בייחוד על הקשר שבין עליית ההשכלה של הנשים לירידת פריונן. קשר זה, הידוע היטב למחקר הדמוגרפי, לא רק שורר גם בקרב המוסלמיות בישראל, אלא שנתגלה אף במיפקד 1967 בשטחים המוחזקים, אם כי שם קבוצת הנשים המשכילות הייתה עדיין קטנה מאוד. מאז, חל שיפור מתמיד ומהיר ברמת ההשכלה של הנשים בשטחים. ראיה ברורה לכך משמשים הן הנתונים על ביקור בנות בבתי-ספר בכלל ובבתי-ספר על-יסודיים בפרט והן נתוני סקר המשפחות, הנערך מטעם הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. בי"ש, למשל, עלה אחוז הנשים שלמדו 9 שנים ויותר מ-6.5% ב-1967 ל-23% ב-1980. יש לצפות שהשינוי ברמה ההשכלתית של הנשים — שהוא כמובן רק שינוי אחד, נוח למדידה, במערכת של תמורות חברתיות-כלכליות המתחוללות — יתן במרוצת הזמן את אותותיו ברמת הפריון בשטחים המוחזקים.

אשר למגמות במאזן ההגירה, אנו שבים ומציינים, שיו"ש הוא אזור הררי ברובו, בעוד חבל עזה צפוף מאוד. בשניהם כאחד לא נעשות השקעות כבדות, שהיו מגדילות בהרבה את מספר מקומות העבודה במשק המקומי. על כן, ככל שמדינת ישראל לא תקלוט את העודף בידיים עובדות, הנובע מהריבוי הטבעי, מחייב המציאות הוא, שעודף זה יחפש לו תעסוקה בחו"ל. קל לתומר — לאחר שפתרון זה כבר מקובל מאוד על אוכלוסיית השטחים ושנתעשיית הנפט משגשגת במדינות ערביות לא מעטות ומושכת כוחות עבודה.

הצד השני של המטבע הינו ההתפתחויות האפשריות בקרב היהודים, לעומת המצב הדמוגרפי הנוכחי. סימני שאלה ניצבים בייחוד בעניינים הבאים:

אינג' יעקב ורדי:

מקורות המים של יהודה ושומרון

להבדיל מהגורם הכלכלי, אשר עליו נאמר כאן שאיננו בעל משקל עד כדי התחשבות בו בקביעת גורלו הפוליטי של האזור, אתיחס אני לגורם, שלדעתי, אכן יהיה הכרח להתחשב בו בקביעת גורל פוליטי זה. קביעה זו יפה לכל הקונסטלציות הפוליטיות שניתן להעלותן על דעתנו, החל מהתמוגות מלאה ועד להפרדה מלאה של אזור יו"ש. עם זאת, לא אוכל להצטמצם בנושא כפי שהוגדר — "מקורות המים של יו"ש" ולא אוכל לדון בנושא זה במנותק מנושא המים של ישראל בכלל.

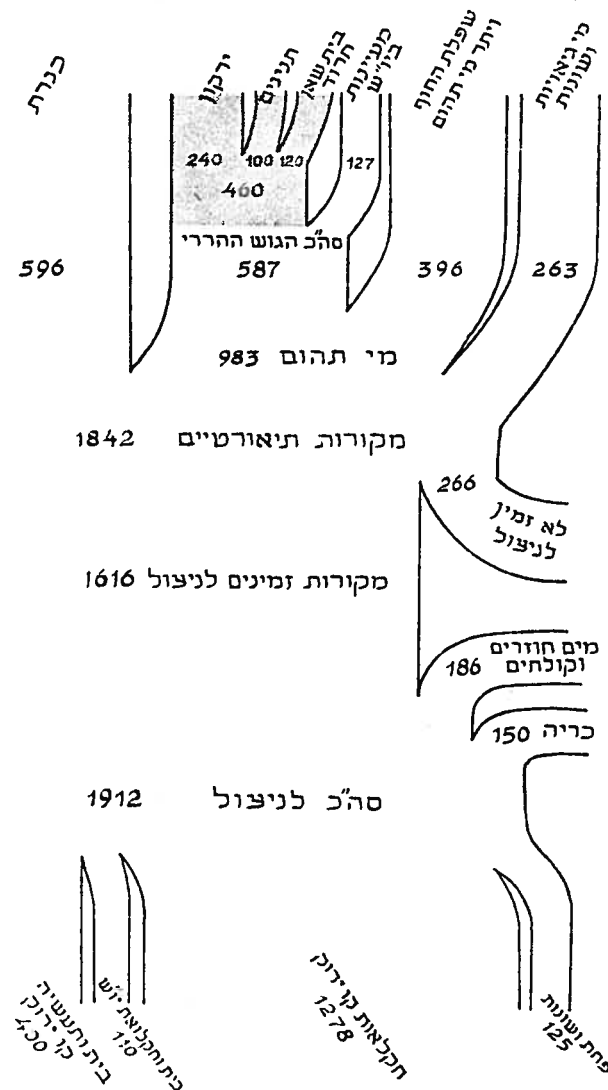
בלקסיקון המקצועי חסרה הגדרה ל"מקורות מים של אזור מסוים". האם הכוונה לגשם היורד על פני האזור? האם אלו המים המצויים בקרקע שמתחת לרגליים? שמא המים הזורמים על פני השטח באותו אזור? או המים המנוצלים שבו? — בבעיה זו מתחבטים המשפטנים כבר שנים רבות מבלי להגיע לכלל תשובה ברורה. לכן, אצטרך להתייחס תחילה למקורות המים באזור כולו, בין הירדן לבין הים; ולאחר מכן אשתדל לשבץ בתמונה את האזור הספציפי, שאנחנו קוראים לו יו"ש.

האזור שבין הירדן לבין הים התיכון הוא יחידה פיזית אחת. אם מדובר דוקא על "המים של יו"ש", הרי במונחי משפט בינלאומי קוראים לזה shared resource, כלומר משאב טבעי שמתחלקים בו, ששיתפים לו כמה גורמים.

בעיית המים של ישראל והשטחים שמסביבה היא בעיית הקפי החקלאות שבתוך האזור. בראייה היסטורית, האוכלוסיה של השטח שבין הים לירדן הייתה צפופה דוקא באותו אזור שכיום הוא יו"ש. ברצועת החוף לא הייתה אוכלוסיה רבה, אבל היו מים רבים, היו עודפי מים, היו ביצות. האוכלוסיה התרכזה ברצועת החוף רק לאחר שנעשה ניקוז גדול ולאחר שהתחילו להשתמש באמצעים טכנולוגיים רחבים.

אלוף (מיל') ר' זאבי:

תודה לפרופ' שמלץ. ההרצאה הבאה — מפי אינג' יעקב ורדי, המשנה למנהל הכללי של חברת תה"ל — תכנון המים לישראל.

דיאגרמה מס' 1:
מקורות המים והשימושים
בתחום בין ירדן והים
בשנת 1979
(המספרים במיליוני מ"ק לשנה)

שהוזכר לעיל; ולאיוון בין שנים גשומות לשנים שחונות, יש צורך במאגרים תת-קרקעיים, להכניס לתוכם מים בעונות החורף ולשוב ולהוציאם בעונות הקיץ. אם מאגרים אלה יהיו מלווים, הרי שגם המים המתוקים הטובים שנכניס לתוכם יתקלקלו; ואם נבחר שלא להכניסם, הרי כמויות מים גדולות מאוד תלכנה לאיבוד מפאת חוסר יכולת לווסת אותם ולהתגבר על אי-האיוון הנה.

לכן, האזור ההררי, המשתרע ממעיין חרוד עד מדרום לערד, הוא הקריטי לגבי הנושא הנדון באשר ל"י"ש. בדיאגרמה, ניתן לראות את הקבוצות העיקריות של מקורות: אלה המתנקזים לכנרת, מקורות שונים של מיתתהום, והמקור שבעבר היה יוצא בירקון, בנחל התנינים, במעיינות חרוד ובמעיינות שונים של יו"ש, בעיקר במזרח. האיוון האחרון — כל הגוש ההררי — הוא מבחינה גיאולוגית איוון אחד, שאינו ניתן להפרדה על פי גבולות או בהתאם לאלמנטים השונים שבו. הוא מהווה אפוא כעין "אמבטיית מים" אחת.

כאמור, כבר כיום המערכת שלנו לוקה בניצול-יתר כזה, שכדי לשמור על שיווי-משקל, אפילו מדומה, יש להוסיף מקורות מים ולנצל מים חוזרים, לנצל קולחי ביוב וגם לפנות לכריית מיתתהום. כרייה זו, אין לעשות לטווח ארוך, באשר היא תגרום בהכרח להמלחה, לא רק של המקור המקומי, אלא של כל גוש מקורות מיתתהום.

כל המקורות המתוארים מצטרפים לסדרת נתונים בדבר ניצול המים. ניתן לראות, כי הצריכה לצורכי בית, תעשייה וחקלאות ביו"ש הייתה 110 מיליון מ"ק לעומת 1,912 מיליון מ"ק בסך-הכל באיוון כולו. לחקלאות שבתחומי "הקו הירוק" נצרכו קרוב ל-1,300 מיליון. כאמור, במצב כזה של ניצול יתר של מקורות המים, נתונות למערכת הישראלית שתי התפתחויות אפשריות:

א. לחזור בצורה כלשהי למשק מתאון, דהיינו למצב, שבו המקורות והצריכה ישתוו, מבלי שנצטרך לכרות את מקורות המים. ספק רב, אם נצליח לממש אפשרות זו, מפני שלמימסד הפוליטי לא היה עד היום הכוח לעצור בעד תוספות והתרחבויות של המשק החקלאי; ונראה לי, שגם בעתיד לא יהיה לו כוח כזה.

אילו יכולנו למצוא את הכוח כדי להתאון, הרי המתחייב מכך היא ירידה הדרגתית של החקלאות הישראלית במידה ניכרת למדי. עקב מצב זה, של ניצול-יתר של המקורות, בטבלה מס 2 הוקצתה ליו"ש רק תוספת לצורכי בית — ללא תוספת מים כלשהי לחקלאות (התוספת לצורכי בית חושבה לפי תחזיות גידול האוכלוסיה, בתוספת עלייה בתצרוכת לגולגולת, המתחייבת מהתפתחות המשק ועלייה ברמת החיים).

ב. לעומת זאת, אם נרצה להיות מציאותיים יותר, בהנחה שהחקלאות בישראל לא תקטן ושהחקלאות ביו"ש תישאר באותו מצב, הרי תחסר לנו כמות מים משמעותית ביותר — 350 עד 400 מיליון מ"ק לשנה, המהווים כמעט 25% של כל המשאבים שיש לנו, ונזדקק לכרייה או להתפלה. התפלה בהיקפים כאלה אינה ניתנת לנו, מהבחינה הטכנולוגית והכלכלית כאחד; ומן הצד האחר, המשק עומד בפני מיצוי המשאבים האחרונים שלו וסכנת המלחה.

בעיית המים של האזור כולו מתמקדת בהקפי החקלאות משתי סיבות: א. יש עודפי קרקעות גדולים הראויים להשקיה, בהשוואה לכמויות המים שניתן להשתמש בהם, כדי לנצל ביעילות את הקרקעות הללו; ב. השאלה היא, באיזה הרכב אוכלוסיה מדובר? כי לולא החקלאות, כגורם משקי והתיישבותי, היינו יכולים לקיים בארץ, בצריכת מים ביתית גבוהה ביותר, כ-30 עד 35 מיליון נפש, על מקורות המים הטבעיים המצויים. זאת, כאמור, כשהמדובר במים לצריכה שאינה חקלאית. בהתחשב בכך, שכבר כיום החקלאות תורמת ישירות רק כ-8 אחוז לתוצר הלאומי הגולמי, אולי יש להתחשב במספר שהזכרתי ולא לראות במקורות המים מגבלה מוחלטת להתפתחות הכלכלית של האזור בעתיד. קביעה זו יפה לגבי האיוון כולו ולגבי מדינת ישראל בפרט. אם יבוא יום ועל כך יהיה תלוי גורל הדברים, המספר שהזכרתי יש לראות בו מגבלת האוכלוסיה, גם זו רק אם מדובר על מקורות מים טבעיים בלבד.

אנחנו חיים במצב של אי-שיווי משקל שונים באשר למשאבי המים של האזור שבין הירדן לים. קודם לכל, המים מצויים ברובם במקומות נמוכים, בעוד רוב הקרקעות, שלהשקיתם נצרכים מים אלה, הם במקומות גבוהים יחסית. יש בעיה של איוון בין חורף לקיץ: רוב מקורות המים, רוב ההעשרה הטבעית, מופיעים בחורף, ואנו זקוקים להם דווקא בקיץ. רוב מקורות המים הם בצפון, ואילו אנו זקוקים להם בדרום. כאן יצויין, כמובן, אי-שיווי-המשקל העיקרי, זה שבין קרקעות שברשותנו לבין המים. אשר לפרופורציות — הרי בשטחי מדינת ישראל, בגבולות "הקו הירוק", היחס הוא 2:1, כלומר יש לנו כפליים קרקעות הזקוקים למים, לעומת המים הזמינים. בשטחי יו"ש הפרופורציה היא אף 6:1 לערך. כמובן, אי-שיווי משקל בין קרקע למים יוצר מתחים ומגמה להגביר כל הזמן, יותר ויותר, את ניצול המשאב הזה, ומביא בכך לניצול יתר של המקורות ולסיכון עצום קיומם.

נבחן, מה היו המצאים ההיסטוריים של המים באזור שבין הים לבין הירדן. ברכסי ההרים בקו ג'נין — שכם — חברון הגשמים רבים יחסית, ולכן גבוהה יחסית גם ההעשרה הטבעית של מי-התהום. להעשרה טבעית זו, עקב גשם שירד על פני השטח, היו שלושה מוצאים טבעיים גדולים במערב ובצפון: האחד בראש-העין (מעיינות הירקון); השני באזור מעיינות תנינים; והשלישי — מעיינות חרוד ובית-שאן. נוספו על אלה כמה מוצאים קטנים יותר בצד המזרח, שהגדול שבהם — עין-פסחה.

כפי שניתן לראות בדיאגרמה מס' 1, כל מקורות האזור כבר מנוצלים, ואף מעבר למותר (כמות של 150 מיליון מ"ק לשנה היא "כרייה", כלומר ניצול שמעבר לכמות המים המתחדשת מדי שנה עקב הגשם). כרייה זו כשלעצמה גוררת אחריה ירידת מפלסי מי-התהום ובעקבותיה סכנת המלחתם.

הפגיעה האפשרית במקורות המים של ישראל, עקב פעולות בלתי מבוקרות באזור יו"ש, לא תצטמצם רק באותם המים אשר אולי יילקחו מהמקורות המצויינים בדיאגרמה. במישורן, ייפגעו המקורות הנכללים כ"הגוש ההררי", המהווים לברם כשליש מכל המקורות, אלא שתחול עוד השפעה, משמעותית למדי, על מקורות המים שלנו, כולם, או רוב רובם. מי הכנרת, המועברים דרך המוביל הארצי, אינם זורמים הישר לדרום, שכן, לשם ויסות אי-האיוון בין חורף לקיץ,

מן המאזנים המפורטים יותר מסתבר, כי מקרב מקורות הגוש, המשתרע מהרי שומרון והרי ירושלים עד איזור החוף, מנוצלים כבר למעלה מ-1,900 מיליון מ"ק לשנה מעבר לכמות המים העומדים באופן טבעי לרשותנו שם. במציאות זו של ניצול יתר ושימוש בכל כמות המים המתחדשים ומעבר לזה, הרי שכל פיתוח נוסף, כל תוספת שאיבה של מיתתהם יבואו בהכרח על חשבון ניצול קיים אחר.

אם קודם לכן, לא עמדו האמצעים הטכנולוגיים לקידוחים עמוקים ושאובה מאסיבית מעומקים גדולים לרשות גורמים אחרים באזור, הרי היום הם עומדים לרשות הכול ואין לנו מנופול על אמצעים אלה.

כאשר מעינים במפה ההידרוגיאולוגית של האזור ומנסים לעקוב אחר הגשם היורד על פני השטח שבין הירדן לבין הים התיכון, הרי מכלל כ-1,900 מיליון מ"ק גשם לשנה מתאיידים על פני הקרקע ובאמצעות הצמחייה כ-1,300 מיליון. מים אלה הם אבדים כמקור מים, אם כי הם מורים את הקרקע ומאפשרים חקלאות-בעל. כ-580 מיליון, כפי שניתן לראות בריאגרמה, נכנסים לתחום שבו אנחנו תלויים. אין כל מניעה פיזית להתחיל גם בתחומי יר"ש בפעולות

טבלה מס' 2

מאזני המים הנזכרים והתזויב לתחום שבין הירדן והים התיכון

	1976	1985	1990	2000		1976	1985	1990	2000
	(במיליוני מ"ק לשנה)					(במיליוני מ"ק לשנה)			
צריכה					מקורות				
חקלאות — מתוקים	1,174	1,257	1,291	1,275	פוטנציאל טבעי	1,842	1,906	1,870	1,772
בית — מתוקים	311	423	479	612	מוזה בלתי מנוצל	-266	-87	-12	
תעשייה — מתוקים	61	76	89	122	זרימה חוזרת וקולחים	186	297	344	425
סה"כ מים מתוקים	1,546	1,756	1,859	2,009	כריית רוברות	150	36	117	327
חקלאות — מליחים	104	152	212	238	התפלה	12			
תעשייה — מליחים	28	40	43	47	סה"כ מקורות לניצול	1,912	2,152	2,319	2,536
סה"כ מים מליחים	132	192	255	285	כרייה מצטברת 82-87	216			
פחת ושונות	125	80	70	60	88-93	702			
יר"ש	109	124	137	179	94-2005	1,962			
סה"כ תפוקה	1,912	2,152	2,321	2,533	כרייה מצטברת כוללת				
					מעבר לזו הקיימת ב-1982*	216	216	918	2,880

כרייה בלתי מתואמת, המובילות במישרין לניצול אינטנסיבי יותר של אותם מיתתהם, שכבר היום מנוצלים מעבר למידה.

אם כן, מה יהיה? ולאן פנינו מועדות? האוכלוסיה באזור המצומצם יותר, שאליו התייחסנו, מונה 700—800 אלף נפש; ועד שנת 2000 תגיע למיליון נפש או למעלה מכך. הצריכה הביתית כיום מגיעה בסך-הכל ל-20 מיליון מ"ק, ועליה מתוספת צריכה חקלאית של כמאה מיליון, שהם צריכה כוללת של כ-120 מיליון מ"ק. השאלה היא, האם נוכל להישאר באותו מצב, בכל קונסטלציה פוליטית שהיא? האם נוכל להישאר במצב של תוספות אספקה לצרכנים עירוניים, ביתיים בלבד; והאם הפער, בין ההתפתחות החקלאית שמחוצץ ליר"ש משני צדי הירדן, לבין יר"ש, יוכל להתקיים. בינתיים ההנחה היא, כי אין פיתוח חקלאי נוסף, אבל עלינו לשוות לעצמנו, מה יקרה, אם עקב הסדרים פוליטיים כלשהם תתחיל להתרחב חקלאות שלחין.

המים היורדים בהרי יהודה (בעיקר מגשם ומעט משלג) מוצאים לעצמם, באופן טבעי, דרכי זרימה בין הסדקים שבמעמקי הקרקע, אל היציאה דרך מעיינות. בדרך זו הם עוברים בקרבת אזורים המכילים מים מלוחים מאוד. כל עוד קו מיתתהם גבוה מפני הים, הרי המים יורמו החוצה. גוף המים שבתוך האדמה יישאר מתוק. לעומת זאת, אם פני המים ירדו כתוצאה משאיבה מופרזת מתוך המאגר, הרי כיווני הזרימה ישתנו; ואז בכל הקידוחים באזור זה יישאבו מים מלוחים. בתמונה זאת מתמקרת כל הבעיה של פיתוח מים נוספים ביר"ש. אם נרצה לבטא זאת במספרים, הרי לאחר התחלה בשאיבה מאומצת מדי מאותם מיתתהם, תבואנה כמה שנים של השהיה, מסוכנת כשלעצמה, בגלל יצירת האשליה שהדבר ניתן למימוש. אלא שאז — התחליף כבר לא הפך (רוורסיבילי) ולא ניתן עוד לעצור אותו. אם תתארגן חדרת מי"ם, הרי באופן פתאומי תעלה מליחות המים בכל ה"אמבטיה" ותגיע לממדים שהמים כבר לא יצולחו לא לשימוש חקלאי ומוכן שלא לשתייה.

נקדיש מלים אחדות לאספקטים משפטיים-מדיניים של הבעיה הזאת. קודם כל, ראוי לציין, שכאשר עוד היה מדובר על פתרונות אזוריים למים עם המדינות השכנות, דובר גם בפתרון שאיננו מתייחס רק לאזור שבין הירדן לים. עד שנת 1967 דובר בהובלת המים מסכר הירמון, דרך תעלת עזר המזרחית, המתפצלת מול ארגמן לשתיים: חלק המביא מים לגדה המזרחית של הירדן וחלק המביא מים לגדה המערבית. לאזור המערבי היו מוקצבים 140 עד 150 מיליון מ"ק מים. התמונה השתנתה. היום אין מדברים עוד על הבאת מים אל מערב הירדן.

בענייני המשאבים המשותפים (shared resources) בכלל ובענייני מיתתהם בפרט, עוד לא הגיעה הקהילה הבינלאומית של המשפטנים למסקנות ברורות, מה מותר ומה אסור. הבעיות הן, כמוכח, פוליטיות לחלוטין. הנתונים הפיזיים בשטח אינם מושפעים מהשקפות משפטיות. ויש לזכור כי לחוק המים הבינלאומי אין כוח, אלא משקלה המוסרי של הקהילה הבינלאומית. כשאירעו סכסוכים עקב זיהום נהר הריין, אי-אפשר היה להכריח את צרפת להקטין את סילוק השפכים התעשייתיים לתוך הריין, עד שבאו גרמניה והולנד ושילמו לצרפת, כדי שתתן את הטיהור המתאים למימיה היא. צעד חשוב קרימה נעשה באוגוסט 1966, כאשר אגודת המשפטנים

תא"ל (מיל') אריה שלו:

סיכונים בטחוניים לישראל ממזרח

פ ת י ח ה

קיבלתי על עצמי להרצות על סיכונים בטחוניים ממזרח (היינו — מיהודה ומשומרון ודרכם) משום שנושא זה כלול בעבודת מחקר שבה עסקתי בשנתיים האחרונות. לסיכונים הבטחוניים לישראל נתייחד פרק בעבודה זו, שנושאה הוא "החשיבות הבטחונית של יהודה ושומרון"¹.

עקב הגבלת הזמן להרצאתי ומרצוני להציג ניתוח של סיכונים, ולא רק כותרות, אמקד את הרצאתי בניתוח שניים מן הסיכונים הבטחוניים והם: מלחמה והתחום האווירי. אעשה זאת לאחר שאציג את הגורמים והסיבות לקיומם של סיכונים בטחוניים לישראל. לא אעסוק אפוא בניתוח הסיכונים הבטחוניים האחרים, שגם הם חשובים, כגון: ירי ארטילרי, טרור והיעדר התרעה. ההרצאה תעסוק בנושאים בטחוניים-צבאיים ולא בניתוח פוליטי, והיא תציג את הסיכונים על בסיס נתונים.

נקודת המוצא הפוליטית שלנו אינה המצב הנוכחי ואף לא הסדר של אוטונומיה ביהודה ובשומרון. אף מצרים הכירה בקיום סיכונים בטחוניים לישראל בתקופת האוטונומיה; ולפיכך הסכימה ב"מסגרת לשלום במזרח-התיכון שהוסכם עליה בקמפ-דייב"ד ב-17 בספטמבר 1978, לכך שכוחות צה"ל יוכלו להוסיף ולהימצא בגדה המערבית, לצורכי בטחון החוץ של ישראל. נבחן עתה סיכונים בטחוניים לישראל על בסיס ההנחה, כי בעתיד (שאיננו יכולים להגדירו בזמן) ייפתח משא-ומתן בין ישראל, ירדן, מצרים והפלסטינאים, בדבר פתרון הבעיה הפלסטינאית, כולל עתידים המדיני של יהודה, שומרון ורצועת עזה. נצא מן ההנחה, כי במשא-ומתן זה תושג הסכמה על תוכן הפתרון הפוליטי והמשא-ומתן יתנהל מעתה ואילך בתחום הבטחוני. מבחינת ממד הזמן, דנה ההרצאה בסיכונים הבטחוניים על בסיס הסכם פוליטי שהושג. הסכם פוליטי כזה, שהוא עדיין בחזקת נעלם, יוכל להיות באחד מארבעת מצבי היסוד (תסריטים) הבאים:

1. תצא לאור בהוצאת הקיבוץ המאוחד.

הבינלאומית התכנסה בהלסינקי וניסתה לקבוע כללים כלשהם לגבי משאבי מים משותפים, שאף זכו בשם „כללי הלסינקי“. כללים אלה אינם יחידים ולבטח אינם מחייבים, אבל יש להניח, שבכל הסדר הבינלאומי צפוי יהיה מי שיסתמך על כללים אלה.

כבר בקבוצה הראשונה של כללים אלה, שבה ניתנות הגדרות כלליות וכללי חלוקה „צודקת“ של מי אגן משותף, נכללים זו הפעם הראשונה מי-תהום כמים בינלאומיים. עד לשנת 1966 התייחסו כל ההגדרות רק לנהרות. ישנו שם סעיף (מס' 4), המדבר על חלוקה סבירה וצודקת, וכדי לצמצם את אי-ההבנות בדבר פירושי ההגדרה של חלק „סביר“ ו"צודק" (reasonable and equitable share). מפרט הכלל החמישי את הגורמים הקבילים, שלפיהם ניתן לפרש את ההגדרה, כגון: גודל האגן בכל אחד מהאזורים, תרומת המים הנובעת מכל אזור, שימושים קודמים במים של האגן המשותף, הצרכים הכלכליים והחברתיים בכל אחד מהאזורים, האוכלוסיה שחיה תלויים במים מהאגן; ולבסוף — הגורם בעל החשיבות הגדולה ביותר במקרה שלנו: שימוש של צד אחד, אסור שיגרום נזקים לשימושים של הצד השני.

המסקנה בדבר חלק "סביר וצודק" נקבעת רק על-סמך צירוף כל הגורמים. וכאמור, אף אם "כללי הלסינקי" אינם היחידים, הרי יש להניח, כי הגורמים שנמנו לעיל יהוו ציר למערכת שיקולים בכל הסדר מדיני של האזור.

בסיכום: נעמוד בפני בעיה, שלעומת כלל המקורות שבין הירדן ולים — קרוב לאלפיים מיליון מ"ק לשנה, בהם כ-460 מהמקורות ה"משותפים", נצטרך במקדם או במאוחר לסכם מה יינתן לאזור יו"ש ובאיו צורה. כאלטרנטיבה למציאת פתרון מתוך מקורות המים של האזור עצמו, לפי המים לאזור יו"ש יוקצו על חשבון השימושים הקיימים בישראל, עומד כמובן הירמון, עומד ניצול יעיל יותר של אפיק הירדן; ועומדת גם האפשרות — שאיננו מתפללים לה — של היעדר כל הסדר, וכתוצאה מכך — כרסום הדרגתי, והידרדרות חד-סטריית של איכות המקור "המשותף" עצמו. באפשרות אחרונה זו טמון חומר הנפץ, שבגללו פתחתי ואמרתי, שאינני רואה, כיצד ניתן לדבר על נושא זה ועל גורם זה, מבלי לייחס לו משקל, ששומה להתחשב בו בקביעת גורלו הפוליטי של האזור בעתיד.

אלוף (מיל') ר' זאבי:

תודה רבה לאינג' ורדי. אותי לפחות הוא שיכנע לשתות הרבה מים, כי בשנות אלפיים נצטרך לשתות רק יין; ולפני שנשתה יין, נשמע את ההרצאה של תת-אלוף במילואים אריה שלו. אני רוצה לנצל את ההזדמנות ולהודות, בשם יד דוד אלעזר, למרכז למחקרים אסטרטגיים שאריה שלו משמש בו כסגן ראש המרכז, והוא שריכו את עבודת ההכנה ליום-עיון זה. אלמלא המרכז, היה קשה מאוד להוסיף ולקיים את המפעל הזה של ימי-העיון ואמנם זכינו ליד מושטת נאמנה, בראשותו של חברנו — האלוף במילואים אהרון יריב, העומד בראש המרכז. כעת, נאזין להרצאה על הסיכונים הבטחוניים ממזרח.

הגורמים לפיכונים הבטחוניים

הגדה המערבית טומנת בחובה כמה סיכונים גיאואסטרטגיים לישראל. המרכיב הגיאואסטרטגי הראשון המשפיע על סיכונים אלה הוא יחסי הכוחות הצבאיים. ברשות צבאות המדינות שממזרח לישראל (ירדן, סוריה ועיראק) צבאות גדולים ומערכות נשק בעלות עוצמה ואיכות, המאפשרים להם לפעול לשיבוש גיוס המילואים של צה"ל — למשל באמצעות ירי טילי ק"ק וארטילריה — ואף לנצל את היתרון הגיאוגרפי-טופוגרפי של יהודה ושומרון ולנהל קרב נייד ומהיר לעבר שטחה החיוני של ישראל. הצבא הירדני הפך לצבא בעל כושר ניידות ויכולת התקפית; חיל-האוויר שלו גדול ומתוחכם בהרבה מכפי שהיה ב-1967; ונוספה לחיל-האוויר הגנה אירית, שלא הייתה קיימת כלל לפני מלחמת ששת-הימים, באמצעות סוללות טילי ק"א. יש לצפות, כי בשנים הקרובות יהיה גידול בסדר הכוחות של צבא ירדן ויימשך השיפור במערכות הנשק שלו. אל העוצמה הירדנית יש להוסיף את זו של כוח-משלוח עיראקי, אשר חלק גדול ממנו יופעל דרך ירדן (וחלקו דרך סוריה). דיוויזיה משוריינת ראשונה תצטרף למלחמה 35—50 שעות אחרי התווחה; ומדי 24 שעות תצטרף דיוויזיה נוספת.

העובדה היותר בולטת ומשמעותית ביחסי-כוחות היא היחס המספרי בין הצבאות הסדירים, הקובע (עד לגמר הגיוס של מילואי צה"ל) עדיפות ברורה, בכוחות יבשה, לצבאות ערב. על-פי פרסומים גלויים, גודלו של הצבא הסדיר הישראלי, בשנת 1981, היה 172 אלף חייל ואילו הצבא המצרי מנה 367 אלף, הסורי — 223 אלף, העיראקי 253 אלף והירדני 68 אלף.

היחס המספרי בין הצבא הסדיר הישראלי לבין הצבאות הסדירים הערבים הוא 1:5.9. גנסה עתה להשוות גם את מספרי הדיוויזיות הסדירות של שני הצדדים. על-פי פרסום אחד, המספק אינפורמציה על גודלי צבאות¹, מספר החטיבות הסדירות בצה"ל הוא 17. מספר זה הוא שווה-ערך ל-5 דיוויזיות. על פי פרסום שני², היחס המספרי בין המספר הכולל של חיילים סדירים לעומת מילואים הוא של 2.8:1. כאשר גודל כוחות היבשה של צה"ל, לאחר גיוס, הוא 14 אוגדות³, ניתן להעריך, כי 4—5 מהן סדירות. בהנחה, שגודל הכוח היבשתי הסדיר של צה"ל הוא 4—5 אוגדות, הרי שלהערכתנו, צה"ל יצטרך להציב, דרך קבע, שתיים מהן מול סיני ואת השלוש הנותרות יוכל לחלק בין חזיתות סוריה וירדן. אם אל-מול החזית הירדנית תוצב אוגדה ומחצית, הרי שנוכח משימות הגנתיות בגזרות הנגב ואילת וכן עמק בית-שאן, סביר להניח, כי מול האיום האפשרי לעבר הגדה המערבית ודרכה, ניתן יהיה להציב אוגדה אחת.

אם תיפתח מתקפת הפתעה מצד הסורים והירדנים, ובאותה שעה עצמה יתחיל כוח משלוח עיראקי לנוע מערבה — בעוד שורר מצב של אי בהירות לגבי התנהגותה הצפויה של מצרים — אזי מול 4 דיוויזיות ירדניות (או, בעוד שנים ספורות, 5 דיוויזיות), 7 דיוויזיות סוריות (שמספרן יגדל עד ל-8), וכוח-משלוח עיראקי שיגיע בהדרגה לאזור החזית, יוכל צה"ל להציב שתי

1. DMS Market, Intelligence Report 1978, Israel Summary p-4.

2. The Military Balance, (IISS, 1979-80) pp 40-41 לפי גודל הכוח הסדיר הוא 165 אלף ושל

המילואים 464.5.

3. יהושע רביב, מאזן הכוחות הצבאי ישראל-ערב, ע' 19.

תפריט א: אוטונומיה מתמשכת

אוטונומיה מתמשכת מחייבת, קודם כל, להסכים על אוטונומיה כפתרון לתקופת המעבר. במושג "אוטונומיה מתמשכת" כוונתנו לאפשרות, שהצדדים הנוגעים בדבר (ישראל, הפלשתינאים ואף מצרים) לא יוכלו להגיע לכלל הסכמה על פתרון מדיני מלא לפלשתינאים ועל קביעת ריבונות חד-משמעית על יהודה ושומרון, ויאלצו להסתפק בהסכם בדבר אוטונומיה בלתי מוגבלת בזמן, בעלת סמכויות רחבות. אולם מאוטונומיה כזו יגברו במשך השנים ההסתייגויות מצד הפלשתינאים באשר לא יראו בה פתרון קבע לבעייתם הלאומית.

תפריט ב: מדינה פלשתינאית

הכוונה למדינה פלשתינאית עצמאית בשטחי יהודה, שומרון ורצועת עזה, שתפורז מכוחות צבא ערביים, אגב הכנסת שינויים בגבולות "הקו הירוק", המתחייבים מצורכי הביטחון של ישראל.

תפריט ג: שלטון ירדני

המדובר — בפדרציה של יהודה, שומרון ורצועת עזה עם ירדן, כשהשלטון המרכזי הוא בירדן. גם במקרה זה יהיה השטח מפורז מכוחות צבא ערבים ויחולו שינויי גבול של "הקו הירוק", בהתחשב בצורכי הביטחון של ישראל.

תפריט ד: שלום לא מלא ונפיגה לא מלאה

לעומת שני התסריטים הקודמים, שביסודם חווה שלום עם ירדן ועם הפלשתינאים על כל המתחייב ממנו, הרי תסריט זה מדבר על שלום לא מלא, במקביל לנסיגה לא מלאה של כוחות צה"ל מיהודה ושומרון. ההסדר יכול להיות, למשל, בהשאת חלק מן השטח בשליטת צה"ל (למשל, רבע ממנו) ועם זאת — ויתור על גורמליזציה עם ירדן, על גבולות פתוחים עימה וכדומה. ברור, שהסדר כזה הוא הסדר ביניים ולא הסדר קבוע. אך ייתכן, שלא יהיה מגוס מהסדר אשר כזה. הוא יכול להיעשות עם ירדן או עם הפלשתינאים.

נבחן את הסיכונים הבטחוניים הנשקפים מיהודה ושומרון לישראל במצב פוליטי של תקופת מעבר, לאחר הסכם פוליטי. במונח "סיכונים", אין בכוונתנו לנסות לחזות את ההתפתחויות והאירועים בעתיד, אלא להצטמצם בבחינת אפשרויות הניצול של שטח יהודה ושומרון ליצירת סיכונים בטחוניים לישראל. בתוך כך נתייחס גם לסיכונים הפוטנציאליים (worst case) החמורים ביותר מבחינתה של ישראל.

תקופת המעבר, שבה המדובר, תתחיל לאחר חתימת הסכם קבע בדבר עתידם של יהודה, שומרון ורצועת עזה. המונח "תקופת מעבר" מבוסס על ההנחה, כי החלת הסכם פוליטי על יהודה ושומרון תהיה קשה, וביצועה יארך זמן ניכר. בתקופה זו עדיין יהיה המצב מעורפל וטרם יוברר, אם היישות בגדה המערבית תהיה מוכנה להסתפק במדינה לצידה של ישראל. לדעתנו, עשויה תקופה זו להימשך כמה עשרות שנים והיא תסתיים או בייצוב אינטרסים אסטרטגיים משותפים ליהודה, לשומרון ולישראל, או בהחרפת העוינות עד כדי סיכון השלום.

הטקטית. מכאן, שההגנה מתוך גבולות הקו הירוק על השטח החיוני של ישראל, כלומר, הגנה שמסקלה הכולל הוא אסטרטגי, אפשרית, מבחינת עומק השטח, רק ברמה הטקטית. אם יימשך האיום הבטחוני על ישראל, ספק רב אם אפשר יהיה לאורך זמן להצליח במשימת ההגנה על השטח החיוני ולהימנע מאבידות במספר גדול, ללא הגדלת העומק וללא הרחקת איום צבאי פוטנציאלי אל מעבר לנהר הירדן. יתר על כן, אויב, היודע כי במהלך טקטי אחד הוא עשוי להשיג את היעד האסטרטגי של ביתור ישראל בשטחה החיוני, או השתלטות על חלקים משטח זה, נתון לפיתוי חזק מאד. ידיעה זו כשלעצמה עלולה להגדיל את סבירות פתיחתה של מלחמה ולהקטין את סיכויי הבחירה בתהליך השלום.

סיכונים בטחוניים לישראל – פבירות ואפשרויות פעולה

צירוף הנתונים הגיאוגרפיים (שמהם עולה, שיהודה ושומרון חולשות טופוגרפית על האזור החיוני של ישראל, שהוא צר) אל יחסי הכוחות הצבאיים (בעיקר הכוחות הסדירים, בין צבאות חזית מזרחית אפשרית לבין צה"ל), מעמיד שורה של סיכונים בטחוניים לישראל. הסיכונים העיקריים הם: ירי ארטילרי, פעולות תבלה וטרור (אף שאין הן גובעות ישירות מיחסי הכוחות), היעדר התרעה, סיכונים אויריים ומלחמה (מתקפה). גבחון את סבירותם של הסיכונים לאור כל אחד מארבעת התסריטים הפוליטיים האפשריים של הסדר הבעיה הפלשתינאית, וננתח לאחר מכן את טיבם של הסיכונים.

הדברים שייאמרו להלן מתייחסים לעתיד, לפרק זמן של שנים. לפיכך, קשה לנבא מראש את ההתפתחויות שתחולנה במשך השנים באינטרסים וביכולת הצבאית והפוליטית של הפלשתינאים, של מדינות ערב ושל ישראל. משום כך, ובהתחשב בעובדה שנושא דיוננו הוא הסיכונים ולא הסיכויים, רואים אנו הכרת להצביע על הסיכונים הפוטנציאליים היותר כבדים האפשריים, והאיום הכבד הטמון בהם על עצם קיומה של ישראל. אדון עתה רק בשניים מסיכונים אלה, והם – מלחמה וסיכונים אויריים.

מלחמה (מתקפה)

הפבירות

בפרק הפתיחה תיארו ארבעה תסריטים של הסדרים אפשריים. גבחון עתה את מידת סבירותה של מתקפה על ישראל, על-ידי הצבאות הסדירים של מדינות החזית המזרחית, לאור כל אחד מארבעת התסריטים הללו.

התסריט הראשון שאותו הזכרנו – הסדר האוטונומיה. גם אם יקבלו הפלשתינאים ומדינות ערב פתרון זה, או שישלימו עמו בדיעבד, הרי יהיה זה על כורחם ונגד רצונם: הם יתייחסו אליו כאל הסדר זמני, הנוגד את האינטרסים שלהם; ומשום כך ירצו בביטולו. מטרת הפלשתינאים ומדינות ערב תהיה, במקרה זה, שינוי המעמד הפוליטי של יהודה, שומרון ורצועת

דיוויזיות מוגברות (אחת מאל ירדן והשנייה מול סוריה) לערך, בעוד יתר הכוח יהיה מרותק מול מצרים. אף ללא כות-משלוח עיראקי תהיה לסוריה ולירדן עדיפות של כ-1:6 בכוחות יבשה סדירים, ב-48 שעות הלחימה הראשונות.

ראוי להדגיש, כדי מדובר בכוח ערבי משוריין ונייד, שקצב התנועה שלו מהיר יחסית, כל עוד לא נתקל בכוח הערוך נגדו. אם תתרגש מתקפת פתע, הרי בשלב הראשון של הלחימה יהיה לכוחות היבשה הירדניים והסוריים, המתוגברים הדרגתית בכוחות עיראקיים, יתרון כמותי, שיוכלו לנצל להישגים בשטח.

יחסי הכוחות היבשתיים הסדירים מאפשרים לירדן ולעיראק לנצל את העדיפות הטופוגרפית של יהודה ושומרון כדי לתקוף דרכן את ישראל, במטרה להשתלט על חלקים ממנה ולבתר אותה, כשבמקביל לכך תוקף הצבא הסורי בגזרתו, ואולי גם כוחות מצריים נכנסים לסיני כדי לאיים על ישראל מכיוון זה.

בידי ירדן, סוריה ועיראק מטוסי קרב-הפצצה טובים, המסוגלים להגיע בטיסה בגובה נמוך לישראל ולתקוף מטרות בשטחה. מטוסי הקרב שבידי עיראק, שאיכותם גבוהה, יוכלו, יחד עם מטוסים ירדניים, לתקוף מטרות בישראל, ומשך הזמן שיידרש להם לחצות את יהודה ושומרון הוא שלוש דקות. כדי למנוע פגיעת פצצות במטרות ישראליות, חייבת ישראל לנהל את קרב ההגנה האוירי מעל לגדה המערבית ואף מזרחה לה.

מרכיב שני, בסיסי ובלתי משתנה, המשפיע על סיכונים הצפויים לישראל משטח יהודה ושומרון הוא הנתון הגיאוגרפי-טופוגרפי, אשר יכול לסייע בניצול היתרון הראשון של יחסי הכוחות. בעוד יהודה ושומרון מהווים שטח גבעי-הררי, שרחבו בקו אויר כ-50 ק"מ וגובהו מגיע ל-1020 מ', הרי השטח החיוני של מדינת ישראל, שעליו חולשות יהודה ושומרון ובו מרוכזים 67% מאוכלוסית המדינה וכ-80% מכלל המפעלים התעשייתיים של ישראל, הוא אזור צר (14–30 ק"מ) ומישורי. משום כך הופכת הגנת השטח החיוני הצר והמישורי של ישראל קשה יותר, ככל שמערכות הנשק הופכות מתוחכמות ומהירות יותר, והדבר מחייב הרחקת איום צבאי פוטנציאלי אל מעבר לנהר הירדן.

הנתונים הגיאוגרפיים מצביעים על כך, שהמורדות המזרחיים מבמת ההר אל בקעת הירדן הם תלולים וקצרים בהרבה מן המורדות המערביים לעבר השפלה, ושטחם מתאים יותר להגנה לכיוון מזרח. השליטה במורדות המזרחיים מאפשרת לבלום התקדמות כוחות אויב גדולים מן הבקעה אל במת ההר באמצעות כוחות קטנים יחסית, הערוכים בכמה מערכי הגנה בעומק. המרחב מבמת ההר מזרחה הוא אפוא שטח חיוני להגנה, במניעת כוחות אויב מלהגיע אל במת ההר ולפרוץ ממנה, דרך צירים מרובים יחסית ושטחים עבירים המצויים במורדות המערביים, אל מעבר לקו הירוק.

המשמעות העיקרית העולה מנתונים אלה היא, כי מול אויב בעל כושר התקפה, געדרת ישראל עומק מספיק בשפלת החוף להגנתה במרחב שבו היא גובלת ביהודה ובשומרון. רוחבה של ישראל באזורים אלו הוא 14–20 ק"מ. על-פי מדדים סובייטיים זהו עומק של דיוויזיה בהגנה, ועל-פי מדדים מערביים – עומק של חטיבה. דיוויזיה (ולבטח חטיבה) מהווים את הרמה

התסריט השלישי — הקמת פדרציה בין הגדה המערבית, רצועת עזה וירדן, כשמרכז השלטון הוא בירדן. במקרה זה, ספק אם לירדן — הנתונה לשלטון ההאשמי — יהיה אינטרס משל עצמה, או סיבה, לפתוח במלחמה נגד ישראל. קשה להגות, שירדן תבחר מרצונה החופשי בדרך המלחמה, לאחר שהגדה המערבית תחזור לה, אך השלטון ההאשמי ייקלע להכרעה קשה אם ינקטו מדינות ערב צעדים מלחמתיים. מצד אחד, יחשוש השלטון ההאשמי ליטול חלק במלחמה, בשל הסיכון באיבוד מחדש של הגדה המערבית (אובדן שעלול מבחינתו להיות סופי). מן הצד האחר, אפשר שימצא לנחוץ דוקא ליטול חלק במלחמה, כדי לשמור על מעמדה של ירדן בזירה הערבית ולמען רווחים טריטוריאליים, ואולי גם בשל שמוע פנימי ומתוך תחושה, שישראל גתלשה מכל הבחינות. מערכת שלמה נוספת של שיקולים (פנימיים ואחרים) עשויה להשפיע על השלטון בהחלטתו. משום כך, קשה לנבא מה תהיה החלטתו. למרות זאת, עלינו להביא בחשבון את האפשרות, כי ירדן תקח חלק במלחמה, כדי לכבוש שטחים מישראל או לחסלה.

נבחן עתה את סבירות המלחמה לאור התסריט הרביעי — הסדר פוליטי, שעל-פיו ישראל מחזירה לירדן, או לפלשתינאים, חלק גדול של יהודה ושומרון, אך לא את כל השטח, תמורת שלום חלקי. הסדר זה לא יספק לאורך זמן את הפלשתינאים ואת מדינות ערב, והם יתבעו במשך הזמן לקבל לידיהם את כל שטח הגדה המערבית או לפחות את מרביתו. אם תביעותיהם לא תיענינה, יתעורר דחף לפעול בכוח לשינוי ההסדר הקיים. הפלשתינאים ומדינות ערב יצטרכו לשקול אם לפתוח במלחמה אם לאו, כאשר מתד גיסא קיימים הסיכון הצבאי הנובע מכך שצה"ל ערוך לאפשרות זו מראש ביהודה ושומרון, והחשש של אבדן השטחים שכבר נמסרו להם על פי ההסדר הקיים; ואילו מאידך גיסא עומד הפיתוי להרחיב את השליטה הפלשתינאית על כלל הגדה המערבית ואולי אף על חלקים מישראל שבגבולות הקו הירוק. גם כאן אין לדעת בוודאות מה תהיה ההחלטה, אך יש להביא בחשבון את הסיכון הפוטנציאלי הגרוע ביותר לישראל, כשמדינות ערב בוחרות בדרך של מלחמה.

ניתן לסכם את סבירות המלחמה על-פי ארבעת התסריטים ולומר, כי ככל שההסדר הפוליטי יספק פחות את הפלשתינאים ואת מדינות ערב, כן יגבר הדחף למלחמה בישראל, ומשקלם של שיקולי הגנר יפחת, משום שההפסד האפשרי לא יהיה גדול דיו כדי להרתיע. לעומת זאת, ככל שההסדר הפוליטי יספק יותר את הפלשתינאים, תהיה סבירות מלחמה ערבית נוספת נגד ישראל נמוכה יותר. עלינו לסייג את דברינו אלו ולומר, כי הם מבוססים על הבחינה של השפעת הפתרון הפוליטי שניתן לבעיה הפלשתינאית, אולם הם מתעלמים משורה של שיקולים וגורמים אחרים, כגון יחסים בין-עבריים, מדיניות מעצמות העל, המצב הפנימי במדינות ערב, יחסי כוחות ועוד. נוסף על כך, ככל שהפתרון יענה על ציפיותיהן של מדינות ערב, תשתפר עמדתן הגיאואסטרטגית ותאיבונן כלפי שטחים מישראל עלול לגבור.

לפי דעתנו, הסבירות של מלחמה תהיה גבוהה יותר — בהסדר של אוטונומיה, או שלום חלקי, או מדינה פלשתינאית בשלטון קיצוני; ונמוכה יותר — אם יקויים שלטון ירדני האשמי או שלטון פלשתינאי מתון בגדה המערבית.

עזה מאוטונומיה ליישות פלשתינאית עצמאית, או ליישות שהיא חלק מפדרציה עם ירדן. הרצון לשינוי יגיע בסופו של דבר את הפלשתינאים ואת מדינות ערב לפעול באמצעים שונים, כולל שימוש בכוח, כדי לממש את האינטרסים שלהם. יעדה של פעולה זו יהיה קודם כל השתלטות צבאית על יהודה ושומרון, שמטרתה — שינוי מעמדן הפוליטי. בהנחה, כי הסדר האוטונומיה המתמשכת יתיר לצה"ל החזקת כוחות צבאיים בכמה מאזורי הגדה המערבית, לצורך הגנה מפני מתקפה ממזרח — הרי יהיה בכך כדי לספק את צורכי הביטחון של ישראל, שכן הדבר יקשה על מתקפה ערבית.

אשר לתסריט ב' — אם יוסכם על הסדר לכינון מדינה פלשתינאית בגדה המערבית ורצועת עזה, אפשריות שתי התפתחויות:

האחת — המדינה הפלשתינאית הקטנה הממוקמת בין ישראל לבין ירדן תרצה לשמור על עצמאות פלשתינאית. אינטרס זה יחייב אותה לקיים את השקט ולהתנגד לעריכת מתקפה על ישראל דרך שטחה; וזאת גם משום שהיא תדע, כי כאשר תפרוץ מלחמה, הרי שתתנהל בשטחי הגדה המערבית ותושביה יהיו הקרבנות הראשונים. אין להסיק מכך, כי המדינה הפלשתינאית לא תשאף להתרחב טריטוריאלי על חשבון שטחה של ישראל, אך נראה, כי היא תירעע מלפעול בכוח לשם השגת מטרה זו.

השנייה — יתגבש שלטון פלשתינאי קיצוני שיראה הכרח להרחיב גבולותיה של המדינה הפלשתינאית, אף שיהיה מודע לאילוצים שהוזכרו לעיל, בתיאור האפשרות הראשונה. הרעיון המרכזי שלו יהיה זה המקובל על אש"ף והוא — חיסול ישראל¹.

סביר להניח, כי בשלב ראשון, לפני שינסה לגרור את מדינות ערב למלחמה נגד ישראל בגבולות 1967², ישאף שלטון זה לרכוש לעצמו עמדה וכות השפעה ולשפר את כושר הפעולה הצבאי והמדיני שלו. במקרה זה, יעדו הראשון יהיה התרחבות מזרחית, דהיינו — פעולה להקמת שלטון פלשתינאי-רדיקאלי בירדן³. אם יעלה בגדה המערבית ובגדה המזרחית שלטון לאומני, שישאף לממש את רעיון המדינה הפלשתינאית בכל שטח ארץ-ישראל, אזי כאשר המצב הפוליטי יאפשר זאת, תישקל בכובד ראש האפשרות של פתיחה במלחמה נגד ישראל, שבה יטלו חלק הצבאות הערביים.

1. ביטוי לכך נתן באחרונה פרוק קדומי, ראש המחלקה המדינית של אש"ף, בראיון שהתפרסם בכתב-העת הגרמני שפרן, כ"30 ביוני 1981: "...אף פעם לא נאפשר לישראל לחיות בשלום. לעולם לא ניתן לה בטחון כולל... אף פעם לא נכיר בישראל..." ובתשובה לשאלה: "הרעיון שלך פירושו השמדת מדינת ישראל?" השיב קדומי: "כן".

2. אין לשכוח את חלקו של פת"ח בפריצת מלחמת 1967. פת"ח טען, כי אין להמתין למימוש התנאים המוקדמים, שהיו דרושים למדינות ערב כדי לפתוח במלחמה כוללת בישראל (איחוד ערבי, בידוד ישראל מן המערב וריכוז מלוא העוצמה הצבאית הערבית). הוא החליט לפתוח במאבק מזוין נגד ישראל וב-1966 פרשה סוריה את חסותה עליו.

3. תוך ניצול העובדה, כי למעלה ממחצית תושבי הגדה המזרחית הם כבר היום פלשתינאים.

האופציה לפתיחה במלחמה

האופציות המלחמתיות שלהלן מתייחסות למלחמה נגד ישראל במגמה לכבוש שטחים משלה, לצמצם את השטח שייתר בידיה ואף להכחידה, אם יתאפשר הדבר. מלחמה זו מותנית בהשתתפות של קואליציה, המורכבת מירדן, מסוריה ומעיראק, בתוספת אפשרית של עזרה סעודית וכוחות משלוח ממדינות ערב. סוריה תתקוף בגבולה של ישראל, ירדן בגזרתה שלה, כוחות סעודיים דרך ירדן וכוח המשלוח העיראקי ישתתף באחת מן הגזרות או בשתיהן. להערכתנו, ההצטיידות של סעודיה בנשק מערבי מתקדם תקשה עליה לעמוד בלחצים ערביים להשתתפותה במלחמה. יתר על כן, מאותו טעם היא עשויה להעריך, כי במקרה של מלחמה תיאלץ ישראל לתקוף מערכות נשק בסעודיה, שיש בהן איום משמעותי על ישראל. מכאן, שבמלחמה הבאה בין מדינות ערב לבין ישראל, לא תוכל סעודיה להישאר בחזק וסבירה ההנחה, כי מעורבותה הפעילה תהיה גדולה מאשר במלחמות הקודמות.

אשר למצרים, אין לדעת בוודאות אם היא תצטרף למלחמה. סבירות הצטרפותה תגדל — אם יעלה בה שלטון שיסתייג מן השלום עם ישראל וישאף להחזיר למצרים את מנהיגותה בעולם הערבי; אם יחול שבר ביחסים בין מצרים לישראל; אם פתרון הבעיה הפלשתינאית יהיה חלקי (כגון: המשך אוטונומיה) ולא מלא; אם תהיה תחושה שישראל נחלשה מבפנים ונחלש הגיבוי שמעניקה לה ארצות-הברית. לדעתנו, יש לצאת מן ההנחה, כי בתנאים כגון אלו אפשרית מעורבותה הצבאית של מצרים במלחמה; וזאת, לא רק בקידום כוחות לסיני, לשם איום על ישראל וכדי לאלצה לרתק כוחות לחזית זו, אלא גם בהשתלבות במתקפה על הגב. סביר, כי במצב פוליטי כזה לא יוכל צה"ל להעתיק כוחותיו מגבול סיני לעבר הגדה המערבית, ויאלץ להשאיר שם כשליש מן הכוח הסדיר שלו.

המלחמה בחזית המזרחית עלולה להיפתח באחת משתי הדרכים הבאות:

א. פתיחה במלחמה עוד לפני בואו של כוח-המשלוח העיראקי. דרך זו, מגמתה לנצל את העדיפות המספרית של הצבאות הסדירים של ירדן וסוריה על הכוח הסדיר של צה"ל, וכן גם את גורם ההפתעה שבמתקפה ביוזמה על-ידי צבאות ירדן וסוריה, בעוד שכוח המשלוח העיראקי יתחיל רק אז, או שעות אחדות לפני כן, לנוע משטח עיראק לעבר חזיתות המלחמה. היתרון הגדול-יחסית באפשרות זו למדינות ערב הוא בסיכוי של פתיחת המלחמה בהפתעה אסטרטגית, אגב ניצול עדיפותם המספרית הגדולה של הכוחות הסדירים של ירדן וסוריה להשגת השגים בשטח בתוך 48 השעות הראשונות (עד גמר גיוס המילואים של צה"ל) וכאשר כוחות עיראקיים מצטרפים לביסוס ההישגים.

ב. ריכוז חיל המשלוח העיראקי או חלק ניכר ממנו בשטחי ירדן וסוריה, ופתיחה במתקפה רק לאחר מכן. כמו כן ייתכן, שירדן, עיראק וסוריה תהיינה מעוניינות לגרור את ישראל למתקפה על מערך מגן, שבו משולבים כוחות עיראקיים ובו מרוכזים אמצעי לחימה הגנתיים רבים; וזאת, כדי להחליש את כוחו של צה"ל ולאפשר להן לעבור ביתר קלות למתקפה לעבר ישראל. אפשר, כי פרק הזמן שבין כניסת הכוח לירדן ועד ראשית המתקפה לא יהיה ארוך. סיבה אפשרית לכך יכולה להיות — חשש ירדני, שמא נוכחות ממושכת

של כוח צבאי עיראקי גדול בשטחה תאפשר לעיראק התערבות בענייני פנים של ירדן — ואף תגרור אותה לכך. אמנם תינתן לצה"ל שהות מספקת לגייס מילואים, אולם בכל-זאת יש בכך סיכונים לישראל, שאפשר שאינם פחותים מאלו שבאופציה הראשונה. סיכונים אלה הם:

✱ ממשלת ישראל תתקשה לגבש החלטה בדבר תקיפת הכוח העיראקי, אם יתחיל לנוע לעבר ירדן וסוריה עוד לפני פרוץ פעולות איבה נגד ישראל, גם אם יוסכם בחוזה השלום כי כניסת כוחות צבא זרים לירדן הינה אסורה ומהווה הפרה של ההסכם. לעומת זאת, אם יתחיל הכוח העיראקי לנוע רק עם פתיחת מתקפה ירדנית-סורית, לא תתעורר כלל בעיה זו.

✱ הקדמת בואו של כוח משלוח עיראקי, או חלקו הניכר, תגיד לפיקוד שלו שהות להתכונן טוב יותר למלחמה ולהכניס את הכוחות לקרב בצורה מתוכננת. האופציה הראשונה, לעומת זאת, תאלץ את הפיקוד העיראקי להטיל את כוח המשלוח אל תוך הקרבות באופן מאולתר, וזאת משום הכרח להגיע בעוד מועד לעזרת הכוחות הירדניים שפתחו במתקפה 35—50 שעות קודם לכן, והעומדים בשעת אלו בפני איום מתקפת נגד של צה"ל.

✱ הסיכון שבפתיחת המתקפה בהפתעה קיים גם באופציה השנייה, בעיקר אם קידום הכוח העיראקי ייעשה כמה חודשים או יותר לפני תחילת המלחמה. ישראל עלולה "להתרגל" למצב, שבו תהיה לערבים אופציה התקפית מבלי שהיא נוקטת צעדי כוננות מתחייבים, והמלחמה באה עליה בהפתעה.

✱ קידום כוח-המשלוח העיראקי לפני תחילת המתקפה (אולי בהדרגה — טיפין טיפין), יחייב גיוס המילואים של צה"ל, או חלק ניכר מהם, והחזקתם מגויסים עד אשר יחליטו צבאות ערב לתקוף (ופרק זמן זה שבין בואו של כוח-המשלוח העיראקי לבין הפתיחה במלחמה עלול להתארך). ישראל עשויה במקרה זה לבצע מתקפת מנע. אם תהיה חזרה לגבולות 1967, הרי במקרה שיכינו הערבים מתקפה על ישראל תתחייב מדיניות ישראלית של מתקפה מקדימה. מימש מדיניות זו יהיה מותנה בקיום תנאים פוליטיים שיאפשרו את הדבר.

שיטת המתקפה הערבית

נבחן את שיטת המתקפה במצב שבו הגדה המערבית מפורזת.

ירדן תוכל, בסיוע עיראק, לפתוח במתקפה דרך הגדה המערבית וליצור סיכון רציני לישראל. זאת, גם אם תהיה הגדה המערבית מפורזת, ולא יהיו בה כוחות צבא ערביים וישראליים. יש להניח, כי החלטה בדבר חציית גדר הירדן על-ידי צבא ירדן ופתיחה במתקפה תתקבל רק לאחר שיהיו לו סוללות טילי קרקע-אוויר ניידים, שיוכלו לאבטח את הכוחות הנעים מפני תקיפות אוויר ישראליות¹.

1. כיום אין לירדן טילי ק"א כאלו, אך יהיו בידיה בעתיד (הקרוב) כנראה טילי SA-6 מתוצרת ברית-המועצות.

אם נתעלם לרגע מן ההפרעות ומצעדי הגדר של צה"ל וגתייחס לזמן התנועה הטכני, עלולים, להערכתנו, כוחות יבשה של הצבא הירדני להגיע מערבה לבמת ההר ולהתייצב במורדותיו המערביים עד לפנות בוקר. חישוב זה מבוסס על העובדה, ששתי הדיוויזיות הירדניות הממוכנות ערוכות במרחקים של 5–15 ק"מ מזרחית לנהר הירדן, ובמת ההר מרוחקת מן הירדן 30–40 ק"מ. לפיכך, יצטרכו שתי הדיוויזיות לנוע מרחק של 55 ק"מ עד לבמת ההר ו-75 ק"מ עד למורדותיה המערביים. לעומת זאת, שתי הדיוויזיות המשורינות הממוכנות באזור מפרק זורקא, במרחק 80 ק"מ ויותר מזרחית לירדן, יצטרכו לעבור 120–140 ק"מ, כאשר הגשרים על הירדן מוכנים עבורן בטרם יגיעו אל הירדן. גם במהירות תנועה איטית של 15 ק"מ לשעה יהיה הזמן הדרוש טכנית לתנועה 5 שעות לדיוויזיות הממוכנות ו-8–9 שעות למשורינות. בליל הקיץ הקצר ביותר שורר חושך 6.5 שעות, ואילו בליל החורף הקצר ביותר יש 9 שעות חושך¹. בהתחשב בהנחה, כי הכוחות הירדניים (הדיוויזיות הממוכנות המשורינות) יחלו לנוע מערבה מבסיסיהן שעות אחדות לפני רדת החשיכה, הרי גם בלילות הקיץ היתר קצרים יכולים כוחות הצבא הירדני, מבחינה טכנית, להגיע לפני אור הבוקר אל במת ההר ולמורדותיו המערביים; זאת, גם משום שחלק מן החטיבות של דיוויזיות אלו נמצא, בדרך כלל, באימונים במרחב שממערב לבסיסי הקבע. בדרך זו יוכל כוח ירדני לאיים ישירות על מדינת ישראל בשטח החיוני, עוד בטרם יצליח צה"ל לגייס את מילואיו.

אשר להפרעות ישראליות אפשריות: אם שטח הגדה המערבית יהיה מפורז, לא יימצאו בו כוחות ישראלים, ולא יוכנסו אליו כוחות ישראלים בשלב ההכנות הירדניות למתקפה ובטרם יחדרו לשם כוחות צבאיים ירדניים, הרי שההפרעות הישראליות תוכלנה להתבצע במקרה זה רק על-ידי חיל-האוויר הישראלי. אולם חיל-האוויר יהיה עסוק בשלב זה רובו ככולו במלחמה האווירית ובהגנה אווירית לפחות נגד חילות האוויר של מדינות החזית המזרחית, ובכלל זה ירדן, וספק אם יוכל להקדיש מאמץ מרבי לבלימת ההתקדמות של כוחות היבשה של האויב אל הגדה המערבית ובתוכה בלילה הראשון.

אם הגדה המערבית תהיה מפורזת, דבר שימנע היערכות צה"ל בשטחה מראש, ייאלץ צה"ל לשגר לגדה המערבית כוחות סדירים, ובעקבותיהם כוחות מילואים, עם ראשית המתקפה, ואולי אף לפני כן, כדי לנהל בה את המלחמה ולבלום את התקדמות צבאותיהן של ירדן ועיראק. בכבישי הגדה המערבית החוצים יישובים, ובעיקר ערים, יש לצפות להפרעות לתנועת כוחות צה"ל (מחסומים בכבישים, בקבוקי מולוטוב, ירי נ.ט. וכדומה).

גיתן לסכם ולומר, כי אם תיפתח מתקפה על ישראל דרך הגדה המערבית המפורזת, ואם תינתן לישראל ההתרעה רק עם תחילת המתקפה האווירית, או אפילו 12 שעות קודם לכן, תתנהל הלחימה ב-36 השעות הראשונות בין הכוחות הסדירים של צה"ל לבין אלו של ירדן וסוריה. יש

1. הלילה היותר קצר הוא ב-21 ביוני — 6.5 שעות חושך; וממועד זה ועד 21 לדצמבר הלילה מתארך והולך ומגיע ב-21 באוקטובר ל-10 שעות. הלילה היותר ארוך הוא ב-21 בדצמבר — 11 שעות חושך, וממנו ועד 21 ביוני הוא מתקצר והולך ומגיע ב-21 במרץ ל-9 שעות.

גם אם לא יוצב מראש כוח צבאי ירדני בגדה המערבית תוכל להתבצע מתקפה על ישראל דרך הגדה המערבית. המדובר במתקפה משולבת של צבאות ירדן וסוריה, כל אחד בגזרתו, כשכוח עיראקי (ברובו בגזרת ירדן) מתגבר את שניהם ומצטרפים אליו כוחות משלוח נוספים שיגיעו לירדן (כגון: סעודיה). מתקפה זו, שתשאף להיפתח בהפתעה, תונחה, ככל הנראה, לאור העקרונות הבאים:

א. הנחתת (הנחת) כוחות מיוחדים (קומנדו) במטרה לתפוס ולחסום צירי אורך ממערב למזרח. זאת, כדי למנוע תנועת כוחות צה"ל אל בקעת הירדן על-פי תכנית הגנה מסודרת; וכדי לאפשר פריצת כוחות הצבא הירדני דרך בקעת הירדן עד לשטחים השולטים על פתחי הצירים והתקדמות משם מערבה.

ב. תחילה (בשעות אחר הצהרים) יערכו תקיפות אחדות מן האוויר על שדות תעופה בישראל, כדי לפגוע במסלולים ולמנוע המראת מטוסי קרב ישראליים. בהתקפה ישתתפו חילות האוויר של ירדן, סוריה, עיראק וסעודיה. סביר, כי מטרות התקיפה יכללו תחנות מכ"ם ישראליות וימ"חים.

ג. במקביל לכך יתחילו שתי הדיוויזיות הירדניות הממוכנות להתקדם לאורך הצירים שבמורדות המערביים של במת-ההר הירדני — חטיבה אחת בכל ציר — לעבר נהר הירדן, ויחצו אותו במעברות הקיימות. שתי הדיוויזיות המשורינות הערוכות עמוק יותר באזור זורקא-מפרק יתחילו לנוע עם ראשית ההתקדמות של הדיוויזיות הממוכנות. הדיוויזיות המשורינות יחצו את הירדן על גבי גשרים שיוקמו¹. סביר, כי הצבא הירדני יפעל בשני מאמצים עיקריים, האחד בכיוון ירושלים והשני בכיוון שכם. הירדנים עלולים לנסות להביא את עיקר הכוח הצבאי שלהם כבר בלילה הראשון אל במת ההר שביהודה ושומרון, לאחר שיתחברו עם כוחות החסימה שהונחתו (ראה סעיף א').

ד. כוח המשלוח העיראקי יוכל בו בזמן להתחיל לנוע מבסיסי הקבע שלו בעיראק² ולהצטרף רק בשלב השני למלחמה בגדה המערבית. אם יוצב כוח זה בירדן מראש, יוכל לקחת חלק במלחמה, בנטל גיזרת מתקפה או בהפעלתו כעתודה, על-פי התפתחות הקרב, כבר בשלב הראשון למלחמה.

ה. אפשרי ניצול גופים אזרחיים באוכלוסיית הגדה המערבית — בעיקר משטרה, משמר גבול וארגונים אזרחיים אחרים — אשר יוכנו מראש לסייע במקרה של מלחמה — בשיבוש תנועת כוחות סדירים של צה"ל, ובעקבותיהם כוחות המילואים, לגדה המערבית, שיחששו לבלום בה את התקדמות צבאות ירדן ועיראק. תנועת כוחות צה"ל עלולה להיות מעוכבת באמצעות פעולות מכוונות שיתבצעו בערים ערביות הממוקמות על צירים חשבים³.

1. משך הקמה של גשר MGB יהיה עד שעה וחצי.
2. יכולה, אולי, להתגבש הערכה עיראקית בדבר האפשרות להתחיל להעביר כוח זה מוקדם יותר, מבלי לפגוע בסיכויי ההפתעה. זאת, אם יניחו העיראקים כי בגלל המרחק הגדול מישראל פוחת הסיכון שהתגובה בשטח עיראק עד ל-13 תתגלה למודיעין הישראלי.
3. כגון: שכם — על ציר האורך מגשר אדם לעבר טול-כרם וקלקיליה, ועל ציר הרוחב של במת ההר; רמאללה — על ציר האורך יריחו-טייבה-רמאללה-לטרון ועל ציר הרוחב של במת ההר; וטובאס — על ציר האורך מחולה-טובאס-שכם.

לומר אפוא כי בשלב זה של הלחימה יהיה לכוחות היבשה הירדניים יתרון כמותי של 1:4, שיוכלו לנצלו להשגים בשטח, ואולי אף מערבית לקו הירוק.

אם לא תיכון נוכחות כוחות צה"ל ביהודה ובשומרון, לא יוכלו כוחות היבשה שלו להיכנס ללחימה שם בשלב פתיחת המתקפה הירדנית-עיראקית; ואזי יוכל הצבא הירדני, בתמיכת חילות האוויר של ירדן, סוריה ועיראק, להתחיל להגיע את כוחות היבשה שלו מהיערכות הקבע שלהם אל הגדה המערבית שעות אחדות לפני חשיבה. כוח המשלוח העיראקי יוכל לנסות לייצב את ההישגים שהשיג הצבא הירדני בשטח או להרחיבם, כאשר דיוויזיה ראשונה שלו עלולה להגיע 35—50 שעות מתחילת התזווה של הכוחות הירדניים.¹

בנסיבות אלו אפשרי גם סיוע פוליטי של ברית-המועצות,² שמטרתו להקפיא את המצב הצבאי החדש שנוצר, ומידת הצלחתו מאתגרת, לא במעט, בעמדת ארצות-הברית.

הסיכונים בתחום האווירי

הסיכונים בתחום האווירי הם חלק מסיכויי המלחמה, שאותם ניתחנו. אך בגלל ייחודם ובהיותם מהירים מכלול אחד, אנתנו בוחנים אותם בנפרד.

נסתפק בציון הסיכונים העיקריים שבתחום האווירי ונתרכו בניתוח גורמיהם והדרכים להתגבר עליהם.

הסיכונים הם:

- א. תקיפה בהיקף רחב של יעדים חיוניים בישראל אגב ניצול זמן הטיסה הקצר מן הירדן ועד ליעדים אלו. הסיכון כאן הוא משום הקושי בהגנה אווירית ובהשגת התרעה.
- ב. הגבלת חופש הטיסה של מטוסי חיל-האוויר הישראלי מעל ישראל — אם יימצאו סוללות טילי ק-א ערביות ביהודה ובשומרון; ומעל לגדה המערבית — אם יקודמו סוללות טילי ק-א ירדניות לקרבת נהר הירדן.

הגורמים לפיתרון

הגורם הראשון — הימצאות מטוסי קרב-הפצצה טובים בירדן ובעיראק בכמות ניכרת. מטוסים אלו עשויים להגיע לשטח ישראל בטיסה בגובה נמוך ולתקוף מטרות בישראל בהטילים מטען-פצצות משמעותי. נפרט גורם זה:

כפי שנאמר קודם לכן, עד 1967 לא היו לירדן, וכן לעיראק, לסוריה ולמצרים, מטוסים המקנים יכולת כזאת. כיום יש לירדן 100 מטוסי קרב³, כולם מדגם F5, וכל אחד מהם יכול לשאת לעבר ישראל 2 טון פצצות. גם אם יופעלו רק 40 מטוסים לתקיפה, בעוד האחרים משמשים להגנה אווירית, יוכל מִקְס אחד לשאת 80 טון פצצות; וסביר, כי יוכלו, בגלל הסבב הקצר,

1. 35 שעות — אם היא תהיה ערוכה מראש באזור H3, ו-50 שעות — אם תהיה באזור בגדד.
 2. כאשר ברית-המועצות נוקטת מהלך פוליטי-אסטרטגי כזה לא רק לגבי הזירה הישראלית-ירדנית אלא גם לגבי הישגי סוריה (אם יהיו כאלה) במתקפה המקבילה.
 3. יהושע רביב. המאזן הצבאי ישראל-ערב, ע' 11.

לשגר לפחות מטס שני לתקיפה באותו יום. זו כמות גדולה, שגם אם רק חלק ממנה יפגע ביעדים בשטח החיוני של ישראל, ייגרם לה נזק של ממש. יש להביא בחשבון, כי חיל-האוויר הירדני נתון בתהליך של גידול. הוא התחיל לקבל 36 מטוסי קרב מדגם מיראג' F1 מצרפת¹, ובשנים הקרובות יתוספו עליו מטוסי קרב מתוחכמים; ולכן יגדל בעתיד המטען שיוכל לשאת מטס אחד. אף כי אין ודאות אילו מטוסי קרב חדישים יהיו בירדן בעתיד, גמון יהיה להניח, כי הם יהיו מהסוג המוגדר כ"מטוס איכות", שמשמעותו: מטוס בעל יכולת לשאת יתר חימוש וכושר טוב יותר לחדור ולפגוע במטרות.²

לאחר סיום מלחמת עיראק-איראן ותקופת שיקום וחידוש הבנייה של הכוח האווירי, תתאפשר גם השתתפותם של מטוסי קרב עיראקיים בלחימה. ברשות עיראק כיום 450—500 מטוסי קרב, בהם כ-140 באיכות גבוהה (מיג 23 וסוחוי 20/22)³. אם ימוקם חלק מן המטוסים המתקדמים בשדות התעופה הקיימים באזור H3, הם יוכלו להמריא משם ולתקוף מטרות בישראל. מפציצים של עיראק, לרבות דגם טו22, יכולים להמריא ממרכז עיראק ולקחת חלק בהפצצה. אולם, בגלל מהירותם הגבוהה יחסית קטנים סיכוייהם להתחמק מההגנה האווירית הישראלית ולהגיע ליעדיהם. כושר ההגנה האווירית העיראקי במלחמת עיראק-איראן, במחצית השניה של 1980, לא היה גבוה. יש להניח, כי העיראקים יפיקו לקחים מנסיון זה ומהפצצת הכור הגרעיני ליד בגדד על-ידי חיל האוויר הישראלי ב-7 ביוני 1981, לשיפור יכולת ההגנה האווירית שלהם; וזאת, בהגדלת מספר סוללות טילי קרקע-אוויר ובשיפור טכניקות ההפעלה שלהם. גם חיל-האוויר העיראקי לא הצטיין במלחמת עיראק-איראן. פעולותיו הצטמצמו לתקיפות פגע-וברח על-ידי זוגות או רביעיות של מטוסים. עם זאת, אסור להתעלם מן הסיכון, כי במלחמה נגד ישראל יתקפו מטוסי קרב עיראקיים מסלולים בשדות תעופה ישראליים ואף יפגעו בהם.

לא גראית לנו הטענה, כי הסיכון שבתקיפת מטוסי קרב-הפצצה ירדניים ועיראקיים הוא קטן, משום שמטס אחד, על פי הערכה נוכחית, לא ימנה למעלה מ-100 מטוסים, בהם 40 של ירדן ויתרם של עיראק⁴. זהו בהחלט סיכון ניכר, שיגדל ככל שיגדל מספרם של המטוסים המתוחכמים בחילות האוויר של מדינות אלו. כתוצאה מכך, יגדל מטען הנפץ שיוכלו לשאת ותעלה מהירות טיסתם על זו של המטוסים המצויים עתה בזירה. לפיכך, מירוח הזמן, שיעמוד לרשות חיל-האוויר הישראלי כדי למנוע את המטוסים מלהטיל את פצצותיהם על מטרות בישראל, יקטן וילך. יש להביא בחשבון גם שיגור מטוסי קרב סעודיים מבסיסים בירדן או מבסיסי אייר סעודיים בקרבת ישראל (טבוק) לתקיפת מטרות בישראל; וכן תפעול (תדלוק וחימוש מחדש) של מטוסי עיראק וסעודיה (הזהים לדגמים המצויים בירדן) מתוך שטח ירדן; כדי לנצל ככל האפשר קירבה למטרות בשטחן. ככל שמטוסי הקרב מהירים יותר, ומערכות כיגון החימוש שלהם טובות

1. מטוס כזה יכול לשאת 3½ טון פצצות לעבר ישראל. IISS, The Military Balance, 1979/80, p.40.
 2. מטוסים אמריקאים כגון F16, או אפילו פאנטום "משופר", מטוסים צרפתיים כגון מיראג' 2000, או מיראג' 4000 או מטוסים סובייטיים ממשפחת המיג 23.
 3. יהושע רביב, המאזן הצבאי ישראל-ערב, ע' 12.
 4. בתנחה, שמחצית ממטוסי הקרב הירדניים והעיראקיים (שיקודמו ל-H3) יועסקו במשימות הגנה אווירית.

הירוק, יגברו מאד הסיכויים, שמטוסי תקיפה הטסים בגובה נמוך יתגלו רק לאחר שיעברו את נהר הירדן, בהשפעת הרכס של הרי יהודה ושומרון. התוצאה תהיה — זמן התרעה קצר ביותר, שלא יספיק ליירוט המטוסים, אלא אם כן יהיו מטוסי יירוט ישראליים באותו זמן באויר. כדי לגלות התקרבות מטוסי תקיפה בגובה נמוך משטח ירדן, יש למקם תחנות מפ"ם ישראליות בשטח הגדה המערבית.

הגורם הרביעי — מיקום סוללות טילי ק"א ירדניות או פלשתינאיות בגדה המערבית. ספק אם ירצו הירדנים למקם מטוסי קרב בגדה המערבית. שכן יביאו בחשבון, כי פני הקרקע אינם אידיאליים לזאת. וכי בניית תשתית לחיל-אוויר ירדני (ערבי) בגדה המערבית חושפת אותה לסכנת תקיפה מצד ישראל, אשר תימצא נאלצת לסלק לאתגר איום זה על בטחונה. מכל מקום, רצוי לוודא, כי חוזה השלום יאסור מיקום מטוסי קרב וסוללות טילי ק"א ערביים ביהודה ובשומרון. אם ימוקמו סוללות טילי ק"א בגדה המערבית, תהיה לכך משמעות חמורה ביותר לגבי ישראל. ברשות ירדן כבר עתה 14 סוללות טילי "הוק משופר" (צפוי, כי בעתיד יעמדו לרשותה גם סוללות ניידות); ואם יוצבו אחדות מסוללות אלו ומפמ"ם ירדניים בגדה המערבית, הרי כל המראה של מטוסים ישראליים מבסיסים במרכז הארץ ומרמת-דוד בצפון תהיה מכוסה על-ידי הירדנים¹. סוללות טילי ק"א בגדה המערבית יגבילו את חופש הטיסה של מטוסים ישראליים, יכבידו על יירוט מטוסי אויב, ויגרמו לישראל מצב בלתי נסבל, שיחייבה לתקוף אותן. לכן, כאמור, יש לוודא, שסוללות אלו לא יוצבו בגדה המערבית. אם לא יוחדרו אליה סוללות טילי ק"א, אלא משגרים וטילי כתף, יוצר סיכון למטוסים ומסוקים ישראליים הטסים בגובה נמוך אף ממערב לקו הירוק. אי לזאת, תצטרך ישראל לפעול למען קביעת סדרי פיקוח, שיקשו על הכנסת טילי כתף לגדה המערבית. יצוין, כי הגודל והמשקל של משגרי טילי כתף מאפשרים נשיאת משגר בידי אדם אחד², לפיכך קל להחזירם ולהעמידם לשימוש יחידות צבא ואף משטרה.

הגורם החמישי — קידום סוללות טילי ק"א הירדניות מערבה למורדות המערביים של במת החר הירדנית. הסוללות ערוכות היום להגן על רבת-עמון וכן על בסיסים צבאיים זאוריים חשובים בעומק המדינה. משום כך, מכסות הן רק חלק קטן מן הגדה המערבית. אם בעתיד יהיה רכש נוסף של סוללות טילי ק"א, או תשתנה תפיסת ההגנה האווירית הירדנית ותתגבש מגמה להגן על כל החזית ולא על יעדים חיוניים בלבד, או להגן על כוחות היבשה שלהם לקראת מתקפה, אזי עשוי לחול שינוי בשיטת ההיערכות. ניתן להכליל ולומר, כי לצורך מיקום סוללות טילי ק"א עדיף שטח גבעי, למרגלות הרים, על שטח הררי, העלול להציב מכשולים בפני המפ"ם. נוכחות כוחות ישראליים תכביד על הירדנים בכך, שתעמיד את הסוללות הירדניות המוצבות

יותר, כן גבוה יותר הסיכון שהם מהווים, והוא גדל והולך ככל שחסר העומק להגנה אווירית. גם אם בו-זמנית חל שיפור ניכר באמצעי הגילוי וההתרעה של ישראל.

הגורם השני — בעיית היירוט וההגנה האווירית המכבידה על ישראל בגלל פרקי הזמן הקצרים הדרושים לטיסה משדות תעופה בירדן עד ליעדים במרכז ישראל. בהתחשב בכך, יהיו סיכוייה של ישראל ליירט מטוסים תוקפים מכיוון מזרח קלושים מאוד, אם תמוקם ההגנה האווירית ממערב לקו הירוק. נפרט במקצת גם גורם זה: אם נגית שמהירות טיסה ממוצעת של מטוסים תוקפים בגובה נמוך תהיה 400 קשר (כ-750 ק"מ לשעה), הרי שטיסתם משדה תעופה בירדן (מפרק) ועד לנהר הירדן תארך 4 דקות. את הגדה המערבית יחצו בתוך שלוש דקות ויימצאו מערבית לקו הירוק רק 15—30 שניות לפני הטלת הפצצות. משדה תעופה מערבי בעיראק (H3) יודקו המטוסים ל-23 דקות טיסה בגובה נמוך עד לגדה המערבית ועוד שלוש דקות עד למרכזה של ישראל. משדה תעופה בסעודיה (טבוק) לאילת יידרש זמן טיסה של 11—12 דקות בגובה נמוך, ועד למרכז ישראל — 22 דקות. לעומתם, גם אם יימצאו מטוסי יירוט ישראליים במצב האופטימלי, כלומר בכוננות גבוהה, יידרש פרק זמן של שלוש דקות עד להמראת זוג מטוסים ראשון, פרק זמן זה למשך טיסת מטוסי תקיפה ערביים מנהר הירדן עד למטרות במרכז ישראל. כדי שגיתן יהיה ליירט מטוסים תוקפים לפני הטילם את הפצצות, דרוש מירות זמן שלמעלה משלוש דקות, שאותו יהיה ניתן להשיג אם תוכל ישראל לגלות המראת מטוסי האויב משדות תעופה בירדן ובסוריה ובכך להעמיד לרשות חיל-האוויר ארבע דקות נוספות. זמן זה, של שבע דקות, יאפשר ליירט מעל לגדה המערבית את הגל הראשון של מטוסים תוקפים.

הגורם השלישי — בעיית ההתרעה. כאמור, כדי למנוע פגיעת פצצות במטרות בישראל, מן ההכרח לנהל את קרב ההגנה האווירי מעל לשטח הגדה המערבית ואף מזורחית לו. כדי שההגנה האווירית תנוהל בשטח זה, ובהתחשב בפרק הזמן הקצר הדרוש למטוסי קרב של האויב להתגיע משדות תעופה בירדן ועד למרכז מדינת ישראל בגובה נמוך (7 דקות), על ישראל לדעת מוקדם ככל האפשר על המראת מטוסי האויב מבסיסהם לעבר ישראל. הגילוי המוקדם נחוץ לא רק בראשית מלחמה, אלא בכל שלביה, משום שישראל תתקשה להשיג עליונות אווירית על כל חילות האוויר הערביים שילחמו נגדה כבר בראשית המלחמה, והאיום האווירי שלהם, גם אם יפחת בהדרגה, יימשך. אין אמצעי אחד, בלבד, שיוודא גילוי מוקדם, ויש הכרח להשתמש באמצעים אחדים. מרכיב עיקרי בקרב האמצעים לגילוי מוקדם לצורך התרעה, פרט לאמצעי המודיעין, הוא תחנת מכ"ם, המצויה דרך קבע ביחידת בקרה אווירית. כבר ציינת, כי משך הטיסה של מטוסי תקיפה משדות תעופה בירדן ועד למרכז ישראל הוא קצר, וכי ההתרעה המפמ"ית היא חיונית, כדי שיהיה ניתן לנהל את קרב ההגנה האווירית לפני שמטוסים אלו יצליחו להטיל את פצצותיהם על יעדים בישראל. כדי שהמפ"ם יוכל לאתר טיסה של מטוסי קרב בגובה נמוך, עליו להימצא במיקום טופוגרפי כזה, שיהיה לו קו ראייה כלפי מטוסי האויב, בעודם במרחק רב. אם ימוקמו תחנות מפ"ם בשטחה של ישראל בגבולות הקו

1. טווח טילי "הוק משופר" הוא 50 ק"מ.

2. משקל משגר SA7 תוצרת בריט"מ הוא 15 ק"ג ואורכו 1.5 מ' (לפי Jane's Weapons Systems 1978), ואילו משקל משגר Redeye תוצרת אר"ב הוא 13 ק"ג ואורכו הוא 1.22 מ' (Ibid, p-97).

מושב שלישי

על הגבעות כ-15 ק"מ מזרחית לירדן, בטווח הארטילריה של צה"ל. אם לא תהיה נוכחות כוחות ישראליים בגדה המערבית, יוכלו הירדנים לקדם ביתר קלות את סוללות טילי ק-א אל גבעות אלו, ומשם לכסות את שטח הגדה המערבית עד במת ההר. יהיה בכך כדי לסכן טיסות (כולל מבצעיות) של חיל-האוויר הישראלי במקרה מלחמה.

פ י כ ו ם

בחנתי וניתחתי שניים מן הסיכונים, אך אין להתעלם מנוספים; והם: ירי ארטילרי, טרור והיעדר התרעה. הניתוח מוביל אותנו למסקנה ברורה, כי כל עוד אין השלום עצמו משרה ביטחון והמצב הפוליטי הוא של תקופת מעבר, שבה מתמידים המוטיבציה והסכנה של חידוש מלחמה, הרי שהסיכון הבטחוני לישראל מיהודה ושומרון ודרכן יהיה גבוה, אם היא לא תחזיק כוחות צבא בגדה המערבית. המסקנה המתבקשת היא, כי בתקופת המעבר תהיה הכרחית נוכחות מסוימת של צה"ל בגדה המערבית לשם השגת שתי מטרות: האחת — ניצול שטחים גבוהים ביהודה ושומרון, כדי להשיג מהם התרעה, והשנייה — לבלום מתקפה, ובעיקר אם תתחיל בהפתעה, בצירים העיקריים, עד לגיוס המילואים והכנסתם לקרב.

אלוף (מיל') ר' זאבי:

במושב השני לא התכוונו להציג פתרונות, את זאת נעשה אחרי-הצהרים, במסגרת הרב-שית. המושב השני נועד אך להציג את הנתונים, כהמשך למושב הראשון. במושב השני הביאוני שלוש ההרצאות להרגשה, שאנחנו מוקפים ערבים צמאים לשתות מים, ומאיימים עלינו בסיכונים נוראיים מהמזרח...

יו"ר — רב-אלוף (מיל') מרדכי גור:

בישיבת אחרי-הצהרים נדון ביישובים ביהודה ושומרון. אין ספק, שזה דבר בעיתו, הן בשל מה שעבר עלינו בימית והן לנוכח הדימויים האסטרטגיים והמדיניים הצפויים לנו בוודאי בתקופה הקרובה.

נראה לי, שאין מי שיוכל לדבר על כך ביתר עומק מאורי בר-און, שהיה קרוב מאוד למה שהתרחש בימית; והיום עליו לשאול את עצמו: קו ואדים? — לאן זה מוביל?

ומכיוון ששנינו שירתנו יחד בצבא שנים רבות (ובספר שכתבתי על מלחמת ששת הימים, אחד המשפטים היפים ביותר היה על אורי, בקרוז של טליק [אלוף ישראל טל], שם נפגשנו), הרי כרגע, מבחינת הניסוח הצבאי, השאלה היא: האם לאחר שהמאמץ ההתיישבותי של ימית נכשל, יהיה זה נכון מבחינת מדינת ישראל לחזור על אותו מאמץ באזורים אחרים?

בדרך-כלל, משנוכחים לדעת שמאמץ מסוים לא צלח, מתפשים דרך לתקוף בכיוונים אחרים, בשיטות אחרות. ואילו היום, יש לנו הרגשה, שלמרות הטראומה שפקדה אותנו בימים האחרונים, אנחנו מפעילים את התגבורת ואת הלחצים באותה גישה.

להלן כמה שאלות, שאני רוצה להציגן מראש, שכן, בלעדי התשובות עליהן אינני חושב שנמצא את הגושא כראוי.

באשר להתיישבות הבטחונית בכלל – האם היישובים אמנם יוצרים את השלום, כפי שאנחנו שומעים עד היום? או שמא נשוב חלילה למצב, שיהיו טוענים שהיישובים הם דווקא מ כ ש ו ל לשלום?..

ואולי שוב רוצים אנו שהיישובים ישמשו לנו כקלף. כזכור, כשהחל תהליך השלום, נעשה ניסיון להקים כך-וכך יישובים, בטענה, שאנחנו נראה למצרים 40 יישובים ותוכיח להם עד כמה אנחנו קשורים אליהם, אולי יישארו לנו 10! כלומר, אולי בכל זאת ישמש חלק מהיישובים קלף במשא-ומתן... האומנם ההתיישבות הנוכחית ביהודה ובשומרון ניתנת להגדרה כ"קלף לשלום"? הרי לפני שבועיים או שלושה, כשעלו 42 מאחזים, שחלקם נועדו להיות יישובים, שמענו שוב את הטענה, שלקראת 26 באפריל (מועד פינוי הסופי של סיני), כראי שיהיו לנו יישובים רבים, ואז יהיה אפשר להתמקח על חלק. האמנם, אחרי מה שכבר עבר עלינו, עשויים היישובים עוד לשמש כקלף?..

אנחנו עומדים עתה בעיצומו של משא-ומתן על האוטונומיה, ואנחנו עדים להצעה חשובה מאד, שלא יהיה עוד פינוי יישובים במשא-ומתן לשלום. גשאלת כמובן השאלה: כיצד יתקיימו יישובים שלנו באוטונומיה או בריבונות זרה, אם המשא-ומתן לשלום אמנם יהיה חופשי וללא תנאים מוקדמים?

את התשובות האלה אנחנו חייבים לאגשים ההולכים להתיישב ביהודה ובשומרון ומאמינים באמונה שלמה שהם הולכים להתיישב לעד.

ובכן, על השאלות האלו, ועל רבות אחרות, בודאי נשמע הבהרות בהרצאתו של אורי וגם בשאלות ובתשובות שלאחריה.

אורי, בבקשה.

תא"ל (מיל') אורי ברי-און:

היישובים ביהודה ושומרון

אני משמש כעוזר שר-הבטחון להתיישבות. בתפקידי הקודם הייתי עוזרו של יו"ר ועדת השרים להתיישבות, שהיא ועדה משותפת לממשלה ולהסתדרות הצינית, היא שבארבע השנים האחרונות קבעה והגשימה למעשה את התוכנית, או חלק מהתוכנית, שעליה אדבר עכשיו. המדובר – בתוכנית ההתיישבות, שהותוותה בתחילת הקדנציה הקודמת ע"י שר-החקלאות אריאל שרון, בתפקידו כיו"ר ועדת השרים להתיישבות.

אציג אפוא את הדברים כאן בתוקף תפקידי זה, ואין לי כונה לעמוד עליהם בהקשרים הפוליטיים או המפלגתיים, או הדיעות החצויות הרווחות היום בארץ. ברצוני רק לעמוד על התוכניות ועל העובדות הקיימות; וכמובן, על הסיבות שהביאו לתוכנית אלה או למימושן בהתיישבות. אני שמח, שהרצאתי תישמע על רקע ההרצאה הקודמת של תת-אלוף (מיל') אריה שלו.

אקדים ואומר דבר נוסף, לעניין ההתיישבות עצמה: כשאומרים „התיישבות” – עולות בתודעתנו צורות התיישבות ברורות מאוד וידועות לציבור, כגון קיבוצים, מושבים למיניהם; ואילו אני, אתיחס בעיקר להתיישבות מסוג אחר דוקא.

כוונתי להתיישבות, שהיא למעשה מקומות מגורים עם תעסוקה, אם במקום ואם מחוץ למקום; ולא התיישבות חקלאית. אפשר לומר באופן בולל, כי כל התיישבות ביהודה ובשומרון, פרט לבקעת הירדן ולכמה חריגים, איננה התיישבות חקלאית. אין שם אדמות חקלאיות לחיתן ליישובים, וגם אין להם יתרון חקלאי על מקומות אחרים. כשמדברים או כותבים בכלי התקשורת על דוגמים או על יישוב שהוקצו לו כך וכך דונמים, הכוונה היא למעשה לאדמות סלעים. ישנם יישובים קטנים ספורים בשולי השטחים, שייתכן שיעסקו גם בחקלאות, אבל אלה, כאמור, בשולי השטחים ובאזורים הקרובים ל"קו הירוק" לשעבר.

הדבר הבא שרציתי להזכירו הוא המוטיבציות. הזרימה הראשונה של ההתיישבות ליהודה ושומרון התחילה למעשה באזור גוש עציון. הייתה בכך חזרה לגוש עציון ולחברון או לקריית-ארבע; ולאחר מכן באו היישובים הנוספים. למעשה, המוטיבציה העיקרית באותה תקופה הייתה מוטיבציה לאומית, שניתן לקבלה או לא לקבלה, והיא היוותה עיקר הדרחף, שיצר את התנועה, אשר הקימה את היישובים הראשונים.

יש לציין, שגם היום ישנם גרעינים די רבים, שאותה מוטיבציה לאומית דתית, ובחלקה של אנשים לא-דתיים, היא הדומיננטית, כלומר, ברצונם להתיישב באותם מקומות.

אשר למוטיבציה שקיימת היום, יש להדגיש שהיא ממין אחר, בעיקר בתנועה להתיישבות בשומרון, בשיפולי השומרון, במקומות הקרובים ל"קו הירוק", ומסביב לירושלים. הייתי מאפיין מוטיבציה זו כשיפור רמת-החיים, יציאה ממקומות צפופי אוכלוסיה, העלאת רמת-החינוך של הילדים. דבר זה קורה בכל העולם, אלא שאצלנו זה זוכה במשנה תוקף, בגלל השיכונים, שנבנו בשעתו כצורך שעה בצפיפות גדולה, וברמה נמוכה, מעין סירי-לחץ לציבורים גדולים של אנשים, השואפים היום לשפר את רמת חייהם. היום יש תנועה, הייתי קורא לה המונית, של אנשים, הרוצים לצאת מאותם אזורים צפופים, כדי לשפר את רמת-החיים שלהם ובעיקר להיטיב את חינוך ילדיהם.

ניכרת גם השאיפה הטבעית לגור בבית צמוד לקרקע, ולא בבית-דירות, בבית-משפחה שרואים בו עץ, דשא, וחיים בקבוצות יותר סלקטיביות. לדברים האלה נודעת השפעה גדולה מאוד, ומן הראוי להדגישם, לגבי השינוי שחל מהתקופה הקודמת, שלפני שלוש שנים לערך, לתקופה האחרונה.

שוני נוסף הוא בהתיישבות פרטית — הן בקניית הקרקע בידי אנשים פרטיים והן בבניית הבתים על כל שלביה, ודברים שלא אירעו בשלב הראשון. יש היום זרימה של אנשים בעלי הון, או בעלי יכולת השקעה, לבנות שם את בתיהם ולגדל בהם את ילדיהם. ארעו בשטח למעשה כמה דברים, שחייבו אותנו — ואף כיוונו אותנו — לתכנית ההתיישבות, שאותה אציג.

הדבר הראשון: לאורך "הקו הירוק" לשעבר, משני צדדיו, חלה התפתחות של אוכלוסיה הזורמת או מתקרבת למקורות הפרנסה העיקריים, המצויים בישראל שבתוך "הקו הירוק" — מישור החוף וירושלים עצמה. מי שזוכר את ואדי ערה מלפני עשרים או שלושים שנה יוכל לערוך השוואה למראהו היום. לאורך "הקו הירוק", מאזור בקה אל-ערביה בצפון ועד כפר קאסם בדרום, ישנה התיישבות ערבית צפופה משני צידי הקו. אינני סבור שצריך למנוע אותה, באשר אלה אדמות שלהם, והם יכולים להתפשט ולבנות שם את בתיהם, אם יש להם רשיונות, גם בתוך "הקו הירוק" וגם מציוד השני. מבחינה טבעית, מתקרבת האוכלוסיה מגב ההר אל מקורות הפרנסה והאזורים נהיים צפופים.

בכפר אום אל-פאחם, שאני מכיר עוד מילדותי, היו פעם מאות ספורות של תושבים; ואילו כיום, הוא מונה 23,000 נפש. פעם היה הכפר רחוק קילומטרים אחדים מהכביש הראשי, כיום הוא יושב למעשה עד כביש ואדי ערה, הכביש העיקרי משפלת החוף לצפון.

הדוגמא הטובה ביותר לכך, היא השטח משעפט עד שדה התעופה של עטרות או עד רמאללה. לאחר מלחמת "ששת הימים", היה זה שטח ריק; ואילו היום, כל השטח הוא אזור בנוי. אין לי התנגדות לכך, באשר זו התפתחות טבעית ונכונה: אלה אדמות שלהם, שנרכשו בידיהם, או שהיו מלכתחילה שלהם, ואזורים אלה יוסיפו באופן טבעי להתפתח. אינני סבור, שבמדינה דמוקרטית יש אפשרות לעצור התפתחות כזאת.

מאז מלחמת "ששת הימים" עברו בסך-הכל 15 שנה; ומי שיסע מירושלים, או מהגבעה הצרפתית, בכיוון רמאללה או דרומה — לבית-לחם ולתקוע או להרודיון, יראה בעליל את ההתפתחות מסביב לירושלים ואת הבנייה שנעשתה בחמש עשרה השנים שחלפו.

לפי דעתי, יש כמה אפשרויות לפיתוח המדינה ואבטחת קיומה. האחת — יצירת תכנית התיישבות מעבר לאותו קו, לעבר "גב ההר", שהוא הכביש הנמשך מאזור ג'נין דרך שכם ומגיע לרמאללה, ירושלים, בית לחם, חברון ועד באר-שבע. למסלול זה אנו קוראים "גב ההר", או איזור קו פרשת המים. ממזרחו וממערבו מצויים אזורים התיישבות צפופים יותר, לרבות הערים הגדולות והמרכזיות, שנמנו לעיל. בין "הקו הירוק", ובין אותו קו פרשת מים, או הציר המרכזי, שבו ההתיישבות הערבית היותר צפופה, ומשם לבקעת-הירדן משתרע אזור שכמעט אינו מיושב ערבים, והוא בחלקו הגדול שומם, בעיקר במורדות המזרחיים של הרי שומרון, לעבר בקעת הירדן.

על סמך נתונים אלה, ראינו אפשרות להתיישבות, שהייתי מכנה אותה מאסיבית, למרות שהיום אין זו אלא התחלה, רק מדרג כף רגל. אנו מדברים על איזשהו קו-התיישבות מצפון לדרום, מאזור ריחן-חיננית, ממזרח לוואדי ערה בצפון, דרומה עד לאזור מתתיהו, או אזור מודיעין. כזו הדבר מסביב לירושלים.

אשר לאזורי בקעת הירדן, אין צורך להרחיב ולהיכנס לפירוט העניין, כי הדבר שנוי פחות במחלוקת. אעבור אם כן לנושא ההתיישבות עצמה.

אתחיל בחלק הצפוני — ואדי ערה, או נחל עירון. זהו גוש התיישבותי, שאנו קוראים לו גוש דותן-ריחן. מצויים בו היום ארבעה יישובים ראשונים, שלושה מהם — מבוא דותן, שקד וחיננית — מיועדים להיות יישובים קהילתיים. אנו שוקדים עכשיו ממש על הקמת היאחזות נח"ל, שקראנו לה "חרמש", על הכביש בין בקה אל שרקייה, למבוא דותן.

הגוש השני, שהוא בשלבי פיתוח ניכרים ביותר, הוא גוש קרני-שומרון, ובמרכזו קרני-שומרון, המיועד להיות יישוב עירוני, לידו יקיר, עמנאל, מעלה-השומרון ובעיצומה של בנייה רבה — קרני שומרון ג', הלא הוא אלפי-מנשה, שהוא אזור שיכונים של צבא הקבע.

ביהודה ושומרון ישנם שלושה מקומות, בהם שניים קיימים והשלישי הולך ונבנה, שהם של היהדות התרדית, שאנחנו טוענים, שהם לא-ציונים. אני פוגש בהם ובא אתם במגע אישי, ואני רוצה להגיד, שחל מהפך בסוג היהדות הזה, במידת המעורבות שלהם ובנכונותם לצאת ממרכזי מגוריהם (בני-ברק וכדומה). קריה חרדית לששת אלפים משפחות מוקמת בעמנואל (מה שנקרא לפני כן קרני שומרון ה') בקצב מוגבר ובתנופה יוצאת מגדר הרגיל. אני סבור, שחשוב לנו, בארץ ישראל, לקרב את היהדות הזאת ולתת לה אותם דברים, שאולי היו חסרים לה עד היום. יישוב חרדי שני הוא מעלה-עמוס והשלישי יקום באזור מתתיהו, שעדיין לא נבנה.

כביש חוצה שומרון הושלם. חלקו חדש לגמרי — מכביש גב-ההר ועד לכביש אלון שליד מעלה אפרים, כעשרים ושניים ק"מ. מאריאל ועד כביש ראש-העין הורחב הכביש הישן והוסט מיישובים ערביים. במשך 50 דקות ניתן לנסוע בו מבקעת הירדן ועד לאזור השפלה. עד היום היו נוסעים עקלקלות דרך שכם, או דרך ירושלים, או בדרכים מעוקלות וקשות מאוד.

את הפארק התעשייתי הגדול ביותר אנו בונים בין אריאל לברקן על ציר תוצה שומרון. אנחנו מעריכים שישתרע על שמונה מאות דונם אדמה מפותחת לבנייה נטו. המקום ישמש לתעשייה שחלקה כבר רשומה וכבר מתוכננת להעברה, כולל התעשייה הצבאית, אך בעיקר מפעלים פרטיים.

כפי שציינתי לעיל, לגבי התושבים ושאיתם לצאת מאזורי המגורים הצפופים — כן הדבר לגבי מפעלים ובתי-חרושת. בתוך תל-אביב ישנם מפעלי תעשייה, שמבחינה אקולוגית מזיקים ממש, ולא גיתגת להם משום כך אפשרות פיתוח. גם למפעלים העשויים להתפתח למען יצוא תעשייתי אין לאן לעבור. אחד המקומות המוצעים לכך הוא פארק תעשייתי גדול, שאנחנו מתכננים. בחודש הבא יהיה המפעל הראשון מוכן לבנות את עצמו, ואחריו תבוא התעשייה הצבאית. בתוך שנים אחדות יקום שם אזור תעשייה דומה לזה שבמישור אדומים.

אותו הדבר מצוי באזור תקוע, מעלה עמוס, אפרת. שם איתרנו שטח לפארק תעשייתי שיתן לאזורים הקרובים או ליישובים שמסביב מקורות פרנסה ופיתור בעיות רציניות מאוד מבחינה תעשייתית. אפשר ליטול לדוגמא אפילו את הרצליה פיתוח, שבה ממש ליד הוילות עומדים מפעלים, שמצוה להעבירם ממקומם. אציון, שהמפעלים, שיעברו למקומות האלו, מבחינת התנאים שהם מקבלים, יהיו אלה המיועדים בעיקרם ליצוא.

הדבר האחרון — תשתיות. את התשתיות אפשר לציין בשלושה דברים עיקריים: הכבישים, החשמל והמים. מובן, שיש למנות עוד, כגון בתי-ספר. בנושא הכבישים אנחנו בהתלס מפגרים, תופעה רגילה למדי בארץ ישראל הישנה, שבה הכבישים והפיתוח באו במאחר, ככורח השעה. במערכת התשתית של הכבישים, אנו מביאים פיתוח גם לתושבים הערבים, והייתי אומר, שהיום השימוש בתשתית זו הוא בעיקר לתושבים הערבים, בגלל המספר הקטן עדיין של התושבים היהודים, אלא שגם זה מקבל עכשיו את התגופה שציפינו לה.

שני למרכיבי התשתית — החשמל. חלק ממערכת ההתיישבות חיברנו לרשת החשמל הישראלית וחלקה לרשת החשמל של החברה המזרח ירושלמית, שכידוע, מקבלת את עיקר החשמל מתחנות הכוח במדינת ישראל. יישובים שהתקיימו עד לפני תקופה קצרה על גנרטורים, מחוברים היום לרשת החשמל.

המרכיב השלישי — מערכת המים ליישובים. אנחנו מסיימים מערכת שלמה של רשת מים זורמים, כולל קידוחים, למרבית היישובים בשומרון ובאזור ירושלים. נתקלנו בבעיה בדרום הר חברון, אך בודא, בעוד זמן קצר, נגיע גם לפתרון.

תשתית זו היא הנותנת למעשה את אותו מניע, שהזכרתי בראשית דבריי, בדבר האפשרויות לשיפור רמת החיים, וכן הרצון להתיישב במקומות חדשים.

איחד את הדיבור על ההתיישבות הפרטית. בתחילת הדרך, לפני ארבע שנים, עיקר מאמץ ההתיישבות היה על המדינה, שנטלה על עצמה את ההשקעות הכספיות, בניית הבתים (הכוונה לבתים ומגורים), הכבישים והעזרה ליישובים הראשונים שעלו. היום, במקומות מסוימים עדיין המדינה היא המשקיעה בהכנת התשתית, אך הגענו לכך, שיש ביקוש בהשקעה פרטית של אנשים פרטיים, גם בקניית הקרקע ובעיקר בבניית בתיהם, כמעט ללא עזרה ממשלתית.

השנה מתחילים להאריך את התואי מכביש ראש-העין בואכה צומת מורשה, ולאחר-מכן — גם לצומת הקאנטרי קלאב. וכך, המערכת של בקעת הירדן, כביש אלון, וכביש גב ההר תהיה מחוברת בכביש טוב יחסית לשפלת החוף ולצמתיה.

נעבור לאזור ירושלים. כאן הוקמו שלושה אזורי התיישבות. האחד — אזור גבעון, מצפון לנבי סמואל, במחנה הצבאי הירדני לשעבר. הראשון שהוקם בו הוא יישוב קהילתי הנקרא גבעה חדשה. מעליו — גבעת זאב, קריה עירונית; ויישוב קהילתי — בית-חורון. גוש זה שוכן למעשה על כביש חדש שיוליך מאזור בן-שמן דרך עטרת לירושלים, ויימשך גם עד מעלה אדומים ויריחו. כביש זה כבר בשלבי תכנון. החלו בפריצה ראשונית והפסיקו בגלל יוקרו. הדרך לירושלים כמעט סתומה בגלל הכביש היחיד המוביל אליה.

הגוש השני סביב ירושלים הוא גוש מעלה אדומים העומד בשלבי בנייה מוגברים. במישור אדומים זכור לכול מחנה העבודה ליד אזור התעשייה, המעסיק היום מאות פועלים. מעלה אדומים העיר, שתאייש ותאוכלס בסוף קיץ זה; כפר אדומים; מצפה יריחו; כל אלה יישובים הקיימים כבר. אנחנו עובדים עכשיו על יישוב נוסף, שעל הקמתו דוחלט מזמן והוא — ענתות.

האזור השלישי בסביבות ירושלים הוא גוש עציון. המיוחד שבו זו העיר אפרת, העומדת בבנייה. גם כאן, אני מניח, בעוד ארבעה-חמישה חדשים יתחילו המשפחות הראשונות, עולים מארצות-הברית, להיסנס למבנים המוקמים. אבל אפרת עצמה מתוכננת למעשה על כל הרכס עד אזור בריכות שלמה, ממזרח לכביש גוש עציון — בית לחם. לכאן שייכים גם תקוע, היישוב הקהילתי; ומעלה עמוס, שהזכרתי לעיל כיישוב של הפלג החרדי, שרוב מתיישביו חוזרים בתשובה. עכשיו אנו מתכננים את אזור הקבע.

נושא נוסף הוא דרום הר חברון — אזור התיישבות קשה במיוחד, בגלל ריחוקו מריכוזי האוכלוסיה או ממקומות העבודה, שאנשים נזקקים להם לפחות בשלבים הראשונים. בשנה האחרונה פנינו להתיישבות באזור הר חברון גם לכיוון מערב וגם לדרום. בנינו כמה מאחזי נח"ל והתחלנו לאורח חלק מהם. אחד כבר אוורח ואני מקווה, שביולי יאוורח גם השני, בדרום הר חברון.

ייתכן, שיהיה זה בחלקו גם אזור חקלאי, שכן במרחק-מה ממנו מצויה אדמה חקלאית בקרבת "הקו הירוק", המוכרת היום לאנשים אחרים. אזור חקלאות זה יתמוך ביישובים שבדרום הר חברון. נוסף על כך, מדובר בתעשייה צמודה במרבית היישובים האלה.

אעבור עתה לנושא הפרנסה. התושבים, בעיקרם, ימשיכו לעבוד במקומות-העבודה הקודמים שלהם, באשר כל המרחקים הם מרחקי-נסיעה רגילים — 10–20 ק"מ. כמו כן תוקם תעשייה במקום. אנחנו שקועים בעבודה ממשית בשטח להקמת פארקים תעשייתיים. עוד השנה נתחיל לעבוד בפארק תעשייתי באזור ריחן, שקד, חניגית — שימצא תעסוקה לסביבתו. באזור קרני-שומרון יש כבר פארק, שנבנים בו מפעלים, חלקם כבר עובדים וחלקם יפעלו בתוך שנה עד שנה וחצי.

צפינו זאת מראש. ביקור במקומות כמו אריאל, קדומים, אלקנה, אלון מורה, שילה, בית אל ובמקומות הנבנים היום בידי אנשים פרטיים — על הנוף הנשקף משם והאוויר הטוב, אגב השואה למקומות המגורים הקודמים של יושביהם — מבליט בבירור את התנופה והפורקן החיובי שניתנו הן לרווחת התושבים והן לפיתוח הלאומי.

כ-95% מהמקומות שאנו מיישבים היום אנו בונים על אדמות מדינה או על אדמה שנקנית היום על-ידי יהודים, הן פרטיים והן המדינה עצמה. אין המדובר במקומות אלה באדמה חקלאית כלשהי, אלא באזורי טרשים וסלעים שאינם מעובדים.

הייתי מרחיב את הדיבור על ההתיישבות מבחינה בטחונית, לו היה לי זמן לכך. הייתי מציג את צומתי הכבישים שלאורך צירים עיקריים, את המקומות השולטים בשטח; והייתם רואים, שבמרבית המקומות קבעו הנריש הבטחוני והתפיסה של השטח את מקום היישוב. יישובים אלה הם אפוא תשתית בטחונית ממדרגה ראשונה.

רב-אלוף (מיל') מ' גור :

אני רוצה להודות לאורי. ככלות הכול, כאשר אנחנו יושבים אל מול תמאנתו של דדו, ויום-העיון הזה קשור אליו, אנו מצפים שהתחום הבטחוני וההתיישבותי יהיה הנושא העיקרי. אני זוכר היטב את הימים, שבהם דדו, כאלוף פיקוד הצפון, סייע להתיישבות ברמת-הגולן. התפיסה וההשקפה שהוא ייצג — בין אם נתקבלו ובין אם לאו, הויכוחים האלה נמשכים עד עתה — נבעו מנקודת-ראות של שילוב מלא בין התיישבות וביטחון והתרומה ההודית של השניים.

ביסודו של דבר, עד היום, לא רמת החיים ואיכות החיים הפנימית שלנו שימשו בסיס להתיישבות בטחנית.

הנה, הבורק ישבו אצלי חברים מדרום הנגב בדין על פיתוחו וקידומו בהתיישבות, בחקלאות ובתעשייה: מה ניתן ומה לא ניתן להעביר לשם, או לאזורי ארץ אחרים. כלומר, על השאלות הפנימיות שלנו יש גם תשובות ואופציות אחרות.

לגבי החשיבות הבטחונית של אזור יהודה ושומרון אין כמעט ויכוח. הדיון סובב אם כן לאו דוקא על תפיסות פוליטיות מפלגתיות, אלא סביב האפשרויות השונות הקשורות בהתיישבות: האם יישובים פותחים אפציות להסדרים מדיניים בטחוניים או סוגרים אפציות אלה? בתחום רגיש כליכך, כדאי ורצוי להגיע למיירב התחושה, כי בנושאי ביטחון אנחנו מדברים בלשון אחת. התחום הזה, בשיחה הזאת, נותר, לצערי הרב, ללא מוצא; וחבל.

בייחוד כאשר אנחנו משוחחים ביום הקשור בדדו, השאלה הבטחונית הזאת היא השאלה המרכזית. ועוד נשוב בודאי ונדון בה בעתיד.

עם התורה שאני אומר לאורי, אני מביע גם תקווה, שאפשר יהיה עוד לחזור ולדון גם בסוגיה של השפעת ההתיישבות ביהודה ובשומרון על איכות החיים הפנימית שלנו.

מושב רביעי

רב-שיח בנושא :

הפתרון המדיני-בטחוני
ליהודה ושומרון

יו"ר — אלוף (מיל') אהרון יריב :

הנושא הוא קשה ונתון בויכוח ציבורי חריף. כל אדם מתייחס אליו ולא רק בניתוח הגיוני, אלא גם בהקשרים רגשיים.

המשתתפים בויכוח אינם זקוקים להצגה, כולם מוכרים היטב; והם — לפי סדר א"ב: מר אורי אבנרי; חבר-הכנסת ד"ר אליהו בן-אלישר; מר שמואל כץ וחבר-הכנסת דני רוזוליו. כל אחד מהם יציג את עמדתו בתוך 15 דקות. לאחר מכן, ניתן אפשרות ל"סיבוב" נוסף. לבסוף, אם ייתר זמן, נאפשר שאלות מן הקהל אל משתתפי הצוות.

הרשו לי רק להזכיר לכולם, כי יש עובדות מדיניות במציאות, גם בשטח, שאסור להתעלם מהן. אפשר להתנגד, אפשר לקבל, אפשר להתווכח, אבל אסור לשכוח אותן. גורל יהודה ושומרון אינו מוכרע בהסכמי קמפידייזיד, אלא שמדובר עליו, בין היתר, בהסכם המסגרת השני, ותרשו לי לקרוא באזניכם:

"מצרים, ישראל, ירדן ונציגי ערביי ארץ-ישראל צריכים להשתתף במשא-ומתן על פתרון בעיית ערביי ארץ-ישראל על כל הבטיה. כדי להשיג מטרה זאת צריך שיתנהל משא-ומתן בדבר יהודה ושומרון וחבל עזה בשלושה שלבים: א' — מצרים וישראל מסכימות, כי כדי להבטיח העברה מסודרת ובדרכי שלום של הסמכות, ובהתחשב בצרכי הבטחון של כל הצדדים, יהיו הסדרי מעבר, לגבי יהודה, שומרון וחבל עזה, לתקופה שאינה עולה על 5 שנים. במטרה להעניק אוטונומיה מלאה לתושבים, יסוגו על פי הסדרים אלה, הממשל הצבאי הישראלי ומינהלו האזרחי, לכשתיבחר בבחירות חופשיות, על ידי תושבי השטחים הללו, רשות של מינהל עצמי ולהחליף את הממשל הצבאי הקיים. כדי לשאת ולתת את פרטי הסדר המעבר תוזמן ממשלת ירדן להצטרף למשא-ומתן על בסיס מסגרת זו. הסדרים חדשים אלה צריכים להתחשב כיאות הן בעיקרון המינהל העצמי של תושבי השטחים האלו והן בצרכי הבטחון הלגיטימיים של הצדדים המעורבים בדבר".

את אלה יש לזכור. אפשר לקרוא הלאה, אך אינני רוצה לגזול מזמנם של המשתתפים. עיקרי הדברים מתמקדים באותן השורות שקראתי.

ועכשיו אני מעביר את רשות הדיבור למר אורי אבנרי.

אורי אבנרי:

ברשותכם, הייתי רוצה להתחיל לגמרי מההתחלה. נדמה לי, שבשל טישטוש מושגייסוד אנחנו נכנסים לשטח הפקר של מושגים מבולבלים, שאינם מאפשרים מחשבה רציונלית.

נדמה לי, שרוב הנוכחים הם אקדמאים ואלופים, ואילו אני — בסך הכל סיימתי בית ספר עממי, ואני רב-טוראי בצה"ל. הפורום הזה מחייב. לא תיתכן מחשבה רציונלית על הנושא המרכזי הזה בחיינו, אם לא נבהיר לעצמנו, קודם כל, את עובדות היסוד ומושגי היסוד.

ראשית: ישנו עם פלסטיני — אם רוצים בכך, אם לאו. יכול מישור תרגום את הסכם קמפ-דייוויד, כפי שקרא אותו עתה אלוף יריב, ולומר, "תושבי השטחים" או "ערביי ארץ-ישראל". אבל ההסכם אומר "העם הפלסטיני" ("Palestinian People").

ההסכם אומר "העם הפלסטיני"; ואף לא חשוב מה ההסכם אומר. חשוב מהי העובדה. ישנו עם פלסטיני. במילים אחרות: יש כארבעה מיליון בני-אדם, שנדמה להם שהם אומה, ששמה האומה הפלסטינית. יש להם שם, זהות, דגל ונאמנות לאומית משלהם. ושום דבר שייאמר כאן באולם הזה לא ישנה את עובדת היסוד הזאת.

שנית: במאה ה-20, כל אומה ולשון, מהמפותחות ביותר עד הפרימיטיביות ביותר, ללא יוצאת מהכלל, שואפת לעצמאות לאומית ולמדינה משלה.

שלישית: במאה הזאת לא הצליח אף ניסיון אחד להשמיד ישות לאומית. הדבר פשוט אינו ניתן. וכל מי שניסה לעשות זאת — והרי רבים ניסו — נכשל. אפילו לגבי שבטים פרימיטיביים באפריקה. איש לא הצליח לדכא את היישות הלאומית של ציבור שיש לו תודעה לאומית, שהתנהג כיישות לאומית, שנאבק כיישות לאומית.

אם אתם לוקחים מצד אחד את העובדות האלה, ומצד שני את האידאל של מדינה יהודית, את השאיפה לסיפוח השטחים המחזקים, כפי ששמענו אותה כרגע בצורה ברורה מאוד מפי תת-אלוף בר-און, סיפוח — מה מסתבר? למשוואה הזאת יש רק פיתרון אחד: גירוש.

זה צריך להיות ברור, ויש להגות את זה על השולחן. אי-אפשר להשמיד את היישות הלאומית של העם הפלסטיני. אפשר להרוג בהפגנות ילד אחד ביום, עשרה ילדים ביום, וגם מאה ילדים ביום. זה לא יעצור את התהליך הזה. להיפך, זה ידרבן אותו, כפי שכולנו ראינו על גופנו, בימי המאבק בבריטים, וכפי שהוכח גם במקומות אחרים.

אני שואל, מהו הפתרון? אני שואל את הרוצים בגירוש, אלה שנדמה להם, שהגירוש אפשרי. לא אכנס לשאלה מבחינה מוסרית. הדבר אינו רק בלתי-מוסרי, הוא גם אינו ניתן לביצוע. לא ניתן לגרש. היתה פעם קטסטרופה חד-פעמית, במלחמת 48'. חלק ניכר מהעם הפלסטיני מצא את עצמו בסופה של המלחמה מחוץ לשטח שהפך מדינת ישראל. אני רוצה להיכנס כאן

יהודה ושומרון

להגדרות שתוכנן אמוציונלי. זה היה מאורע חד-פעמי. גם העם הפלסטיני למד ממנו. הדבר לא יקרה שנית. כל מי שמציע הצעה לגבי עתיד השטחים האלה, המחזקים כיום בידי צה"ל, חייב להגות את הצעתו על השולחן. השאלה פשוטה בתכלית: ישנו עם. הוא מתנהג כעם. הוא נאבק כעם. מה עושים בעם הזה?

שמענו זה עתה הצעה לצייר מעין מפה של מדינת-זברה, מפה של מעבריי-חצייה. פס שחור, פס לבן. פס שחור, פס לבן. זה פותר את הבעיה? — לא פתרת דבר. הקמת התיישבות יהודית זמנית. זמנית כמו ההתיישבות בימית. ההתיישבות בימית הייתה זמנית, וגם ההתיישבות החדשה היא זמנית, כל עוד אין פתרון מדיני של קבע.

זה לא עניין פורמלי. זהו עניין מעשי. אלא אם כן מקבלים כהנחת-יסוד, שלעולם לא יהיה שלום בינינו לבין העולם הערבי, ומוכנים להסיק מזה את המסקנות.

והי בהחלט אופציה — איני יודע אם היא לגיטימית, אבל מבחינה היפותטית היא סבירה. אפשר לומר: אנחנו מוכנים לחיות לעולם במצב של מלחמה; ואז גקיים יום-עיון אחר לגמרי: איך לכלכל את מעשינו במאה השנים הקרובות, במצב של מלחמה עם העולם הערבי ההולך ומתחזק מכל הבחינות — כלכלית, צבאית, דמוגרפית, פוליטית. מה אנחנו עושים בפרספקטיבה הזאת?

אך מי שאינו מוכן לפרספקטיבה הזאת, מוכרח למצוא פתרון של שלום. שלום, שלום אמיתי, פירושו מצב, שכל הצדדים הלוחמים, המעורבים בסיכסוך, מוכנים לחיות עמו.

מצב אידיאלי או לא אידיאלי. אגב הסכמה מלאה או חצי הסכמה. אבל מוכנים לחיות עמו. אם נחזור להגדרה הקלאסית של קסינג'ר: שלום, שצד חשוב אחד אינו יכול לחיות עמו, לא יחזיק מעמד. אפילו השגנו שלום כזה, לא היה מחזיק מעמד.

אני מוכן לומר היום את דעתי על מצרים: לשלום עם מצרים אין שמץ של סיכוי להתחזק מעמד, מעבר לתחום של כמה שנים, אם לא יהיה שלום בין ישראל לעולם הערבי כולו. מפני שמצרים היא חלק מהעולם הערבי. הפרישה של מצרים מהעולם הערבי היא עובדה זמנית, והיא יכולה להיות רק זמנית. עצם מיקומה ושייכותה של מצרים לעולם הערבי מונעת פרישה של מצרים דרך קבע. איני מכיר אף מצרי אחד השולל את ההנחה הזאת.

יש החושבים, שמצרים יכולה להתקיים מחוץ לעולם הערבי. סאדאת חשב כך, מאונס. הוא חשב, שבמשך כמה שנים יוכל להחזיק מעמד מחוץ לעולם הערבי. הוא קיווה, שבתוך השנים האלה תיווצר תשתית של שלום בין ישראל לעולם הערבי, בעזרת מצרים, וזו תאפשר למצרים לחזור בכבוד לעולם הערבי. עכשיו מנסה מובאראק לעשות את זה.

לדעתי, אין שום פתרון שהצד הפלסטיני לא יהיה צד בו. אפשר להגיע לפתרון פלסטיני בדרך חיובית, מתוך מחשבה שזה פתרון טוב, ואפשר להגיע לזה בדרך השלילית, בדרך של אלימינציה. כי אין שום פתרון אחר. שלום, שהעם הפלסטיני לא יהיה צד בו ולא יסתדר בו, לא יחזיק מעמד.

לגבי ארבע האופציות שהזכיר תת-אלוף שלו: אני רואה רק אופציה אחת. את שלוש האחרות אפשר לפסול בדרך של אלימינציה. למשל — הפתרון הירדני, אחת מארבע האופציות שהזכיר

תח־אלוף שלו: זה מוביל בדרך עקיפה לאותו היעד. אומרים: ירדן היא מדינה פלסטינית, ועל כן נעשה שלום עם ירדן. נניח שזה אפשרי. אני לא מאמין בזה. אבל נניח שזה אפשרי. זה יוביל בדיוק לאותו דבר, מפני שירדן באמת תהיה אז מדינה פלסטינית, והעם הפלסטיני יקבע בסופו של דבר את צורת הממשל בה.

מלכים באים והולכים. אפשר להחזיק משטר בכוח, במשך זמן מסוים. קצת יותר, קצת פחות. אבל אנחנו רוצים לדבר היום על טווחים יותר ארוכים. בסופו של דבר נגיע בדיוק לאותו מצב: מדינה פלסטינית. פעם היה לי ויכוח על כך עם יצחק רבין, שאני מחשיב אותו כאדם הגיוני, חוץ מאשר בנושא האחד הזה, שאני מדבר עליו כרגע. אמרתי לו: נניח שאתה עושה שלום עם ירדן. הרי גם אתה מאמין שהמלך חוסין לא יחזיק מעמד. במקום או במאוחר תהיה שם מהפכה פלסטינית, בהכרח. מה השגת? השגת, שתעמוד מול מדינה פלסטינית, שתכלול גם את הגדה המזרחית וגם את הגדה המערבית, בגבולות אלה או אחרים, מבלי שתהיה כל מחויבות של העם הפלסטיני לשלום הזה. השגת את הרעה שבשתי האפשרויות: גם מדינה פלסטינית, וגם חוסר מחויבות לשלום, מחויבות של העם הפלסטיני לשלום. הרי המשטר שיגיע לשלטון בעקבות המהפכה יתפוס קרוב לודאי את השלטון על סמך הססמא של המשך המלחמה בישראל. תחת שיהיה לנו שלום עם הנהגה פלסטינית מוסמכת, תהיה מדינה פלסטינית בלי שלום.

מלה אחת על ההנהגה הפלסטינית. אני מכיר אף דוגמא אחת בהיסטוריה, שבה הצליח עם, בבואו לעשות שלום עם עם אויב, לקבוע לעם האויב מי תהיה ההנהגה שלו. תמיד היו נסיונות כאלה. אני זוכר מלחמת-שחרור אחת, שבה לא נעשה ניסיון כזה על-ידי הכובש. אך אינני זוכר אף ניסיון אחד שהצליח. כל עם בוחר בהנהגתו, בצורה זו או אחרת, דמוקרטית או לא-דמוקרטית. הוא בוחר לעצמו, בסופו של דבר, את המנהיגות שלו. ואני מוכרח לומר: איני רואה גם את ההיגיון שבניסיון לעשות שלום עם הנהגה שאנחנו נמנה אותה בעצמנו. יש אנשים הסבורים, שצריך להקים בתוך העם הפלסטיני מנהיגות, שתהיה מקובלת עלינו. יש הקוראים לה "מנהיגות מתונה". יש הקוראים לה מנהיגות של קוויולינגים. (אני רוצה להימנע ממושגים הטעונים מתח ריגשי). השם אינו חשוב. חשוב העיקרון:

כל מנהיגות, שישאל תכפה על העם הפלסטיני, או על חלק מהעם הפלסטיני — עצם העובדה שישאל היא הכופה אותה, תהפוך אותה לבלתי-יעילה, לבלתי-חשובה. אנחנו הרי רוצים לעשות שלום עם מנהיגות שתוכל To Make it Stick, שתוכל לכפות את השלום הזה על עמה, שתוכל "למכור" אותו לעם שאתו אנחנו רוצים לחיות בשלום.

עם מי יש לעשות שלום? — עם ההנהגה, שכל העם הפלסטיני, בלי יוצא מהכלל, — או ליתר זהירות: שתשעים וחמישה אחוז מהעם הפלסטיני — רואים בה את המנהיגות שלו. אם המנהיגות הזאת היא סימפטית, או אנטיפטית, או אפילו אנטיפטית מאוד — זה לא משנה דבר. הייתי אומר, בצורה פרודוסקאלית: ככל שתהיה יותר אנטיפטית, כן תהיה יותר יעילה לעשיית שלום, יהיה לה כוח רב יותר, יהיה סיכוי גדול יותר שהשלום הזה יתקבל על העם שלה כולו.

איני חושב, שהמצרים היבבו באופן מיוחד את מנחם בגין, או את מיסטר הליפורד. אבל הם הבינו שיותר קל לעשות שלום עם מיסטר הליפורד, מאשר עם מיסטר המערך. הם ידעו, שהשלום, אם יושג, יש לו יתר סיכוי להשתרש ולהתקבל על הציבור היהודי, דוקא מפני שההנהגה הקיצונית עשתה אותו.

לכן אני אומר, מבחינה תיאורטית ומעשית כאחת: אם משהו אוהב את אש"ף או שאינו אוהב אותו, אין זה משנה ולא כלום. בסופו של דבר, אם רוצים בפתרון של שלום, הוא מוכרח להיות עם העם הפלסטיני, בהנהגת אש"ף, בשותפות עם העולם הערבי כולו. אין ויכוח על כך, ששלום אשר יתקבל על-ידי העם הפלסטיני, יתקבל כמעט אוטומטית על-ידי המדינות הערביות האחרות. מהו הסיכוי להשגת שלום כזה? איך לעשות אותו? האם הצד השני, באמצעות מנהיגותו המוסמכת, מוכן לשלום כזה?

אפשר להתווכח על כך שעות רבות; ואני מוכרח לומר: בוויכוח זה מבחינה אחת אני בעמדת נחיתות. העובדות, שעליהן מסתמכים בעלי הדיעה הנגדית, הן די ידועות בארץ. אולי אף יותר מדי. בעוד שהעובדות, שעליהן מנסים להסתמך אנשים המחזיקים בדעה שלי, בדרך כלל אינן ידועות ברבים. כדי להסביר זאת יש לפרוש את כל המפה של אש"ף. מה זה אש"ף? איך פועל אש"ף? איזה מגמות יש בתוך אש"ף? זה עולם שלם, שאינו מוכר בארץ.

אני מניח, שבקהילת המודיעין יודעים על כך יותר. אבל הציבור הרחב אינו יודע.

על כן, אני נאלץ לומר דברים, שלא יהיה לי הזמן לבסס אותם. אני מקוה, שבהמשך הדברים אולי תהיה הזדמנות לכך.

אני מדבר על סמך ניסיון אישי. טיפלי בנושא זה באופן אישי שנים רבות. אני מקיים מגע עם זרמים מסויימים באש"ף מזה כ-8 שנים; ואני מוכן לקבוע: אין לי ספק, שאם מדינת ישראל, תקבל, אפילו באופן מינימלי, את האופציה הזאת, כאופציה אופרטיבית, ניתן להביא לתהליך מבוקר לשינוי מקביל באש"ף, שיאפשר לאש"ף להיות שותף בתהליך השגת השלום.

הנוסחה שהובאה בשעתו על-ידי יושב-ראש הישיבה הזאת — נוסחת יריב — היא פתיחה מספקת לטיפול תהליך פנימי באש"ף, שיוביל לתוצאה זו. אין לי ספק, שהכוונות המרכזיות באש"ף, כלומר בתנועת פת"ח, היו רוצים לעלות על דרך זו, למרות כל הבעיות החמורות שיש שם — וזה סיפור גדול כשלעצמו.

יושב כאן האלוף יריב. אני זוכר שיום אחרי שאלוף יריב פירסם את הנוסחה הידועה שלו, הייתה לי פגישה עם סעיד חמאמי המגזח בלונדון, ואני זוכר את תגובתו ותגובת עמיתו, את הצהלה, את השמחה (אני מרשה לעצמי לומר: חמאמי המגזח, מפני שאדם שמסר את חייו על מזבח השלום, זכרו קרוב לליבנו). אני זוכר את הצהלה שהייתה באותה פגישה אצל הפלסטינים. היו שם כמה אנשים, שהייתה להם ההרגשה שפה נפרצה הדרך ההיסטורית, שתוביל לפתרון המקובל עליהם, שיספק את המינימום של המאוויים הלאומיים שלהם, שאיתו הם יכולים לחיות. המינימום הזה — שהוא מכסימום מבחינתנו, אבל מינימום מבחינתם — הוא מדינה פלסטינית בגדה וברצועה.

ח"כ ד"ר אליהו בן-אלישר:

הפתרון המדיני-בטחוני, האידיאלי בעיניי, לבעיית יהודה, שומרון וחבל עזה הוא החלת ריבונותה של כרינת ישראל על חבלי ארץ-ישראל המערבית אלה.

אולם, הפתרון האידיאלי הזה לא ניתן היום למימוש. לא אכחד את אכזבתי, וגם לא את ההתפשרות שלי עם מציאות מסוימת, שנוצרה בשנים האחרונות. למען השלום עם מצרים הקרבנו קרבנות, שפורטו לרוב בימים האחרונים; ולכן לא אחזור עליהם.

אולם, לא ציינו בצורה מספקת, את אחד הקרבנות הכבדים ביותר, ואולי אף הכבד ביותר, והוא: שלמען אותו שלום, הסכימה מדינת ישראל לשלם גם את המחיר, שפירושו אי-החלת הריבונות הישראלית על יהודה, שומרון וחבל עזה.

אי החלה, אני מקווה, זמנית. אלא שהיא קיימת בטקסט הבין-לאומי, הקרוי "הסכם קמפ-דייב". לכן, אני חייב לדבר על בסיס אותה פשרה, על בסיס של אותו מחיר וקרבן, שאיננו אידיאולוגי בלבד, אלא גם מדיני.

מה שיוצא מהסכם קמפ-דייב, בצורה חר-משמעות, נכון לזמן מעבר בן 5 שנים, הוא האוטונומיה המלאה לתושבים הערביים של יהודה, שומרון וחבל עזה. פירושה של האוטונומיה המלאה הזאת, לפי הפרשנות הישראלית, מקסימום של סמכויות לתושבים הערביים הא"י. אני מדגיש: מקסימום של סמכויות. הייתי מרחיק אף עד קצה גבול ההיגיון ואומר, שלו הייתי משוכנע שהפלסטינים ויתרו על שאיפתם להקמת מדינה פלסטינית, הייתי מוכן ללכת אף מעבר למה שאני יכול ללכת היום.

המועצה המינהלית של האוטונומיה תוכל לנהל את כל אותם העניינים, אשר יוענקו לה, בהתאם להסכם אשר יושג בין מצרים, ישראל, ארצות-הברית וירדן, אם האחרונה תסכים להיענות להזמנה להשתתף בשיחות. כל הסמכויות, מלבד אלה העלולות לאפשר לתושבים הערביים של יהודה, שומרון וחבל עזה להכריז על עצמאות.

אני חייב לכלול בזאת גם את הסממנים המסמלים ריבונות. לו הייתי בטוח שהם לא רוצים בעצמאות, או שהם ויתרו על הרצון לעצמאות, הייתי מוכן גם לתת סממנים מסויימים. כי אז, לא היה בהם עוד כדי לסמל את האפשרות לריבונות, או את הריבונות.

מדינת ישראל מוכנה ללכת עד למקסימום הזה, כדי להבטיח פתרון, שקרוב לוודאי איננו משיב רצון, לתושבים הערביים של ארץ-ישראל, אם כי הוא, בכל זאת, לא בלתי משיב רצון, במידה מספקת. ובודאי שהוא מספק, להבטיח הן את בטחונה של מדינת ישראל והן את שאיפותינו הלאומיות.

ניתן ללכת עד קצה גבול האפשרות של הויתורים. אבל מעבר לכך, לא. אין לנו זמן, במעמד זה, להעלות את הטענות המוסריים, את הצדק של הציונות ושל היהדות. להבטיח את עתידה של מדינת ישראל, את בטחונה, זה כבר מוסרי דיו, לומר שאתה מעניק לערביי ארץ-ישראל את המקסימום שאתה יכול, ואולי מעבר לכך — זה כשלעצמו כבר מעיד עד היכן אנחנו מוכנים ללכת. מי בכלל חושב, שאותם ערבים אשר יחיו במשטר האוטונומיה, לא יהיו, או

יהודה ושומרון

לא יוכלו להיות, בעלי זכויות אזרחיות, כפי המקובל. נכון, מחולקות. בחלקם באוטונומיה, בחלקם בתוך היחידה הזאת כולה, שהיא ארץ-ישראל המערבית; בחלקם, בירדן. אנחנו נוטים לשכוח שערביי יהודה ושומרון הם אזרחים ירדניים. אם ממשלת רבת-עמון תאפשר זאת, הם יוכלו גם להצביע ולבחור לפדלמנט היושב בדבת-עמון.

נכון, ארץ-ישראל המערבית תישאר יחידה גיאוגרפית וכלכלית אחת. לצעדי הגדול, עדיין לא משפטי. חלק אחד נמצא תחת ריבונות ישראל. חלק אחד — ללא ריבונות כלל. זהו הפטנט של קמפ-דייב. אני קורא לזה פטנט, מפני שזה בדיוק מה שאיפשר את חתימת חוזה השלום בין ישראל למצרים, או את המשך התהליך שיצא מקמפ-דייב ושהוביל לחתימה על חוזה השלום.

מאחר שלא היה אפשר לפתור את בעיית הריבונות, שהרי ריבונות אינה ניתנת לחלוקה, וגם השטח לא ניתן לחלוקה, לא הייתה ברירה, אלא פשוט להניח בצד את בעיית הריבונות ולהתייחס לאוכלוסיה, כלומר לתושבים בלבד.

כאן נעשתה החלוקה: בין הריבונות לבין הפתרון לבעיית האוכלוסיה. אם כן, מבחינה משפטית, ארץ-ישראל המערבית לא תהיה יחידה אחת, לצערי הגדול. מבחינה גיאוגרפית וכלכלית — כן, בהחלט כן. לא יהיה עוד "קו ירוק". יהיה קיים חופש מוחלט למעבר בני-אדם וסחורות. חופש מעבר גם לאותם אזרחים ירדניים שיורשו להיכנס לירדן, דרך הגבולות הפתוחים בין ארץ-ישראל המערבית לארץ-ישראל המזרחית. היינו רוצים שגם אזרחים ישראליים יוכלו לעבור באותם גבולות. אולם, הדבר תלוי בממשלת רבת-עמון.

האם ניתן להגיע לזה?

— למיטב הכרתי, מצרים תהיה מוכנה להסתפק בפחות מאשר עצמאות פלסטינית, בתנאי שהיא תשתכנע שהיא לא מסוגלת לקבל את העצמאות הזאת. היום היא איננה משוכנעת בכך. אינני חושב, שמצרים הרשמית תהיה מוכנה להחזיר את ארצה לדרך המלחמה בישראל, רק מפני שהיא לא השיגה את העצמאות הפלסטינית.

אני מאמין בהחלט, שאותם אינטרסים מצריים, שהביאו את סאדאת לעלות על דרך השלום עם ישראל, שרירים וקיימים גם היום, אחרי היעלמו של סאדאת.

אני מאמין בהחלט, שאף-על-פי שהאינטרסים האלה קשורים בפתרון לבעיה הפלסטינית — הרי שאין הם משרעבדים לבעיה הזאת ולפתרונה. כשם שאני חושב, שאחת הערובות המרכזיות להמשכיותו של השלום בין ישראל למצרים טמונה בכוחה של מדינת ישראל, לא רק הצבאי, אלא גם החברתי, המוסרי, הכלכלי, המדיני. אני מאמין במלוא האמונה, שהמצרים מסוגלים לריאליזם מדיני והם גם הוכיחו זאת בעבר.

לכן, אנחנו חייבים, וגם יכולים, להביא אותם לאותו דיאלוג. לא מיד. אולי בתוך כמה שנים. ריאליזם, אשר ישכנע אותם שהשלום אפשרי, אף-על-פי שהבעיה הפלסטינית לא נפתרה במאת האחוזים לשביעות רצונם, אלא בכמה אחוזים פחות מכן. אבל האמת ניתנת להיאמר, שהיא גם לא נפתרת במאת האחוזים לשביעות רצוננו אנו. כאן אפוא יש פשרה.

שנית, בין אם נסכים ובין אם לאו, שהפלסטינים צריכים להיחשב בין העמים הגלחמים על עצמאותם, כנראה מר אבנרי לא שמע מצידו, שבמגמות של אש"ף כתוב ברורות, שהם מתכוונים לחסל את מדינת ישראל, שישראל לא צריכה להיות קיימת. זה כמובן קרדינאלי מאוד: על העם, שתנועת השיחרור הזאת מתכוונת לחסל אותו, להיות זהיר באשר להכרה בה כגוף שמחפש רק את השחרור. על-כל-פנים כאן ברור, שאנחנו זקוקים להבהרה מסויימת.

למעשה, דברי הפתיחה של מר אבנרי אמנם קולעים למטרה. הטשטוש של העובדות בימינו, באשר לסכסוך באזור הזה, הוא שהביא לידי הצלחה גדולה מאד ללהטוט הערבי ולתעמולה הערבית. הוא הפך את הסכסוך הקיים — הסכסוך היסודי בין העם היהודי לבין האומה הערבית הגדולה בכללותה — לסכסוך כביכול בין עם חזק ודורסני יהודי, לבין עם מסכן קטן פלסטיני. באותו הקשר, מעניין שכאשר מר אבנרי מדבר על האפשרות של פתרון ירדני, הוא טוען, שבסופו של דבר, התוצאה תהיה אותה תוצאה, מכיון שאש"ף ישלט, בסופו של דבר, גם על עבר-הירדן מזוהה. איך זה משתלב, איך זה עולה בקנה אחד, עם התמונה של עם שאין לו מולדת — שהוא בכלל משולל מולדת, ואנחנו גזלנו ממנו את המולדת? מה זה עבר-הירדן? אם כן, עבר-הירדן הוא בכל זאת "פלסטיני", ואנשי אש"ף עצמם שואפים להיות השליטים שם. הם אומרים זאת. הם רואים את פלסטין כפלסטין משני עברי הירדן. אם כן, יש סתירות בטיעונו של אבנרי, שאני חושב שהן טענות הבהרה.

למעשה, הרי הלהטוט העיקרי, כפי שאמרתי, היה הפיכת הסכסוך למעין סכסוך, מעין מעשה השתלטות של עם יהודי על השטח השייך לעם פלסטיני.

אם כן, שוב, הניסיון המר שלנו, בתקופתנו, הוא הרי לא קודם כל של מלחמה ביישות שאפשר לכנות אותה פלסטינית. הרי היו לנו כאן מלחמות גם לפני '48. אז כבר קיבל הסכסוך צורה אלימה. וב-'48, כשאנחנו הרי הסכמנו לשבת אף בשטח קטן ביותר של ארץ-ישראל, גם אז התקיפו אותנו.

מי התקיף אותנו? הרי היו אלה עמי ערב המלוכדים — במידה שהם מאותדים, ולא "פלסטינים". ב-'67 קרה אותו דבר. כאשר פרצה מלחמת ששת הימים הרי לא ישבנו ביהודה ובשומרון. איך אפשר לטעון, שהסכסוך כאילו התחיל משיבתנו ביהודה ובשומרון?

לא ישבנו שם, ובכל זאת, היו הצהרות ויכולנו לתת בהן אמון — היו ב-'67 הצהרות, כמו שהיו ב-'48, שהכוונה הערבית היא שלא נהיה כאן, שיחסלו אותנו. אני מבין את הכוונה שלהם, מכיון שהיא מבוססת על אמונה מסויימת. יש כאן אלמנט דתי — גם לאומי, גם דתי. יש כאן דוקטרינה, דוקטרינה ערבית מוסלמית, האומרת, שבשטח שהם רואים כשטח שלהם, והוא שטח גדול מאוד, מהמפרץ הפרסי ועד הים האטלנטי (וייתכן שאילו היו נסיבות בינלאומיות אחרות היו רואים גם את ספרד בתוך השטח הזה) אסור שתהיה ריבונות אחרת שאיננה מוסלמית-ערבית. יכולים לחיות ביניהם עמים אחרים, אבל רק כעמים ממדרגה שנייה, בעלי מעמד של "דהימי". הנה אותו בוטרוס ע'אלי, סגן שר-החוץ של מצרים, אדם שבדאי אפשר לומר עליו שהוא אינטלקטואל, איש מלומד מאוד, והוא גם מייצג משהו — הוא קבע ב-'1975,

הוא הדין גם לגבי ארצות-הברית. גם ארצות-הברית תהיה מעוניינת, בעתיד הקרוב ביותר, להגיע לפתרונות בדרך הקלה ביותר. מטבע הדברים, כי זה טבעם של כל הצדדים השלישיים: למצוא את הנוסחה הקלה ביותר, הפשוטה ביותר. וזאת אמנם עלולה להיראות כהליכה לקראת מדינה פלסטינית, נצטרך להראות לארצות-הברית, בדיוק כפי שנצטרך להראות למצרים, שזאת איננה הדרך הקלה ביותר, בגלל כושר העמידה וכוח ההתנגדות שלנו. השלום בין ישראל ומצרים יימשך, אף אם לא נגיע לפתרון משביע רצון, במאת האחוזים, מבחינת האמביציות המצריות והפלסטיניות של הבעיה הפלסטינית.

האוטונומיה, הגם שאיננה נותנת את מלוא הסיפוק לערבים, אף לא לנו, תיתן את הביטחון למדינת ישראל באמצעות נוכחותו של צה"ל, בהתאם לקמפ-דייב, ביהודה, בשומרון ובחבל עזה, ובאמצעות ההתפרסות של ההתיישבות היהודית, ונוכחות יהודית, בחבלי ארץ-ישראל אלה.

שמואל כץ:

כיון שמטרת הכינוס הזה היא לברר דברים, אני חייב, בראשית דברי, לשאול שאלה אחת וגם להציע תיקון אחד. אבקש מד"ר בן-אלישר, שבהזמנות השנייה שתינתן לו לדבר אחרי-כן, אולי יצטט מהסכם קמפ-דייב, היכן כתוב, שיש סייגים לסמכויותיה של מועצת האוטונומיה, שימנעו ממנה דרישה לעצמאות.

ייתכן, שמה שאני שואל — התשובה למה שאני שואל — איננה עוזרת בדיוק לתיוזה שלי. אבל בכל אופן כדאי לברר את העובדות.

והדבר השני: אני שואל את ד"ר בן-אלישר, היכן בהסכם קמפ-דייב נמצא הרעיון, שהסכם קמפ-דייב התכוון להשאיר את שאלת הריבונות פתוחה. עד כמה שאני הבנתי את הסכם קמפ-דייב, על-כל-פנים בטקסט המקורי שלו, ברור, שאחרי חמש השנים של האוטונומיה יהיה משא-ומתן לקביעת המעמד הסופי של השטחים האלה. כפי שאני מבין זאת, הכוונה היא לקבוע אז, למי תהיה הריבונות. ייתכן, שגם אחרי כן יישאר העניין פתוח. אבל כוונת ההסכם היא לדעתי ברורה, אלא אם כן לד"ר בן-אלישר יש טקסט אחר.

אשר לטיעון, שיש מילים ברורות ויש מילים לא ברורות ואינטרפרטציות — הרי אין בכך כדי לשנות את המצב כאן.

אשר לדברי מר אבנרי, אני חייב לומר משהו. כי זה כבר נוגע גם לתיוזה שלי. הוא טוען, שלא מספיק נאמר על העובדות שהוא רצה להביא אלינו. יחד עם זה, הוא טוען, שלו יש ידיעות מהימנות, וכי הוא למד את הבעיה. אנחנו יודעים שהוא למד את הבעיה אשר לפלסטינים, וגם לאש"ף — מהן מגמותיהם וכו'. אבל כנראה שעם כל השקידה שלו, הוא לא שם לב לפחות לשתי עובדות, הנראות לי חשובות:

האחת היא, שאש"ף, או על-כל-פנים הרכיב העיקרי באש"ף, הוקם בשנת '64, כלומר כשישראל לא הייתה ביהודה ובשומרון. נשאלת השאלה: למה הוא הוקם ולמה הוא התחיל במלחמה נגד ישראל, כאשר כוונותיו הן כל כך מוגבלות וצנועות (כדברי אבנרי) והן מצטמצמות ביהודה ובשומרון?...

בימים ההם, בדצמבר '78 נשאל סאדאת ונשאל ע'אלי (ואולי נשאלו גם אחרים) מה משמעות הדברים? סאדאת טען אז, שהוא מוכרח לקיים את מחויבותו — מצרים צריכה לקיים את התחייבותיה — לשאר עמי ערב. וכשע'אלי נשאל, איזה מדל אתה רואה למילוי מחויבות זאת, הוא אמר: כמו שמצרים נכנסה למלחמה ב-1948.

כולכם יודעים, מה היתה ישראל ב-1948. והנה רק לפני יומיים, חזר מר ע'אלי על אותה הודעה — ואישר עוד פעם את המחויבות. לפני יומיים הוא הודיע שמצרים תצטרך לקיים את מחויבותה לפי הסכמיה עם מדינות ערב משנות ה-50! העיקר הוא, שאם כי אנחנו יכולים להסיק מסקנות שונות, אנחנו חייבים לפחות לדעת במה המדובר, מי הם הצדדים בסכסוך.

ח"כ דני רזוליו:

אני אנהג בצורה קצת שונה מקודמי בכך, שראשית אדבר בעיקר על היהודים. שכן, אם מאזינים במשך השנים האחרונות לויכוחים המתנהלים אצלנו ובהם דנים על התפיסות המדיניות שלנו, הרי בעיקר מדברים על הערבים. אנו מתווכחים איך תיראה המדינה של הערבים, האם יש מקום למדינה פלשתיאית וכן הלאה. לדעתי, עלינו, בראש ובראשונה, לחזור ולנסח את הקונצפציות היהודיות והציוניות, שלשמך קמה מדינת ישראל.

שנית, בעיקר אקשה על עצמי ולא אתנצח עם חבריי. אני רוצה להתמודד עם תפיסתי, מאחר שלדעתי, ביום-עיון כזה, זוהי הדרך הנכונה. לפיכך, הייתי מצפה מאורי אבנרי, למשל, להבהיר לנו בנתונים, אם אמנם יש כאלה, מהם האלמנטים באש"ף הרוצים ויכולים להידבר אתנו. ואם זה לא ידוע, הרי גם זה נתון, ועלינו לבחון איך מתמודדים עם הנתון הזה.

פעמים רבות טוענים, שיש לבחון תכניות על-פי קבילותן האפריורית, זו הנתונה מראש. אם אמנם כך הדבר, ועלינו לקבוע את התפיסות המדיניות והתכניות על-פי קריטריון הקבילות האפריורית על-ידי הצד השני, הריני חושש, שהתכנית הריאלית המדינית היחידה של ישראל היא נסיגה לגבולות '47. וזאת על-אף העובדה, ששמעתי מפי משה דיין, בשעתו, שלפי הערכתו, ההשג הגדול ביותר של מלחמת ששת הימים היא לגיטימציה ערבית לגבולות '67.

אולם אנחנו לא מקבלים את ההנחה, כי אופציה מדינית ריאלית יחידה, היא זו המוענקת בקבילות אפריורית על-ידי הצד השני. לו קיבלנו זאת, הרי הציבוריות הישראלית והיהודית הייתה מונעת מעצמה ויכוחים רבים ומחלוקות לרוב. הם לא נמנעו, כיון שבשום עניין ובשום נושא לא נהגנו כך; גם בהתמודדות עם אלה שדיברו "בשם ההיסטוריה".

יש להגות, שאף עם — לא אנחנו, לא הערבים — לא לקח את "בשם ההיסטוריה" כנקודת-מוצא יחידה, כי אחרת הרי לא היינו יוצאים ב-1947 למלחמה — או אם תרצו, נקלעים למצב של מלחמה — ויוצאים ממנה עם מפה מדינית, כפי שיצאנו ממנה. והרי זו הייתה מפה שונה מזו שאתה נכנסנו אליה, ואיזו מהן ניתנה אפוא "בשם ההיסטוריה"? לפיכך, ברור ומובן, שכל קונצפציה אינה יכולה להימדד על-פי קבילותה האפריורית, אבל היא קשורה בהחלט לתפיסה אידיאולוגית.

קודם בהרצאה ואחרי כן בראיון, ששלוש עם ישראל בא בחשבון רק אם ישראל תוותר על הציונות ועל שאיפתה להיות עם ריבוני. אם נשתלב, אם העם היהודי ישתלב בקרב "העולם הערבי" בלי הציונות — אז יכול להיות שלום. כלומר, אם נקבל את המעמד של קבוצה או עדה ממדרגה שנייה בתוך העולם המוסלמי, אז העולם הערבי הטוב והמיטיב, אז אנחנו נוכל להיות כעדה, אז יהיה שלום. אחרת, הוא אמר, לא יהיה שלום.

הרי אותו ראיון ביטא מוסטפא חליל, כאן, גדמה לי, באוניברסיטת תל-אביב. הוא לא ביטא זאת באותו חדר, אלא באופן כללי. אנו לא רואים את היהודים בכלל כעם, אלא כעדה, עדה דתית. אם כן — יש להם מושגים משלהם; ואני מבין אותם. אינני בא אליהם בטענות. אבל עלינו לדעת זאת. שלא נבלבל את עצמנו, או את מוח עצמנו, בלהטוט שלהם, להציג אותנו כמי שנלחם רק בחלק אחד של האומה שלהם, כשהם כולם חותרים לחיסולנו.

לפני 13 שנה ניתן המפתח לטקטיקה שלהם בשבועון מצרי, אלי-מוסאווה, שכתב, בפשטות: אין גירוש אחינו (הוא מדבר על הפליטים) מבתיהם צריך לגרום לנו דאגה, מה גם שגורשו לתוך ארצות ערביות. המוני העם הפלסטיני אינם אלא משמר החלוץ של האומה הערבית, תוכנית להסערת דעת-הקהל העולמית בשלבים. שכן, זו לא תוכל להבין, או לקבל מלחמה מצד מאה מליון ערבים נגד מדינה קטנה.

בחכמה רבה הם הפכו אפוא את הסכסוך למלחמה של מדינה "גדולה" — ישראל — נגד "עם פלסטיני" קטן. הצליחו, במידה רבה באשמתנו — כי אנחנו לא ידענו, כנראה, איך להילחם בסילוף הזה.

אם כן, ברבאט, בשנת 1974, הכירו מדינות ערב באש"ף כנציג הלגיטימי של העם הערבי. למעשה, הוא משמש כחוד החנית של האומה הערבית בכוננתה לחסל מדינת כופרים, או מדינה זרה זאת.

הרעיון הזה לא מת כאשר מצרים חתמה על הסכם שלום. אני רואה את הסכם השלום כשלב, שלב מוצלח, מבחינת הערבים, לקראת המטרה הסופית הזאת. בנובמבר '78 פורסם בעולם כולו, הנוסח של חוזה השלום בין ישראל למצרים. אבל החוזה נחתם רק ארבעה חודשים אחרי כן. מדוע חל העיכוב? הוא חל כיון שסאדאת דרש שיוכנס בו סעיף, או שיוצא ממנו סעיף, כדי שיישאר למצרים חופש הפעולה, בהתאם לחוזה ההגנה ההדדית שלה עם שאר מדינות ערב, כלומר, אם מדינה ערבית אחת תימצא במצב של מלחמה עם ישראל, ותדרוש ממצרים שהיא תצטרף — או אז מצרים תהיה מחויבת להצטרף. או, בנובמבר 1978, כאשר הדרישה הזאת הוגשה לראש הממשלה, הוא טען, שזה מוציא את הנשמה מחוזה שלום. כי מה תשנה לנו התתימה על חוזה שלום, אם בכל שעה שהיא תהיה מצרים באותו מצב, או תהיה נתונה לאותה מחויבות, כפי שהייתה קודם לכן...

כלומר, מחויבות לנהל נגדנו מלחמה, לא בגלל סכסוך ספציפי בינינו, אלא מפני שיש לסוריה סכסוך אתנו או לעיראק. או מפני שלכולם יש סכסוך אתנו. כי אנחנו מלכתחילה "התוקפים הציונים" שהשתלטו על פלסטין. אם כן, בסופו של דבר, נחתם הסכם שכולל סעיף קצת מבובל, אבל ברור די כדי לתת למצרים את הזכות הזאת. אבל העיקר היא הכוונה בתודעה המצרית.

יהודה ושומרון

למה? — מפני שבדיוק ברגע שהממשלה נתקלה במציאות מדינית שחייבה להביא יחד את הפרמטרים הריאליים בשטח, הרי הייתה צריכה להגיע לפשרה. הממשלה הזאת הגשימה את הפשרה שהיא בחרה בה, אגב ויתור על דברים, שלדעת, היו חיוניים.

על רקע המציאות החדשה התפתחו שלוש גישות בסיסיות, הנתונות היום בויכוח ציבורי. האחת, זו של ארץ-ישראל השלמה, היא פשוטה, חד-משמעית, מדברת במונחים של שחור-לבן. היום, בגלל המציאות המדינית, היא ניתנת, לכאורה, לביצוע. שמענו את הרצאתו של אורי בראון כאחת הדוגמאות הבולטות ביותר בעניין זה. בין השאר התבטא הדבר באמונה, שעצם פריסת ההתיישבות מגבירה גם את הפריסה הציונית. תפיסה כזאת לא הייתה בעבר נחלת התנועה הרוויזיוניסטית בארץ. אבל עכשיו — לפחות מאז שהליכוד עלה לשלטון — הם אימצו לעצמם תפיסה זאת, לפחות ככורח-המציאות.

לכן, הויכוח כיום על ההתיישבות הוא ויכוח מדיני, לא פחות מאשר ויכוח חברתי או משקי. בעלי הגישה של ארץ-ישראל השלמה חייבים להתמודד עם השאלה, כיצד ניתן לפתור את הבעיה הערבית — ארץ-ישראלית, כפי שמגדיר אותה מנחם בגין, האומר, שבאזור חיים ערבים ארץ-ישראלים, שהם פלשתינאים, שחלק מהם אזורי ישראל וחלק מהם אזורי ירדן ולחלק מהם אין כלל אזורות, הלא הם אנשי עזה. איך במציאות הזאת פותרים בעיה זאת, שבפניה ניצבת מדינת ישראל? על-ידי חלוקת הבעיה הערבית-ישראלית לשלוש יישויות מדיניות? ואולי לשתי יישויות מדיניות? ומה התשובה שיש לאורי אבנרי לשאלה הזאת? הבעיה האמיתית היא — בסוגיה זו — לא מה אתה אומר לערבים משכם, אלא מה אתה אומר לאזור ישראל, מכפר-סיף, שהוא שכני.

התפיסה השנייה היא תורת החזרה לגבולות '67, כלומר — ויתור טוטאלי. גם כאן הכל חד-משמעי, ברור לחלוטין.

הגירסה השלישית היא זו של הפשרה הטריטוריאלית, התפיסה אשר נולדה מהצורך להגיע לפשרה בין המרכיבים, זו שבאה לכלל ביטוי ב"תכנית אלון". כולנו מכירים אותה ולכן לא אחזור עליה. אעיר רק שתי הערות:

הערה ראשונה — המתקשרת בהרצאה של אורי בראון — היא, שהתפיסה הזאת גרסה, בין היתר, שקיימת חפיפה בין גבול הביטחון, בין הגבול המדיני, לבין הגבול ההתיישבותי. תפיסה זאת הנחתה את ממשלות המערך בפריסת ההתיישבותית שלהן, אשר במסגרתה הוקמו מ-1967 עד 1977 112 יישובים מעבר לקו הירוק.

הערה שנייה — התפיסה הזאת חייבה גם להגדיר את המקומות שבהם לא מתיישבים, וזאת על-מנת שתישארה פתוחות האופציות אשר יאפשרו להיאבק על תפיסה מדינית, אשר תשמור על מדינת-ישראל כבעלת רוב יהודי, גבולות ביטחון ומבנה מאוזן כלשהו. זוהי הדרך היחידה כדי שנוכל להתמודד, לפי הערכתי, בצורה שונה עם מה שמתרחש היום ביהודה ובשומרון.

אין לי ספק, שגם אם אני מקבל את ההנחה, שיש צורך לעשות מאמץ לאתר ביהודה ושומרון הנהגות המוכנות להגדיר את התנגדותן לאש"ף מבלי להביא בחשבון את תפיסתן המדינית

לפי התפיסה האידיאולוגית אתה מגדיר את היעדים שלך, אתה מנסה את האסטרטגיה שלך, אתה גוזר את הטקטיקה שלך — כלומר, מתמודד עם המדיניות שלך. לכן, אני מסכים עם הדרך שאורי אבנרי הלך בה בפתיחת הדיון הזה, בכך שאמר, שראשית עלינו להגדיר את היעדים של ישראל ועלינו לבחון, אם הם מקובלים עלינו, ואם לא — במה אנחנו נבדלים. אחר-כך עלינו לברר, איך הקונצפציות שלנו מוליכות אותנו לאותם יעדים; ועל זה יכולה להיות, כמובן, מתלוקת.

אני מרשה לעצמי לומר, שיש בינינו, בין כל היושבים כאן, הסכמה, שיעדה של ישראל הוא קיום המדינה, שתוכל להגשים את המטרה הציונית, הוזה אומר — ריכוז רובו של העם היהודי במדינת ישראל בתנאים של שלום וביטחון. וכשאני מדבר על ריכוז העם היהודי במדינת ישראל, אני מדבר על עליית היהודים לארץ. וכאן תורשה לי הערה דמוגרפית: קיימת עלייה יחסית של היישוב היהודי בארץ כחלק מכלל היישוב היהודי בעולם. אבל הדבר לא בא עקב עלייה, אלא בשל התמעטות גומינלית של מספר היהודים בעולם, מצד אחד; ועלייה יחסית קטנה בחלקה של ישראל בכלל האוכלוסיה היהודית בעולם, מן הצד האחר. אבל לא זו הייתה כוונת הציונות; ואם כי לא על זאת אנחנו דנים היום, הרי רציתי להעיר על-כך.

לשם הגשמת היעד הציוני חייבת התנועה הציונית לממש את זכותה ולקיים מדינה יהודית בארץ-ישראל. המציאות, שבה ממשלת הציונות את יעדה, היא מורכבת מאד, כיון שבאותה ארץ שבה אנחנו עושים למימוש היעדים שלנו, הדבר יתגשם רק אם נוכל לקיים בה מדינה יהודית בעלת רוב יהודי ברור. מדינה אחרת איננה יכולה להיות דמוקרטית; ומבלי שנוכל להיות מדינה דמוקרטית, לא נוכל לממש את היעד הציוני שלנו.

ובאותה כברת-ארץ יש התהוות של לאומיות ערבית. היא לא הייתה בשעת, היא לא באה מן החוץ, היא בהתהוות, ולכן היא מאד גוילה ומאד לא-שקטה.

וכל זה מתרחש במזרח-התיכון, שהעובדה היחידה, אולי, היציבה בו — היא אי-היציבות. בתוך כל זה עלינו למצוא את הפתרונות שלנו, לנסות את המדיניות שלנו, לקבוע את הפרמטרים המדיניים. ואם ההנחה המקובלת היא, שאנחנו יכולים להגשים את הציונות רק בארץ-ישראל — ואגב, אני חושב שהויכוח, אם רק בארץ-ישראל, לא הסתיים עדיין בציונות, והתיוה בדבר המרכיבים, לא המרכיב האחד אלא המרכיב הכפול, היא שוב בעלייה — הרי עלינו להביא בחשבון גם את העובדות באשר לנוכחות ערביי ישראל והתהליכים שהם עוברים וגם את צורכי הבטחון של המדינה.

כלומר, מיצוי אופטימלי של הפרמטרים האלה או שהוא מחייב פשרה, או שיש לומר, שיש פרמטרים שאין להתחשב בהם; וזוהי נקודת-המחלוקת.

משום כך, הפשרה הטריטוריאלית היא לא "טריק" פוליטיקני של פלטפורמה מפלגתית, אלא היא הבסיס. היא הייתה בבסיס התפיסה הציונית מאז ומעולם; ומי שהאזין לדבריו של בן-אלישר שמע למעשה את אחת התפיסות של הפשרה הטריטוריאלית. הוא אמר, שאתקיף אותו על פרשת פתחת רפיח, ובצדק אמר זאת. פרשת פתחת רפיח הייתה אחת הדוגמאות הפחות מוצלחות של הגשמת העיקרון של הפשרה.

אורי אבנרי:

קודם לכל, יש לציין בסיפוק — וזוהי עובדה מעודדת — שאפשר בכלל לנהל ויכות כזה, באוירה רגועה, בין דעות שונות כל כך; ואני מקה, שאין צורך להוסיף במשפט זה את המילה "עדיין".

אני מקבל את דברו של דני רוזוליו, שצריך להתחיל בקביעה מה אנחנו רוצים. נראה לי, שאנחנו צריכים לדרוש מעצמנו מידה של יושר אינטלקטואלי, ולבנות את המחשבה, צעד אחר צעד.

מי שאומר, שהגדה המערבית ורצועת עזה הם חלק של נחלת אבותינו, ולכן יש להחיל עליהם ריבונות עברית, כחלק ממדינת ישראל — הויכות איתו נגמר בנקודה זאת.

שהרי אם זוהי הקביעה, לא חשוב כלל מה הן בעיית-הבטחון הכרוכות בכך; ומה הן הבעיות הכלכליות והפוליטיות. מכיון שגם לולא הייתה בעיה בטחונית כלשהי כרוכה בהקמת מדינה פלסטינית; ולהיפך — בטחון ישראל היה מחייב הקמת מדינה פלסטינית בגדה וברצועה — גם אז זה לא היה חשוב בעיני מי שדוגל בדעה זו.

מי שאומר: זוהי הכרעתי, אני רוצה לבנות מדינת ישראל שתכלול את הגדה והרצועה, לגביו הויכות נגמר. זה כמו בבדיחה המפורסמת: נפוליאון בא לעיר גרמנית אחרי קרב יינה, ושאל: "מדוע לא ירו מאה ועשרה מטחי-כבוד לכבודי, כראוי לי?" ראש העיר הגרמני שלף מגילה ארוכה ואמר: "יש לי פה שמונים סיבות. הסיבה הראשונה: אין לנו תותחים". לפי הבדיחה אמר נפוליאון: "אתה יכול להפסיק פה, מפני שכל שאר הסיבות כבר אינן חשובות".

אני מתפלל תמיד על אנשי ארץ-ישראל השלמה, המביאים נימוקים בטחוניים ואחרים. אין כל צורך בהם. מי שאומר: זוהי הכרעתי, אני רוצה שמדינת ישראל תכלול את הגדה ואת הרצועה — בעיית הביטחון כלל אינה חשובה לגביו. נקודת-המוצא שלי היא שונה לגמרי. המינימום שלי הוא מדינת-ישראל יהודית, בריבונות שלנו, בגבולות 67'. מכאן והלאה אני מתחיל לבדוק אופציות: מה אפשר להשיג, מה רצוי להשיג, מה כדאי להשיג.

השאלה הגדולה — והיא התעוררה כאן, השמיע אותה גם מר כץ — היא: האם הפלסטינים מוכנים היום לפשרה, שהיא פחות ממלוא מאווייהם הלאומיים? ברור, שאילו היה ניתן להם, ואילו יכלו, היו רוצים את כל הארץ שהם קוראים לה פלסטין. בודאי. כשם שאצלנו רוצים אנשים את כל ארץ-ישראל, כאשר גרמה להם שאפשר להשיגה.

גם זה טבעי. השאלה היא, האם הפלסטינים של היום, אחרי נסיונם ההיסטורי, אחרי טרגדיה היסטורית, טראומה היסטורית, של שלושים שנה, דבקים באמת בעמדות שהיו להם ב-1947, כאשר אכן לא הסכימו שאף חלק מהארץ הזאת יהיה למדינה יהודית.

אפשר להביא טקסטים לאין סוף, כדי להוכיח שהעמדה הפלסטינית השתנתה. היינו יכולים לבלות כאן ערב שלם בהבאת טקסטים כאלה. האמינו לי, שיש מאות. כל אחד ימצא מאות טקסטים כדי להוכיח כל תיוה שהיא על עמדת הפלסטינים, כשם שאפשר למצוא בספרות הישראלית מאות טקסטים להוכחת כל דבר. והפלסטינים אכן עושים זאת.

לגבי הפתרון הקבוע — שהוא נראה לי אחיד כמעט כולו לערביי ישראל ולערביי פלשתינ — הרי אי-אפשר לצפות לתוצאות, כאשר בשטח מתבצעות בו בזמן שתי מדיניות שהן מנוגדות זו לזו.

לא די בכך שאורי בריאון אומר, שהשטח שעליו מוקמים היישובים ביהודה ובשומרון הוא ריק. בישראל ומעבר לקו הירוק אנו עדים לשני תהליכים סוציולוגיים מעניינים מאוד: מצד אחד — ההליכה אל חיי-כפר בגלל ההתפתחות הכרוכה במודרניזציה, ומהצד האחר — אורבניזציה של היישובים הערביים בארץ. אלה הם תהליכים מנוגדים, שההתנגשות ביניהם איננה תומכת בביטחון, אלא משבשת אותו. לכן, יש פה מראית-עין של "שטח ריק"; למעשה, נוצרות ביהודה ושומרון ערים ערביות גדולות וחולכות ופיוזר יישובים קהילתיים בשטח רק יגביר את המתח. אי-ההתחשבות בקונפליקט הזה — ואולי אף טיפוחו — מסבכת אותנו, לפי דעתי, במאמץ המדיני הכולל שלנו, כאשר איש מן הצד השני לא קיבל את "תכנית אלון", כמו שאיש לא קיבל את תכנית הליפור.

ולבסוף — הערות בעניינים הכרוכים בתוכנית המדינית של קמפ-דיויד, מאחר שיש, לפי דעתי, עובדה מדאיגה ואופיינית מאוד לקלות-הדעת, שבה טיפלו בקמפ-דיויד בדברים רבים מאד. עובדה היא, שבקמפ-דיויד לא הוגדר מעמדם של היישובים היהודים באוטונומיה. עד כמה שאני זוכר את דברי-ימי המשאים-והמתנים, הרי דברים שלא הוגדרו ולא נחתמו, בדרך כלל, אם גם אמרנו אותם חזק מאוד, זה לא עזר לנו. אני אמנם יודע, שבמיסמך שהוגש על-ידי ממשלת ישראל, לפני זמן קצר יחסית, לגבי תפיסתנו את קמפ-דיויד והאוטונומיה — כולל קרקע ומים וגו' — נאמר, שמעמדם של היישובים היהודים לא יהיה בכפוף למרות מוסדות האוטונומיה, אך זה לא כתוב בהסכם קמפ-דיויד ויש לצפות כאן לצרה אמיתית. מדוע? — מפני ששניים משלושת הפרטנרים יסתמכו על קמפ-דיויד בויכוח אתנו בסוגיה זאת. הם יתווכחו אתנו גם לגבי ירושלים, אך ביחס לירושלים יש לפחות חליפת מכתבים.

כאן המקום גם להעיר, כי כדי לבנות מערכת מורכבת כזאת כעיצוב מדיניות שלנו, הכוללת את הפרמטרים שעליהם דיברתי, חייבת להתבצע בניית תהליך. נראה לי, שהיה לנו מזל גדול, שבשלב מסוים — לאחר מלחמת יום הכיפורים — נפגשו ממשלת ישראל של אז, שאימצה את התפיסה הזאת וד"ר הנרי קיסינג'ר, שזו היתה התורה שלו. לאסוננו — וקשה לי להשתמש במלים אלה — שני פרטנרים בתוך המערכת הזאת התחלפו ואלה שירשו אותם נטשו את התפיסה הזאת — כוונתי למנחם בגין וגיימי קארטר. שני אלה — אדריכלי קמפ-דיויד — היו דומים מאוד בתפיסתם: להגיע מהר לתחנות הסופיות ולוותר בעצם על הפעלת מרכיב הזמן כגורם פעיל בבניית תהליך השלום.

ואני רוצה לסיים בהדגשת החיוב היחיד שבתוכנית האוטונומיה — העובדה שהיא מוגדרת כהסדר-ביניים. שכן, ברגע שהאוטונומיה מוגדרת כהסדר-ביניים, יש אפשרות — אם מצליחים נכון גם את גורם הזמן — לבנות עליה את התהליך, שבגלל ויתורנו עליו סיימנו בצורה כזאת את פרשת פתחת-רפיח, סיום שהיה בו ויתור על פרמטרים של ביטחון, או של התחליף של העומק האסטרטגי, שאנחנו אימצנו כאשר גרסנו את "תוכנית אלון".

יהודה ושומרון

במבחן. נאמר להם: אנחנו מוכנים לפשרה הזאת, אגב שמירת האינטרסים החיוניים שלנו, כפי שאנחנו רואים אותם.

אני רוצה לומר בסוגריים: הקשבתי בדריכות לכל ההרצאות המעניינות שהיו כאן הבוקר. לא מצאתי בכל ההרצאות האלה אפילו נקודה אחת, שאינה מתיישבת עם קיומה של מדינה פלסטינית.

כל הדברים שהתעוררו — בעיית המים, בעיית הבטחון — כפי שהונחו כאן על השולחן, יכולים בהחלט להסתדר במסגרת הפשרה שאני דוגל בה.

יהיה ויכוח על נקודה אחת ויהיה ויכוח על נקודה אחרת. יהיו ויכוחים קשים. כמו שהיו במשא-ומתן עם המצרים.

ובהקשר זה אני מוכרח להגן על בן-אלישר דוקא. אני רוצה להוציא להם את זה מהראש, לחברים היקרים מן המערך, אחת ולתמיד:

לא הייתה כל אפשרות להגיע להסכם שלום עם מצרים, אלא על הגבול שאליו חזרנו. מי שחושב אחרת, פשוט אינו מבין את המציאות המצרית. זה נאמר לפני פתיחת המשא-ומתן. לולא כן, כלל לא היה מתחיל משא-ומתן, וסאדאת לא היה בא לארץ. היה ברור לו מראש שהוא יכול להשיג שלום על הגבול הזה.

הגבול הזה איננו ויתור. אני רוצה לומר זאת לגבי מצרים, וזה יהיה נכון גם לגבי הגדה. מי אומר שויתרנו על המון? אנחנו לא ויתרנו למצרים על כלום! אנחנו החזרנו להם את השטח שלהם, תמורת דבר שאנחנו היינו מעוניינים בו, והוא, לדעתי, האינטרס הלאומי העליון: השלום. תמיד חשבנו, ועד '67 זה גם היה ברור לכל, שזהו האינטרס הלאומי העליון שלנו.

תמורת השלום עם העולם הערבי, לא ויתרנו על כלום. מה שכבשנו במלחמה, החזרנו למען המטרה הזאת. כבשנו שטחים אלה כדי שיהיה לנו מה לתת לערבים תמורת שלום, ואכן החזרנו את זה תמורת השלום. לא הייתה כל אפשרות להשיג שלום אחר. וזה, לדעתי, נכון גם לגבי הגדה המערבית.

אני רוצה לסכם ולומר: מי שמוכן באמת לנסות דרך של פשרה, הריהי פתוחה לפניו. אפשר לומר: אורי אבנרי חולם באספמיה, כל אלה הן אשליות. גם אז, גם מי שאומר כך, צריך ללכת בדרך הזאת, להעמיד את הצד השני במבחן. אם הצד השני לא יקבל את הפשרה המוצעת, את הפתרון לפשרה המוצעת — לא הפסדנו דבר. להיפך, שיפרנו את מעמדנו הבינלאומי, עד ללא חכר. כיום, אין העולם מאמין עוד שאנחנו רוצים בשלום, שאנחנו מוכנים לפשרה. אם נציע פשרה והצד השני לא יקבל — בבקשה, נגמר עניין.

אבל אם הצד השני יקבל את ההצעה — ואני מאמין שהצד השני אכן יקבל, אחרי מאבק פנימי קשה, ואולי אפילו עקוב-מדם. הוא יקבל, מפני שגם שם ההיגיון הלאומי ינצח, כפי שהוא ניצח אצלנו ב-1947.

או נעלה על דרך של שלום, שיש בו פתרון. אני מודה: לא שלום אידיאלי בשבילנו, ודאי שלא שלום אידיאלי לצד השני. אבל איני מכיר הרבה שלומות, שהושגו בין עמים אויבים, שהיו אידיאליים לשני הצדדים.

אחרי הטראומה, אחרי הטררגדיה, נמצא עתה העם הפלסטיני בתהליך היסטורי. אפשר לדמות את זה לשדרת-מסע, לקראת סופו של טיול ארוך, כשהיא מתחילה להתארך. הראשונים כבר הרחיקו מאוד, והאחרונים עדיין קרובים לנקודת-המוצא.

זה מצבו של העם הפלסטיני. יש אנשים הרבקים לגמרי בעמדות המוצא, ולא זזו מהן. יש אנשים המתיימרים להעמיד פנים כאילו לא זזו, אבל למעשה הם זזו הרבה מאוד. בין אויבי ג'ורג' חבש במחנה הפלסטיני יש הטוענים שגם הוא הגיע רחוק מאוד, מבלי להכריז על כך.

אבל יש היום מחנה פלסטיני חשוב, ובו אנשים המסכנים את חייהם יום-יום למען השלום, שהגיעו לאותה נקודה, שאליה הגיע אצלנו הרוב בסוף 1947, וחלק אפילו ב-1936. הרוב החליט אז, שהשגת ריבונות יהודית על חלק מארץ-ישראל חשובה לאין שיעור יותר מאשר שלמות הארץ.

היו גם אצלנו אז אנשים שלא הסכימו לכך, ובהם מר בגין. הם הכריזו: לא נקבל ריבונות יהודית על חלק מהארץ, מפני שכל הארץ צריכה להיות שלנו.

אותו דבר קורה עכשיו בצד השני. אבל לנו, כישראלים, חשובה השאלה העומדת לפנינו: מה אנחנו עושים? איזה מחנה בקרב העם הפלסטיני כדאי לנו לעודד?

האם אנחנו מעוניינים לעודד ולחזק את הכוחות הקיצוניים ביותר בצד השני, כפי שאנחנו עושים עכשיו יום-יום? לדעתי, זוהי מדיניות מכוונת, ולא רק של ממשלת הליכוד. לדעתי, זו הייתה גם המדיניות של ממשלת המערך — לעודד דוקא את הכוחות הקיצוניים בצד השני, כדי למנוע את הסכנה של שלום כפוי, שאינו מתאים לתפיסה האומרת שיש להחזיק בכל הארץ. האפשרות השנייה, היא לעודד ולחזק בצד השני, בקרב אש"ף, את הכוחות המתונים, ופה אני חוזר ל"נוסחת יריב".

התוכן הפוליטי של "נוסחת יריב" הוא לתת דגל בידי הכוחות המתונים באש"ף. כדי שיוכלו לברוא אל עמם, אל הנהגתם, ולומר: יש אפשרות לפשרה המספקת את המינימום החיוני של מאווינו הלאומיים. יש אפשרות להגיע לעצמאות לאומית, בחלק מן הארץ שלנו. הם לא יכירו לעולם בכך שיש לנו זכות על הארץ הזאת. ודאי שלא. זה גם לא דרוש לי. די לי בכך, שהם יגיעו לתפיסה, שהיום האינטרס הלאומי של העם הפלסטיני מחייב את הקמתה של מדינה פלסטינית בחלק מן הארץ.

לא יכול להיות שום סיכוי לכוחות האלה במחנה הפלסטיני, אם ממשלת ישראל אומרת מראש: לעולם לא נסכים למדינה פלסטינית, לעולם לא נישא וניתן עם ההנהגה הלאומית הפלסטינית. אלה הם שני לאומים מקרב ה-4 הקיימים היום אצלנו.

כל מה שאני מציע הוא: הבה ניתן בידי הכוחות המתונים באש"ף את המכשיר, את הנשק הזה. נאמר להם: אתם יכולים להגיע אתנו לפשרה, אם אתם רוצים.

יש איזו פרכה לוגית, שאני רוצה לשים עליה את הדגש, ושהיא בעיניי חשובה מאוד.

יש האומרים אצלנו: אין כל טעם בזה, מכיון שממילא אין אצלם כוחות המוכנים באמת לפשרה. הם אינם מוכנים לפשרה. למי שאומר כך, התשובה שלי פשוטה: הבה נעמיד אותם

ח"כ ד"ר אליהו בן-אלישר:

המינימום המוחלט הדרוש לשמירת בטחונה של מדינת ישראל ולהבטחת עתידה הוא נוכחותה של מדינת ישראל בארץ-ישראל המערבית. כלומר, מדינת ישראל ריבונית; יהודה, שומרון וחבל עזה לא תחת ריבונות ישראל. אולם, אני מקוה שיבוא היום, והתנאים הבינלאומיים, הנסיבות, התנאים האזוריים וכן כוחה של מדינת ישראל, יאפשרו לנו גם להחיל את ריבונותנו על חבלי ארץ-ישראל מערבית אלה.

אין לי צל של ספק שמצרים לא הייתה חותמת על חוזה שלום עם ישראל לולא הסכימה ישראל לחזור לגבול הידוע כגבול הבינלאומי, זה שבין המנדט הבריטי על ארץ-ישראל המערבית לבין מצרים. (עם אותן מחלוקות, על פרטי הגבול, שהן רגילות מאוד כאשר נחתמים חוזה שלום. כאשר, בפעם הראשונה, מנסים להציב אבני גבול בתואי מדוד ומדויק). אין לי צל ספק, שחוזה השלום בין שתי המדינות לא היה מתאפשר, לו הנרשא והנותן הישראלי היה עומד אם על חילופי שטחים כלשהם, ואם על חילופי שטחים אפשריים לפי תפיסת המערך. דהיינו, שטחים ביהודה ושומרון ועזה בעתיד, תמורת שמירה בהווה על חלקים של סיני, כגון פיתחת רפיח, חבל ימית.

אני חולק על דבריו של אורי אבנרי. אינני מאמין שסאדאת לא היה בא לירושלים. אני חושב שסאדאת אכן היה בא לירושלים. אבל חוזה השלום לא היה נחתם. ואני אומר זאת בצורה חד-משמעית, למיטב ידיעתי והכרתי.

אני חייב שתי תשובות לשתי נקודות חשובות מאוד שהעלה שמואל כץ. לא אחטא לאמת, אם אומר ששמואל כץ, בצדק לשיטתו, מהלך אימים על אלה שיש להם הערכות מציאותיות. אף אחד לא חשב, ולא חושב גם היום, שסאדאת החליט לפתע פתאום להצטרף להסתדרות הציונית, או לתנועת החירות. הוא לא הפך לחובב-ציון והמצרים לא הפכו לל"ו צדיקים.

אבל אין זאת אומרת שמדינת ישראל לא הייתה צריכה ליטול סיכון על עצמה. סיכון מחושב, לא הימור, כדי לחתום על חוזה שלום עם המדינה הערבית שהיא לא רק החוקה והגודלה ביותר, אלא אולי היחידה, שאתה אין לנו כל עימות אידיאולוגי. יש לנו עימות אידיאולוגי עם סוריה, בגלל השאיפות הלאומיות הסוריות, בפרט הבעתיות. יש לנו גם עימות אידיאולוגי מסויים עם ירדן. אבל, עם מצרים לא היה לנו סכסוך אידיאולוגי, לכן, להוציא את מצרים ממעגל המלחמות עם ישראל היה לא רק דבר, שקודם לכול, הוכח כאפשרי, אלא בעיקר, כדי להבטיח את ההמשך והוא: נוכחות ישראל בארץ-ישראל המערבית.

הנקודה השנייה — בהקשר הסמכות לערביי ארץ-ישראל להכריז על עצמאות. הסמכויות שתהיינה למעשה המינהלית של האוטונומיה, כאשר תוקם, תהיינה אותן סמכויות שתוקנינה לה בתוקף ההסכם על האוטונומיה. ההסכם הזה יהיה בבחינת חוקה לאוכלוסייה, לתושבים הערביים של יהודה, שומרון וחבל עזה.

ואם לא תהיה להם סמכות להכריז על עצמאות, אזי הם לא יוכלו להכריז עליה. אם הם יעשו כן, הרי שהם יפרו את החוקה ואת ההסכם. ואזי הממונים על קיומו של ההסכם, יפעלו לתיקון

יהודה ושומרון

ההפרה. בדיוק כפי שכל הפרה של חוזה שלום חייבת לבוא על תיקונה, אחרת, מסתכן הצד המסכים להמשכייתה של ההפרה, במתן יד להפרה. אינני יכול לתאר לעצמי שמדינת ישראל תסכים לקיומה של הפרה מסוג זה.

ובאשר לריבונות. נכון שבין השנה השלישית לחמישית, לפי הסכם קמפ-דייב, ייפתח משא-ומתן על סטאטוס הקבע. מה יקרה אם, בתום חמש שנים לקיום הסטאטוס הזמני, לא נגיע להסכם על סטאטוס הקבע? אזי ממילא הסטאטוס הזמני יימשך. בדיוק כפי שאם לא נגיע כלל להסכם על האוטונומיה, אזי הסטאטוס הנוכחי, כלומר הממשל הצבאי, יימשך. זה טבע הדברים. כך נוצר סטאטוס-קוו.

העיקרון המרכזי של התכנית המדינית הזאת גורס, אם כן, שלום עם מצרים — מצד אחד, ומן הצד האחר — נוכחות מדינת ישראל ביהודה, שומרון וחבל עזה. ובאמצעות הנוכחות הזאת — אבטחת בטחונה של מדינת ישראל ועתידה.

דבר אחרון. בעיני הערבים, ואני הייתי אומר בצורה פשטנית וכוללנית מאוד, בעצם בעיני כל הערבים, אין הבדל בין מדיניות המערך ובין מדיניות הליפור.

אם חברי במערך משלים את עצמם, הם ימשיכו לשגות בחלומות מתוקים. בעיני הערבים "תכנית אלון", ו"תכנית בגין" זהות לחלוטין. אין ערבי שיראה הבדל בין האוטונומיה ונוכחות ישראל, בהתאם לקמפ-דייב מחד גיסא ומאידך גיסא בין העמדה הגורסת שבקעת הירדן כולה, גוש עציון, ירושלים רבת, ואני מבין שגם קריית-ארבע, ועוד כמה תיקונים טריטוריאליים פחות או יותר ניכרים, יהיו בריבונות ישראל לפי "תכנית אלון".

גם טקטית וגם פרגמטית, אינני רואה פתרון אחר, זולת האוטונומיה, שהוסכם עליו. זה גם ההסכם היחיד, שעליו חתומות גם מדינה ערבית, גם ישראל, וגם ארצות-הברית ושהביא לשלום. שלום כפי שהוא. כפי שאנו רואים אותו. עם איזה שהוא סיכוי לצעד קדימה.

שמואל כץ:

אני חייב להעיר הערות לגבי כל שותפיי לדיון. אשתדל לעשות את זה בקצרה.

מר אבנרי טוען, שלא כל הפלסטינים דבקים בתורה המקורית שלהם.

כמובן, יש חשיבות מסויימת לשאלה הזאת. אבל היה רצוי שגם הפלסטינים היו מראים סימנים כאלה.

אפשר להביא ציטטות על גבי ציטטות מדברי הפלסטינים. אני לא ראיתי ציטטות מהימנות או ציטטות שאושרו למחרת על-ידי הפלסטינים.

אדרבה: שמעתי כבר מיהודים מישראל, שהביאו מחוץ-לארץ הודעות ובשורות על פגישות שהיו להם, שבהן אנשי אש"ף כמעט והצטרפו לתנועת החירות. אבל למחרת באו ההכחות מאש"ף.

אינני יודע אם זה היה מר אבנרי, או מר מתי פלד. אם כן, הבשורות היו קצת מגומות. אבל העיקר: כאשר ממשלת ישראל מחליטה משהו, ומר אבנרי או שמואל כץ באים וטוענים אחרת, איש לא יבוא להגיד, שדעתו של אבנרי או של כץ היא הקובעת במדינה הזאת. היא לא קובעת.

אולי הערבים יגישו לנו ריבונות על טס? ברור שהמצב הטוב ביותר, שיכול לצאת ממשא-ומתן כזה, הוא אמנם שאנחנו נגיד שאיננו מסכימים לריבונות ערבית בשטח ולכן אנחנו חוזרים לאוטונומיה. האם זה עושה רושם של דבר שיתקבל, שאחרי שהסכמנו לנהל משא-ומתן, והסכמנו שהאוטונומיה תימשך רק חמש שנים, אנחנו באופן חד-צדדי נקבע שחוזרים לאוטונומיה — אנחנו, שכל כך מתפארים בכך שחתמנו על הסכם בינלאומי ושאנחנו מקיימים הסכמים? הלחצים עלינו לא יהיו רק של הערבים, אלא של כל העולם. אינני אומר, שאנחנו צריכים להיכנע ללחץ מפני שהוא לחץ של העולם. מכיון שהעולם הזה — יש מספיק ספיקות לגבי "אובייקטיביות" שלו. אבל במקרה זה, כשאנחנו מתפארים בכך שזה הסכם בינלאומי, איך נוכל לעמוד גם בהגיון של עצמנו?

אם כן, לגבי הרעיון שאנחנו נחיל ריבונות מאתר לו, למר בן אלישר, להיות אופטימי ולישון בשקט בלילות. אני לא.

הנקודה האחרונה שרציתי להעלות היא לעניין "תכנית אלון".

משום מה, אני רואה אותה כמין אנדרדוגינוס כזה, שאולי הכוונות שאמחוריה טובות מאוד: ככוונותיו של אדם הרוצה לרבע את העיגול.

היא מזכירה לי את תכנית הבנטוסטאן באפריקה הדרומית. כלומר, אתה נותן מין ריבונות או עצמאות לעם השכן, או לעם החי בתוך המדינה, אבל אתה אומר לו: בלי מדיניות חוץ ובלי צבא.

מדובר — לגבי החלק הזה של הארץ שהיה צריך להיות לפי "תכנית אלון" מין פרובינציה של ירדן. זה מה שהתכנית אומרת. אם אתה מוציא את השטח הזה ממדינת ישראל, למי אתה מאסר אותה? הרי לירדן.

אני קראתי את "תכנית אלון" במקורה. לא אמרתי פרובינציה "גלווית", אלא פרובינציה. היא חלק של המדינה, פרובינציה מסוימת, מכיון שלא יהיו בה כל התכונות שיש לחלקים אחרים של ירדן. כי בה תהיה דה-מיליטריזציה. יהיה פירוז או לא יהיה פירוז? בירדן כולה יהיה פירוז? — הרי בירדן בכללה לא היה פירוז. כלומר, יש שוני לגבי הפרובינציה במערב ארץ-ישראל, ולא טעיתי בהגדרתי.

אם כן, זה יהיה בנטוסטאן. בבנטוסטאן אין צבא ואין מדיניות חוץ משלה.

"תכנית אלון" מציעה איפוא מעמד של מדרגה שנייה, מדינה של מדרגה שנייה. הייתי מבין, אילו היה משהו מוכן לקבל דבר כזה. אבל, הרי זה לא ריאלי, איש לא יקבל מעמד כזה. נכון, אינני בא לטעון, שמשהו מקבל תכנית אחרת. איש בסופו של דבר לא מקבל אפילו את התכנית של אבנרי. איש גם לא מקבל את התכנית שאני רוצה בה.

באותה מידה גם "תכנית אלון" איננה מתקבלת. ולכן, קצת מגוחך שאנשי המערך יבואו בתופים ובמחולות לטעון שזהו הפתרון. הם גיסו כבר עשר שנים לפני 77' להציע את זה. גיסו להציע את "הפשרה הטריטוריאלית". איש לא מקבל אותה. והסיבה, שוב, שהם לא מקבלים את התכנית ההיא, ושהם לא מקבלים את התכנית שאני הייתי רוצה, ושכסופו של דבר, הם לא מקבלים את התכנית אפילו של מר אבנרי — הסיבה היא שהם לא מוכנים לשום פשרה, שום

לגבי דעותיי, זה כמובן מצער. לגבי דעתי על דעותיו של מר אבנרי, אני שמח על כך. אבל זו עובדה. וכשיש לאש"ף אמנה פלסטינית, ויש לו מנהיג, ומנהיגים המודיעים משהו, אני לא יכול, עם הרצון הטוב ביותר, להתחשב בכך, שמר אבנרי אומר, שיש גם כאלה באש"ף המדברים אחרת. אם כאלה קיימים, יש להם אותה השפעה באש"ף כמו שיש לי או לאבנרי במדינת ישראל. למולנו — לגבי אבנרי.

עוד תיקון קטן, וגם הוא חשוב לגבי ההיסטוריה. לא נכנסנו לסיני כדי להשיג יתרונות פוליטיים ב-67'. אנחנו נכנסנו לסיני, מפני שהערבים עמדו לגסות להשמיד אותנו, והגנו על עצמנו. איך אפשר לבוא עכשיו, רק 15 שנה לאחר מכן, ולשכוח את שלושת השבועות שלפני ה-5 ביוני 67', לשכוח כל מה שעשה נאצר לפני כן.

אי אפשר. ולפני כן, לפני 67', החרם הערבי עלינו — מניין הוא בא? מפני שאנחנו כבשנו אחרי-כן את יהודה ושומרון? אי אפשר לשכוח את הדברים, ולהתחיל את ההיסטוריה מהשנים-עשר ביוני 67'.

הרי זו הונאה או הונאה עצמית, כשאנחנו יודעים על כוונות הערבים.

אשר לדברי מר בן-אלישר, אני מסכים בהחלט, שלא היינו חותמים על חוזה שלום, או שסאדאת לא היה חותם על חוזה שלום, אלמלא ניתנו לו 100% של דרישותיו לגבי סיני.

בעצם, הרי זה הוצע לו לפני שהיה משא-ומתן בכלל. אבל זה נכון. אדוני, יש גם דוקומנטציה על כך. זה נכון. אבל, שוב, העיקר שהוא לא היה מסכים אלמלא ניתן לו הכול.

זו לא חכמה גדולה, אפילו כשמתנהל משא-ומתן עם הצד שכנגד — עלי-די ויתור בכל 100% להצליח להשיג אצלו חתימה; בעיקר כשהוא קיבל יותר ממאת האחוזים. הוא קיבל גם את תכנית האוטונומיה. והתכנית לאוטונומיה שונתה כמה פעמים לטובתו.

זאת לא הייתה התכנית המקורית לאוטונומיה, שגם היא לא הייתה טובה. שונו כמה דברים, ממש באותו הקשר של הממשל הצבאי. בתכנית האוטונומיה המקורית, שהוצגה לאמריקאים ולסאדאת בסוף דצמבר 1977 נשאר הממשל הצבאי על כנו. לפי קמפ-דייב הוא הורד, והוחלף במועצת האוטונומיה. הברל מהותי, יסודי — וקטלני לגבי האפשרות של שליטה בשטח במובן הקונסטיטוציוני.

נכון, שהסכם קמפ-דייב קובע שכוחות צה"ל יישארו שם, במקומות מסוימים, וזה מוסיף, כמובן, לביטחון המקומי במשך תקופת האוטונומיה. אבל לא לאחר מכן. לאחר מכן יתקיים המשא-ומתן על הסטאטוס הסופי. ואם לא יהיה הסכם? מר בן-אלישר הוא אופטימי. הוא אומר, שאני מטיל אימים. אם אני מטיל אימים, הרי אני מטיל אותם בכוח העובדות, ומכוח המסכנות ההגיוניות, לא מפני שאני רוצה להבהיל אנשים.

אלה הן העובדות שנקבעו בהסכם קמפ-דייב: לקראת סוף תקופת האוטונומיה, יהיה משא-ומתן בינינו לבין המצרים והירדנים והתושבים הערביים של יהודה ושומרון, ובמשא-ומתן זה צריך להיקבע הסטאטוס הקבוע, כלומר, ריבונות. אז מי יכול להעז לבוא ולגסות לשכנע אותנו שממשא-ומתן כזה תצא ריבונות ישראלית?

לכן, הפשרה הפונקציונלית איננה נראית לי בכל צורה שהיא: לא המחודשת של גר יעקבי, לא המקורית של משה דיין ואף לא הוריאציה הכתובה בהסכם האוטונומיה. אינני חושב, שהיא מוליכה לפתרון כלשהו. בדיעבד, אינני מיצר על הסכמי קמפ-דייב, באשר זהו עתה הדבר היחיד המצוי בידינו וצריך להיאבק על קיומו, כיון שהבעיה שלנו איננה איך לחזור ל"מדיניות בשלבים" הבונה את השלום בהדרגה, אלא איך לא להזמין עלינו תכניות שהן גרועות בהרבה מתכנית האוטונומיה.

תכנית האוטונומיה החיתתה, דרך אגב, את "הקו הירוק", דבר שאיש מאתנו לא רצה בו. כפי שאמרתי, הדבר החיובי היחיד בתכנית האוטונומיה הוא, שהיא מוגדרת כתכנית-מעבר, או כהסדר-ביניים.

הבעיה שבינינו לבין אש"ף היא, האם יש מקום לשתי מדינות או למדינה אחת בארץ הזאת. דוקא משום כך, השאלה איננה אפוא אם אפשר היה לצאת מקמפ-דייב עם הסכם טוב יותר, אלא אם היה צריך בכלל להיכנס לקמפ-דייב במצב כזה ולוותר על בנייה בשלבים של תכניות ארוכות-טווח, שנועדה ליצור את האיוונים שעליהם ייכון שלום. אני מקווה, שעוד נזכה בכך בעתיד, תודות לפרק האוטונומיה שבהסכם קמפ-דייב.

לסיים — אני חושש, שהמדיניות, הנקוטה בידי הממשלה, כטענתה, גם על-פי הסכמי קמפ-דייב, מקפלת בתוכה סכנות גדולות ומרחיקה מהפתרון. כלבי מקננים חששות גדולים, שדוקא המדיניות של הליפור, מדיניותה של ממשלת בגין, תצעיד אותנו אל הפתרון שאורי אבנרי מצפה לו. אותי זה מדאיג במיוחד.

אלוף (מיל') א' יריב:

אם כן, הגיע תור הסיום. ברצוני קודם כל להודות למשתתפים ברב-שיח ולציין, כי כולם עמדו בלוח הזמנים ולמרות זאת הצליחו להציג בבהירות את עמדותיהם. כן הנני רוצה להודות לכל המרצים שהשתתפו ביום העיון הזה, לאנשי המרכז למחקרים אסטרטגיים ולאנשי הבית הזה, על עזרתם היעילה.

אינני יודע אם ניתן לסכם. חושבני, שכל אחד צריך לסכם לעצמו את דעתו בעניין יהודה ושומרון. בכל זאת, אני רוצה להשאיר אתכם עם מחשבה אחת שכדאי להרהר בה, והיא: דעותינו לא כל כך משתנות בנושא זה. יש אנשים שדעתם בנוון משתנה, אבל הם מעטים. בקרב רוב האנשים, הדעות בנושא זה אינן משתנות. אך הומן איננו עומד במקומו והמציאות ב-1982 ביהודה ושומרון איננה המציאות של 1967, וכדאי לכל אחד מאתנו להרהר מה פירוש הדבר.

ושוב, תודה רבה ושלום.

דו"קים אתנו על בסיס מדינה ריבונית, שווה לריבונות שלהם. זו דילמה איזמה בשבילנו. זו דילמה, ואנחנו עוד נסבול הרבה בגללה. אבל לפחות שלא נשלה את עצמנו.

ח"כ דני רוזוליו:

אני שמח ששמואל כץ מודה, והייתי מצפה שגם הדוברים האחרים יודו כמוהו, שאין לפסול את התכנית של המערך, בטענה שאין היא קבילה; ואחר-כך להודות בכך, שכל אחד מאתנו שיכנע, כדברי כץ, שהתכנית של רעהו אינה קבילה גם היא. לכן, אני חוזר וקובע, שהקריטריון לבחינת תכניות מדיניות, במצב המורכב הזה, הוא לא קבילותה האפריורית של התכנית, אלא הסיכוי שלה להתגשם על-פי התפיסה המקובלת על הכול — התפיסה בדבר הויתור. על כן, הויתור הוא על מה לוותר.

אני מסכים עם מה שנאמר, כי כשמדברים על ארץ-ישראל השלמה — מדברים על ארץ-ישראל משתי גדות הירדן; ומי שאינו גורס כך, הסכים לויתור, שאותו כולנו קיבלנו על עצמנו. מכאן, שכל אחד יכול לבחון עד היכן הוא מוותר ועל מה מוותר השני.

אינני יודע, מניין גובע הביטחון של אורי אבנרי, שגבול '67 הוא הויתור הקביל על הצד הערבי. אני יודע דבר אחד: שבתפיסה שמציע אורי אבנרי, אין תשובה לעתיד גורלם של ערביי ישראל אם אמנם הקמתה של מדינה פלשתינאית בין ישראל לירדן היא בלתי-נמנעת. ואין גם תשובה על השאלה, כיצד תימנע התפתחות של מגמת הפרדות ערבית מישראל, כאשר היישות הזאת תתחלק לפי שלוש ריבוניות: הירדנית, הישראלית והפלשתינאית, הנוספת.

לדעתי, נוסחת יריב-שם-טוב אינה בת-הגשמה, לא משום שהיא לא נתקבלה על-דעת היהודים, אלא משום שהיא לא מקובלת על הערבים. ממשלת ישראל דחתה אותה ורוב המפלגות בישראל דחו אותה. ואילו המפלגה שלך, אורי אבנרי, לא דחתה אותה. הרי מה שאתה מציע לנו הוא לגלגל את הכדור אליהם. אם היו אלמנטים בקרב אש"ף, שהיו מוכנים שהכדור יתגלגל אליהם, למה איש מהם לא קיבל את נוסחת יריב-שם-טוב ולא גלגל את הכדור הזה בחזרה לחצרנו?

מאחר שאנחנו אמנם מדברים על ויתורים, השאלה היא, אם הויתורים הם טריטוריאליים או פונקציונליים?

על חברי הליפור לדעת, כי הויתור אשר הוסכם עליו בקמפ-דייב הוא ויתור פונקציונלי. משמעות הדבר — אוטונומיה לתושבים ולא לטריטוריה. אינני מאמין בפשרה פונקציונלית כזאת, ולו רק מפני שלעניין הזה אין דוגמא בהיסטוריה.

קיימות דוגמאות של מדינות שיש בהן הסכמים על אזורים מפורזים. אין דוגמה בהיסטוריה המודרנית שלאורך זמן, במדינה ריבונית אחת, יהיו בסיסים צבאיים של ריבונות אחרת, כדי לשמור מפני תקפנות, כדוגמת ההסכם בין פרוסיה לצרפת ב-1870.